

K 194 858
3

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

მიხეილ ლომჯინიძე
პუბლიცისტი

საქართველოს მშვიდობის კავშირთან არსებული
მხატვრული თარგმანისა და ლიტერატურული ურთიერთობების
მთავარი სამეცნიერო კოლეგია

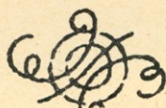
საქართველოს
საბჭოთაო გამომცემლობა

МИХАИЛ
ЛОХВИЦКИЙ

ГРОМОВЫЙ ГУЛ

ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОВЕСТЬ

ИЗДАТЕЛЬСТВО «САБЧОТА САКАРТВЕЛО»
ТБИЛИСИ, 1985

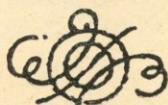
უიხეილ ლმსვიცი

ქართული
ბიბლიოთეკა

უესთაშენა

ისტორიული უმთხროჭე

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“
თბილისი, 1985

მიხეილ ლოხვიცის ისტორიული მოთხრობა რუსეთისა და კავკასიის ხალხთა მეგობრობის თემაზეა დაწერილი. ნაწარმოებს საფუძვლად უძევს ჩრდილო და დასავლეთ კავკასიაში XIX საუკუნის სამოციან წლებში მომხდარი ნამდვილი ამბები. ავტორმა გააჩივრებინა აგრეთვე ბევრი ისტორიული საბუთი თუ მკვლევარობა.

თარგმნა
ვიორგი ბაქანიძემ

K 194.858
3

საქართველო კ. მარქსის
სახ. ს. ბ რესპუბ.
ბიბლიოთეკა

სკვპ-2000
ფაფრე 4535 (2)

II 70303—085
M 601(08)—85 353—85

პაპაჩიშვილი — ზ. პ. ლონგიანი
(აჯუპ-პირის) ხსოვნას

„კაცი ოდესმე წარმოადგენდნენ ერთს
ხალხსა, მერე დასცილდნენ...“

მიზეზი, რომელმაც მე, სახელმწიფო დამნაშავე იაკოვ კაისაროვს, მხედრული მოვალეობის ღალატისა და სამეფო გვარის წევრის შეურაცხყოფისათვის არცთუ ისე შორეულ მხარეში, კერძოდ, ზემოტუნ-გუსკაზე ანუ როგორც მას ტუნგუსები უწოდებენ — ანგარაზე გადმოსახლებულ კაცს ხელში კალამი ამაღებინა, რამდენიმეა. უფრო სწორად, თავიდათავი მიზეზი ერთია, ოღონდ მისგან გამომდინარე მოსახრებანია საკმაოდ ბევრი.

ლიტერატორი არ გახლავართ, ბარათების გარდა არაფერი დამიწერია — ამბობდნენ კია, გვარბანი ბარათები გამოუღდისო — და არც ვიცი, როგორ პოულობენ მწერლები სწორედ იმ პირველ ფრაზას, რითაც უნდა დაიწყოს მათი ქმნილება, რომანი იქნება, მოთხრობა თუ ბიოგრაფიული ჩანაწერები. თუმცა, მემუარების წერა რომ გადამეწყვიტა, რაღა მიჭირდა. მემუარებს ახლა ყველა წერს რუსეთში, ვისაც კი წერა არ ეზარება, და ყოველი მემუარეც ერთნაირად იწყება: „მე, ესა და ეს, დავიბადე...“ ანდა: „პაპაჩიშვილი, ესა და ეს კაცი, გახლდათ...“ და მორჩა, დატრიალდა ჯარა! მემუარებს, ჩემი დაკვირვებით, უმეტესად საკუთარ თავზე შეყვარებული ხალხი წერს, ვისაც ჰგონია, რომ მათი ცხოვრება მისაბამი მაგალითი და სიბრძნის წიგნია შთამომავლობისათვის. ეს მემუარეები სწორედ იმ ძეგლსა ჰგავს, საკუთარ თავს სიცოცხლეშივე რომ დაუდგა კალუმელია მესამე გილდის ვაჭარმა, გვარად, როგორც მახსოვს, ოპრიშკინმა. ძეგლი პრილა მარმარილოს ტლანქ ნაგებობას წარმოადგენდა, თავზე ჯვარი ჰქონდა, კუთხეებში — მოჩუქურთმებული სვეტები და ზედაც ოქროს ასოებით ეწერა: „იხილე, მგზავრო: ეს მე ვარ — კაცი, რომელიც სიცოცხლის

ბოლო დღემდე მამულის საკეთილდღეოდ ვმუშაობდი, რისთვისაც თანამოქალაქეთა უსაზღვრო პატივისცემით ვიყავ გარემოსილი“. მაგრამ მე არ ვაპირებ ჩემი წინაპრების გახსენებას და არც პატივმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად ან საკუთარი პიროვნების განსაღიღებლად ვუზივარ ახლა დაბინდულ ანგარაზე გამაკალ ფანჯარას, თან ზედისედ ვხევ ფურცლებს, ვლრდნი კალმისტარს და ასე მგონია, უკიდევანო ტრამალზე ვარ და გზა ვერ გამიგნია. რაკი ეს ხამი კაცი წერას შეეუდექი, ყველაფერს ისე მოვყვები, როგორც თავში მომივა, რაც შეიძლება მოკლედ ვიტყვი სათქმელს, მხოლოდ იმაზე შევჩერდები, უფრო მნიშვნელოვანი რომ მგონია, უფრო კარგად მახსოვს ანდა ძალიან ძვირფასია ჩემთვის, არც რაიმეს გავასწორებ, არც წავეშლი ან გადავწერ. თუკი ჩემი ესა თუ ის თვალსაზრისი გულუბრყვილო, ხოლო მსჯელობა ნამეტნავად მკაცრი გამოდგება, ანდა ადამიანები თუ ამბები ასე თუ ისე მიკერძოებით იქნება დახატული, სანამ ამას მიკითხებდეს, მკითხველმა დაე იმაზედაც იფიქროს, რომ ეს სტრიქონები განსწავლული ლიტერატორისა და მოაზროვნის მიერ კი არა, ერთი პატივყრილი პორუჩიკის, გადასახლებული კაცის მიერ არის დაწერილი და, რაც მთავარია, პირდაპირ და პატიოსნად შეხედოს სიმართლეს თვალეში.

ამ ჩანაწერებს ერთხელაც გადავწერ და გზას რომ გავუდგები, ასლს ვინმე საიმედო კაცს მივაბარებ შესანახავად, პირველ პირს კი „ოტეჩესტვენნიე ზაპისკის“ რედაქციას გავუგზავნი. ვინც რა უნდა თქვას, მე მგონია, ახლა ეს არის ჩვენი ყველაზე უფრო რიგიანი ჟურნალი. თუკი დამიბეჭდავენ, მიზანს მიღწეულად ჩავთვლი, არ დამიბეჭდავენ და, რა ვუყო, არც პირველი ვიქნები და არც უკანასკნელი. იქნებ დრო დადგეს და მაშინ წაიკითხოს წამკითხველმა. როდის დადგება ეს დრო? არ ვიცი. ყოველ შემთხვევაში, მე მაინც ვერ მოვესწრები.

გადაწყვეტილება, რომ ფურცლებზე გადმომეღვარა ნაგრძობ-ნაფიქრალი, როგორც ახლა ვხედები, თანდათან მწიფდებოდა ჩემს გულში და სინდისის იღუმალი ქენჯნისაგან, იმ გამუდმებული ტკივილისაგან წარმოიშვა, რამაც ასე გამომფიტა და ლამის ბერიკაცად მაქცია ეს შუახნის კაცი. ვგულისხმობ არა მარტო ჩემს პირად სინდისს, არამედ იმ ზოგად სინდისსაც, რომლის ნაწილაკი არის თქვენშიაც, ჩემშიაც და ყოველ ადამიანშიც. ჩვენს მრავალტანჯულ ხალხში იგი გაცნობიერებულად არ არის გამოხატული, ჯერაც თვლემს და თუკი ვლინდება

ხოლმე ყოფაში, მარტოდენ ლოთობის მახინჯი ფორმითა ელმდებარეობდა ჩაისხამს გლეხი სტომაქში არაყს, ბოთლზე ორთავიანი არწივი რომ ახატია, შემოიფხრეწს გულზე პერანგს და ბღავის ტკივილისაგან, რომელიც მისთვის გაუგებარია და, ამიტომაც, სიტყვებით გამოუთქმელი. ჩემს წიგნებსა და ჟურნალებში, ამ გადასახლების წლებში რომ შევკრიბე — მათი უმეტესობა კავკასიას ეხება — არის „სოვრემენიკის“ 1859 წლის მეცხრე წიგნი, სადაც დაბეჭდილია ბატონ ნ. დობროლიუბოვის რეცენზია ვიდაცის, ახლა აღარ მახსოვს, თხზულებაზე და ნათქვამია, რომ მოუსავლიანობა, პირუტყვის გაწყდომა, მამასახლისის წყრომა, ბატონის რისხვა, ბოქაულის პარბაში — ყველა ეს მიზეზი ელობება წინ ცხოვრების მშვიდ მდინარებას და აიძულებს აღამიანს, არაყში ჩაკლას გულის ვარამი. ძალიანაც სწორი ნათქვამია. მაგრამ რატომ არც ერთმა ჩვენმა ცნობილმა ლიტერატორმა ხმა არ აღიმალა იმ დანაშაულის წინააღმდეგ, სწორედ იმ წლებში რომ მოხდა, როცა მეფის მანიფესტით ბატონყმობის გაუქმება გამოცხადდა? თუმცა მე ვის რა უნდა ვუკიყინო, როცა არც თვითონ ვარ სხვაზე ნაკლებ ბრალეული? იმაზედაც მადლობა, უფრო განათლებული მოღვაწეები სიბრალულსა და თანაგრძნობას რომ იჩენდნენ უდანაშაულოდ ტანჯული ჩერქეზი ტომებისადმი. ჩვენს ხალხს თუ ვიტყვი, მას მუდამ იზიდავდა მთიელთა თავისუფლების ხიბლი და სისხლის ორი წვეთი — რუსული და ჩერქეზული — აქამდე რახანია შერწყმული იქნებოდა, რუსეთში მონარქიული ხელისუფლების წინააღმდეგობა რომ არა.)

ბიძგი, რამაც მაიძულა მაგიდას მივჯდომოდი, გახდა ის, რომ უეცრად გადავწყვიტე აქედან გაქცევა. იმდენად გაქცევა არ მომიინდა, რამდენადაც იქ, იმ მხარეში ჩასვლა, სადაც ჩემი ცხოვრება ისე ძირფესვიანად შეიცვალა, რომ ახლა მე თვითონაც ძლივს დამიჯერებია. ყველას ახასიათებს ამგვარი უცაბედი აფეთქება, განსაკუთრებით — რუს კაცს. რაც ამ ქვეყანადა ვარ, ბევრი არ მქონია ეს აფეთქებანი, მაგრამ რაც მქონია, ყველა ძირფესვიანად ცვლიდა ხოლმე ჩემს ცხოვრებას. სხვაფრივ კი მეც ისევე ვცხოვრობდი, როგორც ყველა, და სწორედ ეს იყო ყოვლის უარესი, რამეთუ ზუსტად ასე ცხოვრობენ ცხვრები, ჯერ საძოვარზე რომ გარეკავენ ხოლმე და მერე — სასაკლაოზე.

ერთ დღეს სამაზრო პოლიციის უფროსს, ჩვენს სოფელს რომ ეწვია — თქვენ, რასაკვირველია, ბევრი გსმენიათ, თუ როგორ ჩადიან სოფლებში ეს უფროსები, ლამის იტალიისოდენა ფართობის მქონე

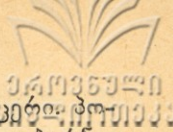

აქაურ მხარეებში შეუზღუდველი ძალაუფლება რომ აქვთ ხოლმე ხალხზე: ყივილით მოიჭრება მხედარი, თან მოსდევს სამცხენაშობული ტარანტასი, ისმის ზანზალაკების წკრიალი, გადმოშვავდება დონდროხა, ლოთობისაგან თვალებდაბლეთილი ექვსფუთიანი მძორი, არის ერთი გინება, კბილების მტვრევა, ქმნა სამართლისა და სასჯელისა, შემდეგ მამასახლისის სახლში სვამენ უამრავ რაქს, დილით კი კვლავ ატყდება ფლოქვების თქარუნი, ზანზალაკების წკრიალი და ყველანი შვევით ამოისუნთქავენ — ჰოდა, აი, სამაზრო პოლიციის უფროსს, რაღაც სასწაულად კითხვის მოყვარული რომ გამოდგა, მამასახლისისას რ. ა. ფადეევის წიგნი — „კავკასიის ომის 60 წელი“ დარჩა. ამ ცნობილ სამხედრო პუბლიცისტზე ბევრი რამ გამეგონა, ის კი არა, ერთხელ კიდევ შევხვდი, როცა კავკასიის მთავარსარდალ თავად ა. ბარიატინსკისთან მსახურობდა. ვიცოდი, რომ იგი თავგამოდებით ქადაგებდა სლავ ხალხთა გაერთიანებას რუსეთის მეთაურობით და ჩვენს კავკასიურ საგმირო საქმეებსაც უმღეროდა თავის წერილებში. როგორც პიროვნება, როცა გავიცანი, მეტისმეტად ყინჩი აღმოჩნდა, მისი აზრებიც ერთობ ზედაპირული მეჩვენა. წიგნის კაცი სოფელში ჩემ ვარდა სხვა ვინ იყო და, პოლიციის უფროსის დანატოვარი წიგნი მამასახლისმა მე მომიტანა. რაღა სათქმელია, მაშინვე ვეცი წიგნს, თავიდან ასე თუ ისე გულგრილად ვკითხულობდი, რაკი ყველაფერი, რაც აქ ეწერა, ჩემს თავზე მქონდა გადანატანი, მაგრამ ამ სიტყვებზე რომ მივედი: „რაც მართალია, ეს გადაშენების პირზე მდგარი ხალხის დასამარება იყო... არა უშავს, სასაზღვრო ხაზი ჯერჯერობით თუ უკაცურია. ღვარძლი ამოიფესვა, აწ ხორბალი აღმოცენდება,“ — წიგნი მოვისროლე, ანგარის პირას გავედი და ბოლთის ცემას მოვეყვი, რაკი მშვიდად ჯღომა არ შემეძლო. ვაყურადებდი ძალოვანი წყლის თანაბარ დუღუნს, ზედ ფლატესთან მოსული კაპოეტების ჩქაფანს, მერე თვალსაწიერს მივაჩერდი, შორს, სადაც მდინარე თითქოსდა ცას უერთდებოდა და ამ დაფიონის ფერებმა სულ სხვა დღე და ზღვაზე დაწვერილი ნეწამული მზე მომაგონა, მომაგონა ის შიშის ზარიც, ზღვის პირას ნანახმა რომ დამცა, ერთი სიტყვით — ყველაფერი ის, რამაც მაშინ თავდაყირა დააყენა მთელი ჩემი ცხოვრება. და გავოცდი, ამ მონურ მორჩილებაში რამ გამაძლებინა, როგორ გავათრიე ამდენი წელიწადი.

არა, უნდა გავიქცე, რაღაც არ უნდა დამიჯდეს — უნდა გავიქცე! და განა მარტო იმისათვის, რომ კვლავ დავიარო ოდესღაც დავლილი ტანჯვის გზები, არამედ იმისთვისაც, რომ ბიჭი და გოგონა მოვძებნო — ერთადერთი ადამიანები, რომლებიც როგორც ახლა ვფიქრობ, ცოცხლები დარჩნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ასაკით დიდად არ განსხვავდებოდნენ, ისინი მამიდა და ძმისწული იყვნენ ერთმანეთისა, გოგონა მეც ნათესავად მერგებოდა, ბიჭი კი ჩემი ძმიშვილი და გაზრდილი იყო. ნეტავი მათი პოვნა შემძლებინა!

დავბრუნდი სახლში. ერთხანს ვიჯექი და კვარის შუქზე გაზეთებს ვათვალიერებდი. გაზეთები აქ ორი-სამი თვის დაგვიანებით მოაქვთ, ზოგჯერ მთელი შეკვრა ერთად, ზოგჯერ კი საერთოდ იკარგება ხოლმე ყოველგვარი კორესპონდენცია და ველარ აღწევს ადრესატამდე.

პირველ ხანობას, აქ რომ ჩამოვედი, ხარბად ვაცხრებოდი გაზეთებს. მაგრამ ცნობები და, მათ შორის, რუსეთის ტელეგრაფის სააგენტოს უწყებანიც ისე არასრული და მწირია, ზედაპირულ წარმოდგენასაც ვერ შეიქმნი რუსეთში მიმდინარე მოვლენებზე, მით უმეტეს — ევროპის ამბებისას ვერაფერს გაიგებ კაცი. სადღაც გემი ჩაიძირა, სადღაც მიწისძვრამ თუ წყალდიდობამ მოსახლეობა დააზარალა, იქ მკვლელობა მოხდა, სადღაც, დედამიწის მეორე ბოლოში, არხი გათხარეს... მთელი ამ ხნის განმავლობაში, რაც აქა ვარ, ყველაზე მნიშვნელოვანი ამბავი ის იყო, კარაკოზოვის ხელმწიფის მოკვლა რომ უცდია. მაშინაც ჯერ ხმა დაირბა, შემდეგ კი შიკრიკი მოვიდა და ბრძანება მოიტანა — ჩვენს პატარა ეკლესიაში სამადლობელი პარაკლისი უნდა გადაგვეხადა მეფის გადარჩენის გამო, ოფიციალური უწყება კი მხოლოდ ორი თვის შემდეგ წავიკითხე გაზეთში. ის ამბავი კი, საფრანგეთში 1871 წელს რევოლუცია რომ მოხდა, მხოლოდ შარშანწინ გავიგე და თან გაზეთებით კი არა, გუბერნატორის კანცელარიის ერთმა მოხელემ მიაგებო; რაღაც საქმეზე ჩამოგვიარა სოფელში, მგონი, ტუნგუსი მოსახლეობის აღწერაზე. ბაღლიჩაოებისა და ფურნის ჭიებისგან დაშინებულმა — აქ ყოველი ქოხი ამ მწერებითაა გატენილი — ღამე ჩემსა გაათია, რაკი მეორე საწოლიც მიდგას ოთახში. საწოლი აქ უცხო ხილია, იატაკზე იძინებენ ხოლმე, ტანსაცმელსაც არ იხდიან. საღამოთი, ფიჭვის კვირტებზე დაყენებულ ჩაის რომ ვსვამდით, ლაპარაკს შევყევით და პარიზის რევოლუციის ამბები მომითხრო. ერთ-ერთი რევოლუციონერი

თურმე პოლონელი ყოფილა, რუსის ჯარის ყოფილი ოფიცერი პოლონელებმა არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ აქაც, ირკუტსკის გუბერნიის რომელიღაც მაღაროზე, ჯანყი ქნეს. ყველაფერი სისხლისღვრით დამთავრდა...

მკითხველი ვერც კი წარმოიდგენს, როგორაა მოწყვეტილი მთელ ქვეყნიერებას აქ გადმოსახლებული ადამიანი, მით უმეტეს — ისეთ ჯურღმულში, როგორიც ეს ანგარისპირეთია. რაიმე ხმა და ჭორი რომ გავარდება, ისიც კი უჩვეულოდ გადასხვაფერებული მოაღწევს ხოლმე ამ ლაღალუდა ტაიგამდე. ბარათებს მე არ ვიღებ, არაფერია მყავს გამომგზავნი, ახალ ამბებს მხოლოდ მაშინ თუ ვტყობილობ, ათასში ერთხელ ენისეისკში რომ ჩავდივარ.

გაზეთები გვერდზე გადავდე და დავწექი, მაგრამ ძილი არ მომეკარა. ვიწექი თვალთა და ჩემ წინაშე კვლავ დიოდა მდინარე, აალებული ცისკენ მიაგორებდა ზვირთებს. რა უკიდევანო სივრცეებია ამ მხარეში! სავსებით აუთვისებელი უმდიდრესი ადგილები, სადაც ათასობით ვერსზე კაციშვილს ვერ შეხვდები, მხოლოდ ერთი მუჭა მომთაბარე ტუნგუსებსა და ოსტიაკებს თუ ვადაეყრები, ამ მიმდობ, სტუმართმოყვარე ხალხს. აი, სწორედ ამ უღრანებში მიიკვლევდნენ გზას ორი საუკუნის წინათ კახაკთა რაზმები და გამოქცეული ყმა-გლეხები, მოდიოდნენ თხილამურებითა და მარხილებით, მხარზე მშვილდი თუ სიათა ეკიდათ, მათ კვალს კი მეფის განკარგულებით აღჭურვილი ვოევოდები მოჰყვებოდნენ და სოფლებს, ციხე-ქალაქებს აარსებდნენ.

გამთენიისას გაქცევის გეგმის დაწყობას შევუდექი. ამ გეგმის განხორციელება სრულიადაც არ არის ძნელი, განა ერთჯერ თუ ორჯერ გაველივარ ჩემს კეთილ მასპინძელს სანადიროდ ტაიგაში, მთელი თვე და კიდევ მეტიც ტყეში გამიტარებია, ენისეისკშიც რამდენჯერმე ვყოფილვარ. ასე რომ, კარგა ხანს აზრზე ვერ მოვლენ. ფულით ალბათ ძნელი არ იქნება საჭირო საბუთების შოვნა, მე კი რაღაც დანაზოგი მაქვს, ცხონებული დედაჩემის დანატოვარი. კიდევ კარგი, ანგარაზე რომ დამასახლეს და არა ტობოლსკში, ნარიში ანდა ბერეზოვსკი. იქიდან გამოქცევა, როგორც ამბობენ, თითქმის შეუძლებელი საქმეა. არადა, ანდაზა რომ არის — ზოგი ჭირი მარგებელიაო — მეც ასე დამემართა: გზაში ავად გავხდი, ლამის სიკვდილის პირზე ვიყავი და კრასნოიარსკის ციხეში დამტოვეს. მერე გამოვკეთდი, მაგრამ რაკი ზემოგომმა უფროსობამ არ მომიკითხა, ენისეისკის გუბერნატორის კანცე-

ლარიაში მომსახურე ერთ-ერთი მოხელის, ყოფილი კავკასიელის მეცადინეობით აქ, ანგარაზე გამომგზავნეს და დამასახლეს. აქედან შემდეგ ენისეისკში შეიძლებოდა გადასვლა, მაგრამ აღარ ვისურვე. ეს ბოლო წლები ისე ვცხოვრობდი, თითქოს რაღაც მძიმე სიზმარი მაწვა, არაფრის შეცვლა არ მეწადა, დავემორჩილე ჩემს უაზრო არსებობას.

შეიძლება ჩემს მხარეში ვეღარ ჩავაღწიო და გზაში დამიჭირონ. მაშინ კატორღა არ ამცდება და ბოლოც ერთი მელის — უკვალოდ ჩავლპები და ჩავიღუპები სადმე, რომელიმე საბადოზე. ეს რომ გავიფიქრე, უმალ ერთმა აზრმა შემიძრა გული: ბედმა თუ მიმუხთლა, ჩემთან ერთად გაქრება ყოველივე ისიც, რაც ვიცი და მახსოვს. არადა, რაც მე გამოვცადე, ჩემსავით არ გამოუცდია ან, ყოველ შემთხვევაში, არ უნახავს სხვა ვინმეს. ხოლო თუ მე ვცდები და სხვებიც იყვნენ, ყველაფერი რომ ჩემსავით განიცადეს და გადაიტანეს, ისინი დუმან, არას ამბობენ. მაშინ, განა მაქვს უფლება სამარეში ჩავიტანო ჩემი ცოდნა, არ მოვუთხოვო ხალხს ცოცხალი სასაფლაოების, შამბით დაფარული დანაცრული კერების, იმ ერთადერთი ქალის ამბავი, რომელიც მიყვარდა და რომელიც იმიტომ დაიღუპა, რომ ვეღარ შევძელ მისი დაცვა?

შეიძლება-კი დავენდო უფლისა თუ ბედის წყალობას, ლტოლვილ კაცს რომ შეეწევიან და პოლიციის თვალთაგან დაიფარავენ, ჯანსა და სიცოცხლეს რომ შეუნარჩუნებენ? ჰო, ჯერ ყველაფერი უნდა დავწერო, მერე კი ავღდეგი და გზას გაუდგები ანუ, როგორც კატორღელები იტყვიან ხოლმე — ტყეს მივცემ თავს.

ისევე, როგორც ჩემი წრის ხალხს, მეც ბევრი არაფერი გამეგებოდა პოლიტიკისა, იშვიათად ჩავუფიქრებოდი ხოლმე ჩვენი თუ სხვისი მთავრობის ამა თუ იმ მოქმედებას, არც დიპლომატიის ხრიკებისა ვიცოდი რამე, ჩვეულებისამებრ ბრმად ვენდობოდი გაზეთებს და არასოდეს, განსაკუთრებით სიჭაბუკეში, არ ვცდილობდი საკუთარი თვალსაზრისი მქონოდა. ყოველ ჩვენგანს, მით უმეტეს, კადეტებს, ტახტისადმი ერთგულების სულისკვეთებით გვზრდიდნენ და საუკუნის შუა წლებში სამხედრო განათლებამიღებულ ამ ხალხს თვით დეკაბრისტების აჯანყებამაც ვერ მოგვცა სულიერი საზრდო. ყურნალ-ვაზეთებში აკრძალუ-

ლი იყო 1825 წლის დეკემბრის ხსენება. მხოლოდ ჩამოხრჩობილთა სახელები ვიცოდი და ა. მარლინსკის მოთხრობები მქონდა გადაკითხული. ვიცოდი, რომ მარლინსკი დეკაბრისტ ბესტუჟევის ფსევდონიმი იყო, ისიც გამეგონა, მარლინსკი კავკასიაში, არდილერის კონცხთან კი არ დაიღუპა ბრძოლაში, არამედ მთიელთა მხარეზე გადავიდა. ამას იმიტომ ამბობდნენ, დახოცილთა შორის ვერ უპოვიათ მისი ცხედარი. რაკი ეს ვერსია უფრო რომანტიული იყო და უბრალო ლოგიკაც პირდაპირ კარნახობდა წარმოსახვას, რომ შეთქმულს, მეფის წინააღმდეგ ამბოხებულს არ შეეძლო თავზეხელაღებულ ჩერქეზთა მხარეზე არ გადასულიყო — ჩვენ, ახალგაზრდებს უფრო ამ ლეგენდის დაჯერება გვინდოდა, ვიდრე მისი უარყოფა. ფრიად სალაღობო ამბავია, რომ ჩინოსნებმა, თავიანთი ძველისძველი საკარო გერმანოფილობის კვალობაზე, ჩერქეზული „არდილერი“ გერმანული „ადლერი“ შეცვალეს — ან მდინარე ელბის შენაკადის ბოჭემიური სახელი ეხმატებილებოდათ, ან იმას ვარაუდობდნენ, ეს ბგერები შეიძლება უფრო ესათნოს იმპერატორის მრჩევლის გრაფ ადლერბერგის ყურსო.

ყოველივე ამას იმიტომ ვიხსენებ, მინდა ნამცეც-ნამცეც შევკრიბო და გავამთლიანო ის ნიადაგი, რომელზედაც ჩაისახა და აღმოცენდა ჩვენი დროის კვალობაზე ესოდენ უგუნური ჩემი საქციელი. სიტყვათა კეში რა ვიცოდი მე კავკასიისა? რამდენიმე სიტყვით რომ ვთქვა, აი რა იყო მთელი ჩემი ცოდნა: ცხოვრობენ იქ ველური, ურჩი ტომები, ყაჩაღ-აბრაგები, რომელთაც შეზობლებზე თავდასხმით უდგათ სული, მუსულმანები არიან, მაჰმადის სჯულისანი, და ვიდრე მათ საბოლოოდ არ დაიმორჩილებენ, მართლმადიდებელ საქრისტიანოს მოსვენება არ უწყრია. ერთი სიტყვით, ჩემთვის, ახალგაზრდა კაცისათვის, ვის ძარღვებშიაც აზნაურის სისხლი ჩქეფდა, არ არსებობდა მთიელებთან ბრძოლაზე უფრო საპატიო საქმე და სამსახური. ესეც არ იყოს, ჩერქეზები ზარმაც და გონებაჩლუნგ ხალხად მიგვაჩნდა ისევე, როგორც ყველა აზიელი. ამას ერთგვარად ეწინააღმდეგებოდა ა. მარლინსკის მოთხრობები, რომელთა მიხედვითაც ჩერქეზობა ლამაზი, კეთილშობილი, გონიერი, მშვიდი ხალხი ჩანდა. ეს წინააღმდეგობა არ მაცბუნებდა ისევე, როგორც არ აცბუნებდა ყველა ჩემს ნაცნობსაც, არც რაიმე კითხვას ბადებდა, რადგანაც იყო რალაც მესამე, რომლისგანაც გამომდინარეობდა ჩვენი საერთო, ზოგადი კეთილშობილება და დიდსულოვნება. ჩვენივე ჰუმანურობით გულაჩუყებულნი სულ იმას გავიძახოდით,

კავკასიელ ტომებს ქრისტიანულად უნდა მივუტევოთ ველურობას და კახაკთა სოფლებზე თავდასხმები, რამეთუ ყოველივე ეს სხვაა არა, რა, თუ არა ბარბაროსობის გამოვლინებაო. დავიმორჩილებთ მთიელებს, შევიტანთ მათში მართლმადიდებლურ რწმენას, ჩვენს განათლებას (ვიშ, ყაჩაღი მოხელენი და — განათლებაო! სადა ხარ, ჰოი, გოგოლის დიადო სულო, სად არის ის ჭკუით გატენილი სობაკევიჩი და ძმანი მისნი?!) და ჩვენი მადლითა და სიკეთით აღვავსებთო ყველაკას. გვებრალებოდა უმეცრებაში ჩაფლული ბეჩავი მთიელები და ალბათ ახლაც ისევე, როგორც ჩემსობას იყო, მოდად აქვთ ჩვენს მხარეებში შემთხვევით მოხვედრილი ავარელის, ჩერქეზის, ქართველისა თუ სომეხის შინ შეპატიჟება და თავაზა — თავისი განათლებით ესოდენ მოამაყე პროვინციული საზოგადოება სულ ვერ ანსხვავებდა ხოლმე მათ ერთმანეთისაგან. კავკასიაში გამგზავრების წინ დედის სანახავად ჩავედი კალუგის გუბერნიაში და იმან მიაბო — ქალაქში ყოფილა, გუბერნატორს მეკლისზე მიუწვევია, და იქ უნახავს შამილთან ერთად კალუგაში გადმოსახლებული მთიელები. თვითონ შამილს უარი უთქვამს სტუმრობაზე, მარტო მისი ნათესავები და შინაკაცები მისულან. „ერთობ სანდომიანი, მოხდენილი ჭაბუკები იყვნენ, — გამიზიარა თავისი შთაბეჭდილებები დედამ, — დიდი ღირსებით ეჭირათ თავი. ყველა ყურადღებით ეპყრობოდა მათ, მაგრამ, იცი რა: მე რატომღაც მგონია, აი, აფრიკიდან ლომის ბოკვერები რომ ჩამოეყვანათ, იმათაც ასე ყურადღებით მოეკიდებოდნენ ეს ჩვენი მანდილოსნები“. მაშინ დედაჩემის ეს მახვილი დაკვირვება ყურიდან ყურში გავუშვი, ახლალა გამახსენდა. კიდევ ერთი ამბავი მახსენდება, თვითმხილველთაგან განაგონი და სავსებით სარწმუნო. 1861 წლის სექტემბერში მამრიუკ-ოგოის მიჯნაზე, სადაც მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის, გლახთა განმათავისუფლებელი ყოვლადმოწყალე მეფე ალექსანდრე II-ის ბანაკი იდგა, ჩერქეზთა დეპუტაცია მოვიდა თხოვნით — რუსის ჯარმა შეწყვიტოს მშვიდობიანი მოსახლეობის აყრა და მასთან ბრძოლაო. მეფემ არც კი ათხოვა ყური, ისე თქვა: „იქ დასახლდით, სადაც გიბრძანებენ, ანდა თურქეთში წადით!“ ზურგი აქცია ჩერქეზებს და გავიდა. როცა მთელმა ამაღამ მეფეს მხერა მიაპყრო, მან ხელი აიფარა აცრემლებულ თვალებზე და ხმადაბლა, მწუხარედ წარმოთქვა: „აღარ შემეძლო ამ უბედურ ტანჯულთა ცქერა“. მერე ოფიცრები აღფრთოვანებით ლაპარაკობდნენ ერთმანეთში — რა დიდსულოვანია ჩვენი ხელმწიფე; რა

კეთილი გულისაო. ჩვენი საზოგადოება მტკიცედ მიჰყვებოდა თავისი ჰუმანური იმპერატორის კვალს. მართლმადიდებლობის ფარისევლობაზე კი დაწვრილებით აღარც მინდა ლაპარაკი. წმინდა ეკლესიის მამანი ქრისტეს სახელით ისე აშკარად აკურთხებდნენ აღამიანთა მოსპობას, რომ ეს ყველას უნდა მოხვედროდა თვალში, მით უმეტეს — მორწმუნე კაცს. „საეკლესიო მატთანის“ 1864 წლის ნოემბრის ნომერში დაიბეჭდა ცნობა დიდმთავარ მიხეილის ხერსონესის მონასტერში მისვლისა და წმიდა შვიდთა მთავარმოწამეთა ეკლესიაში პარაკლისის გადახდის შესახებ. მონასტრის წინამძღვარმა, არქიმანდრიტმა ევგენიმ, როცა დიდ მთავარს მიესალმა და „დასავლეთ კავკასიის დაზავებას“ გულისხმობდა, თქვა, რომ დიდმა მთავარმა „სამშვიდობო ზეთისხილის რტო მიიტანა იქ, სადაც ოდესღაც ნოეს კიდობანი გაჩერდა (პატივცემული არქიმანდრიტი, ეტყობა, მწყურალად გახლდათ გეოგრაფიაზე) და სადაც რუსეთის მტერთა ბუნაგი იყო“. კარგი „ზეთისხილის რტოა“, ღმერთმანი! წარმოდგენილი მაქვს, ეს სიტყვები რომ გაიგონეს, როგორ შეხტნენ თავიანთ აკლდამებში მთავარმოწამეთა ნაწილები! ანდა, სიტყვა „დაზავება“ როგორია? ამას ხომ მოგონება უნდოდა!

ჩემს ამბავს დაუბრუნდები. სოფელი ტროიცკოე, სადაც ჩვენ ვცხოვრობდით, — მამაჩემი იქ მმართველად მსახურობდა, ადრე გარდაიცვალა, როცა ცხრა წლისა ვიყავი, — მდინარე პროტვის პირასაა გაშენებული. მამული ოდესღაც თავადის ქალს ვორონცოვა-დაშკოვას ეკუთვნოდა, რუსეთის მეცნიერებისა და ხელოვნების აკადემიის პირველ პრეზიდენტს. ბერიკაცები ყვებოდნენ, თავადის ქალი შტალიაში ყოფნისას აღმირალ ნელსონის სატრფოს — ემა ჰამილტონს დაუმეგობრდა და მერე ტროიცკოეში ესტუმრაო მას ჰამილტონი. იქნებ ეს მოცლილი ხალხის ფანტაზიის ნაყოფია, მაგრამ ტროიცკოეს მეზობლად მართლაც არის სოფელი ჰამილტონი, ვორონცოვა-დაშკოვას მიერ დაარსებული. ჩვენ თავადის ქალის ძველებური სახლის გვერდით, ფლიგელში ვცხოვრობდით. სახლის მიღმა ვეებერთელა პარკი იყო გაშენებული, სადაც ეკატერინე II-ის პატივსაცემად მარმარილოს ობელისკი იდგა; მდინარის პირას აღმართული იყო ქალაქის ფაბრიკა, სახლის პირდაპირ კი — ეკლესია, სადაც ვორონცოვა-დაშკოვა არის დაკრძალული: პარკი მთლად ხელმიშვებული იყო და ამ გატყუარების გამო განსაკუთრებით მიმზიდველი. ზაფხულში, საღამოობით ბუჩქების თავზე ციციანთელები ციმციმებდნენ ხოლმე. მდინარისაკენ ციცაბო

ფლატე ეშვებოდა, წყლის ზედაპირზე ღუმფარება დაცურავდა, მეორე ნაპირი კი დამრეცი იყო და ისლით მოფარული. მდინარეს დიდი არ ეთქმოდა, თხუთმეტიოდე მეტრი სიგანე ექნებოდა, მაგრამ წყალდიდობისას ზოგჯერ ისე ივსებოდა, მთელი სოფელი უკიდევანო ტბაში მოქცეულ კუნძულს ემსგავსებოდა. რა კარგები ვართ ხოლმე ბავშვობაში და ამის გამო რა კარგია ჩვენს ირგვლივ ყველაფერი! პროტვის წყალმარჩხ ნამდინარეებში წყლის კაკალი ხარობდა; ზამთრობით წყალში იძირებოდა, ფსკერზე გამოიზამთრებდა ხოლმე, გაზაფხულზე კი კვლავ ამოზევდებოდა, რქას ამოიტანდა და წყლის ზედაპირზე არყის ხის ფოთლებივით გაიშლებოდა, ოღონდ ეგ იყო — ყუნწში შეყუყული ჰაერის ბუშტუკები ფოთოლს წყალზე აჩერებდა, კაკლის ნაჭუჭი კი ძირს რჩებოდა, როგორც ღუზა. სანამ კადეტთა კორპუსში წავიდოდი, ზაფხულობით, აგვისტოს თვეში სულ მდინარეში დავცურავდი ბიჭებთან ერთად და ამ წყლის კაკლებს ვაგროვებდი, უფრო ხშირად კი ომობანას ვაგაჩაღებდით ხოლმე, ხის ხმლებს ვაქნევდით და ხისსავე ჯაზაირებს ვაბათქუნებდით. ამ თოფებს ტიმოფეი კუზმინი გვიკეთებდა, ძველი უნტერ-ოფიცერი, ოცდახუთი წელი კავკასიაში რომ ემსახურნა, ჯარში. არ მახსოვს, ბავშვობისას თუ მოუყოლია მთიელების ამბავი, მაგრამ უფროსკლასელი რომ გახლდით და სოფელში არდადეგებზე ჩამოვდიოდი, რამდენჯერმე ვცადე, რამე მეთქმევიენებინა. რაც უფრო ახლოვდებოდა კადეტთა კორპუსის დამთავრების დრო, ჩვენც მით უფრო ხშირად ვბჭობდით ერთმანეთში ჩვენს მომავალზე, კარიერაზე, კავკასიაში სამსახურზე, ახალგაზრდა ოფიცერს სწრაფი დაწინაურების საშუალებას და ზოგ სხვა უპირატესობას რომ აძლევდა. ტიმოფეი რაღაცას ჩაიზმუილებდა ხოლმე თამბაქოთი გაბოლილ უღვაშებში და არტყუ ისე დიდი ხალისით მწვრთნიდა. აი, მისი ნაამბობის მიხედვით, რა იყო კავკასიის ომის მიზეზი:

— სულ თავიდან თუ გინდა, აი როგორ იყო საქმე: ჩერქეზები სულმოდამ თავისუფლად ცხოვრობდნენ, არავის ანებებდნენ თავიანთ მიწა-წყალს. აქეთ კიდევ, ეკატერინე დედოფალს ჭკუაში არ დაუჯდა, ზაპოროჟიეს კაზაკობამაც რომ თავისუფალი ცხოვრება ააწყო. ადგა და კავკასიაში გადასახლა ეს კაზაკები. იმედი ჰქონდა, დაერევიან ერთმანეთს, სულ ბღღვირს გაადენენ, და აქეთ კაზაკები გაწყდებიან და იქით ჩერქეზებიო. არადა, ადგნენ ეს შენი კაზაკები და დაუმეგობრდნენ ჩერქეზებს. ყონალობა აქეთ ერთმანეთში. ტანსაცმელიც იმათი

გადაიღეს და ზნე-ჩვეულებებიც. ერთი სიტყვით, ისე მოიმაგრეს ფეხი ისე საშინლად გაძლიერდნენ, სულ დაიზაფრა ეკატერინე დედოფალი. რა ექნათ, ადგა სენატი და თქვა: აბა, ჩემო სალდათებო, ვაშა ჩვენს დედა-დედოფალს, თქვენ იცითო! მიაწვნენ და კაზაკებიც მიაყოლეს...

როცა ვკითხავდი, როგორები არიან-მეთქი ჩერქეზები, ტიმოფეი არტომლაც ჩაიციინებდა და წაიდუღუნებდა:

— წყნარი ხალხია, წესიერი.

სხვა ვერაფერი ვათქმევინე. იმისიც ვერაფერი მითხრა, რაც ყველაზე მეტად მაინტერესებდა — ფიცხელი შეტევებისა და ბრძოლების ამბავი. ტიმოფეის ნალაპარაკებით ისე ჩანდა, თითქოს მთელი მისი სამხედრო სამსახური ტყის ჩეხვა, ბაღების კაფვა, ვზების გაყვანა, ყანებისა და სახლების გადაწვა იყო. ვერაფრით გავიგე, რისთვის უნდა გაეჩეხათ ბაღები, დაენგრიათ მთიელთა სახლები და ეჭვი შემეპარა — ტიმოფეი ან სულ ტყუილებს იგონებს, ანდა მთელი ის ოცდახუთი წელიწადი უსაქმოდ იყო საინტენდანტო რაზმში და დენტის სუნი ერთხელაც არ უყნოსია-მეთქი. ერთხელ, სიმფრალეში, ტიმოფეიმ ძველი ჯარისკაცური სიმღერა დააგუგუნა — სიმღერა შემდეგ ერთხელაც მოვისმინე, კაპიტანმა ზაკურდაევმა იმღერა, ვინაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ჩემს ცხოვრებაში; ტიმოფეი „სმენაზე“ დადგა, თავის თავს უბრძანა:

— ნაბიჯით ია-ა-არ!

დაიძრა და ხრინწიანი ტენორით — ახალგაზრდობისას ალბათ სიმღერის წამომწყები იქნებოდა ასეულში — აღრიალდა:

ჩერქეზებო, ჩირად გვიღირს
ჩვენ ეგ თქვენი ფარ-ხმალი!
მთაში ჯდომა გიჯობთ, ვიღრე
ჩვენს შუბებზე ფართხალი!
ალექსანდრეს შეევედრეთ
აწ სიცოცხლის დანდობა!
და მუხლმოყრით მოახსენეთ
მეფეთ-მეფეს მადლობა!..

სიმღერა მოვიწონე — მან ცოტათი შეავსო ტიმოფეის მოგონებებში საგმირო საქმეთა ნაკლებობა. ის კი არა, ბერიკაცი შინ წამოვიყვანე და დედაჩემს ვთხოვე, შინაური არყით გამასპინძლებოდა სტუმარს. ტიმოფეიმ ერთი სირჩა გადაკრა, ამოიჯიყიყა და ისე დაიღრიალა, დედაჩემი შეკრთა:

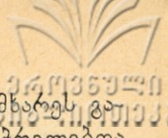
— უუმორჩილესი მადლობა!

კორპუსი რომ დავამთავრე, უკვე საფუძვლიანად გავნათლო მთავრობის პოლიტიკაში. ჩვენ, ახალგაზრდა ოფიცრებს, ახლა საგნებით დაბეჯითებით შეგვეძლო ვინმე უფიცისათვის შეგვეგონებინა, რომ ინგლისი კარგა ხანია კავკასიის დაპყრობას ესწრაფვის, რამეთუ კავკასია გასაღებია მცირე აზიის, სპარსეთის, ავღანეთის და, ბოლოს, ინდოეთისაკენ მიმავალ გზაზე, რომ ინგლისელები და მავანი ჩვენი მტრები, თუკი კავკასიაში ფეხს მოიკიდებენ ანდა კავშირს მაინც დაამყარებენ მთიელებთან, ამით ზიანს მიაყენებენ რუსეთის სახელმწიფოს და, ბრიტანელთაგან რომ ვისხნათ სამშობლო, ჩვენ უნდა აღვასრულოთ ჩვენი პატრიოტული ვალი, არქიმანდრიტ ევგენის ზემოთმოყვანილი სიტყვები რომ გავიმეოროთ — უნდა გავანადგუროთ რუსეთის მტერთა ბუნაგი. საოცარია, რა ბრმა ვიყავი მაშინ, ინგლისის კოლონიალური პოლიტიკის სწორად შემფასებელს როგორ შემეძლო არ დამენახა, რომ ავღანეთი, სპარსეთი, ცარგრადი თუ ინდოეთი რახანია ჩვენც არანაკლებ გვიზიდავდა, რომ დედოფალ ვიქტორიას წამქეზებელი ლორდი პალმერსტონი და მეფე ნიკოლოზ I-ის კანცლერი ნესელროდე არაფრით ჩამოუყვარდებოდნენ ერთმანეთს. „სხვისას რომ ითვლი, სენიაო, არ სჯობს, შენი თქვა შინაო?“ ჩვენს იმპერიაზე როცა საქმე, ვერა და ვერ ვისწავლეთ იგავთმწერალი კრილოვის ბრძნული რჩევის მიყოლა. თვალი რომ აგვეხილოს, ეტყობა, ჯერ თვითონვე უნდა ყელამდე ჩავჯდეთ სისხლსა და ლაფში.

დამლოცა დედაჩემმა, გიორგი-ძლევაძისილის მამაბაბეულ ხატს შემავედრა და მეც დავიძარი სამხრეთისაკენ, თან გულში ვიმეორებდი პუშკინის პოემის სიტყვებს: „დადრკი, კავკასიავე, მოდის ერმოლოვი!“ უკვე საგნებით მოწიფული ვიყავი, რომ რუსეთისათვის საგმირო საქმენი ჩამედინა, და დიდების შესახვედრად მივიჩქაროდი.

გზა და მთებთან ჩემი პირველი შეხვედრა ახლაც ისე ცინცხლად მაქვს ხსოვნაში, თითქოს გუშინ იყო ეს ყველაფერი. ასე მეგონა, სიბოლსა და სინათლისაკენ მივფრინავ-მეთქი. უკან და უკან მიცოცავდა თეთრი, ჭუჭყიანი თოვლი, მის სანაცვლოდ წინ, გაშიშვლებული

საქ სსრ კ. მარქსის
სახ. სახ. რესპუბ.

შავი მიწის თავზე, ორთქლი ბოლავდა, მერე გზის ორსავე მხარეს გაიშალა თითქოსდა ახლახან განბანილი ჭეჯილი. თვალს მიჭრებოდა მინდვრის ფერად-ფერადი ყვავილები და მალე უკვე შეხევაბი კი არ იფანტებოდა საფოსტო ცხენთა ფლოქვებქვეშ, რუსი მტვერიდა იფრქვეოდა. დღეს ღამე ცვლიდა, ღამეს დღე და ასე მიედროდა, ვიდრე მთები არ გამოჩნდა თვალსაწიერზე.

წინამთებში კინაღამ ჩავრჩი — შემცვლელი ცხენები არ ჰყავდათ, მაგრამ ბედმა გამიღიმა: ერთმა ჯიჯგვა, ჩაძარღვეულ-ჩაყანგულკისერა ფელდიეგერმა კუშტად ამხედ-დამხედა და მომდევნო სადგურამდე ჩემი წაყვანა იკისრა. ხარბად რომ ვათვალთვლებდი მოახლოებულ მთებს, ფელდიეგერს კავკასიის ამბების გამოკითხვა დავუწყე, მაგრამ მან არაფერი მითხრა, მდუმარედ იჯდა მეეტლის გვერდით და მეც იძულებული გახდი ცნობისწადილი დამეოკებინა, მით უმეტეს, რომ ეტლიც წარმოუდგენლად ინჯღრეოდა ოღროჩოღრო გზაზე. აქეთ მტვერიც მადარდებდა, სულ უფრო და უფრო სქლად რომ ედებოდა ჩემს კეწკეწა მუნდირს, მაგრამ მეტი რა გზა მქონდა, ყველაფერს უნდა შევერიებოდი. გაფაციცებით ვიყურებოდი აქეთ-იქით, შევცქეროდი დაკორძილ რცხილებს, ვეება მუხებს, წაბლის ხეებს, ჩემს სიცოცხლეში რომ არ მენახა. სწორედ წაბლის ხეები იყო — მეეტლემ მითხრა. გაწლობილი, ქვადორღიანი გზა მთებს შორის მიიკლანებოდა და თითქოს საძრობაც აღარა მქონდა. მერე შორეული, მზის შუქში მბრწყინავი თოვლიანი მწვერვალი დავინახე. ბნელ, გაყურსულ ხეობაში შევედი. მეეტლემ ცხენები გააჩერა, ძირს ჩავიდა, ზანზალაკები დაამაგრა, მერე ისევ აიჩაჩხა კოფოზე და გზა განვაგრძეთ. ფელდიეგერს ვკითხე, ზომ არავენ დაგვესხმის-მეთქი, მაგრამ მან კვლავ არაფერი მითხრა. მის ფართო ზურგსა და ამ ჯიუტ დუმილში — ასე რომ არ სურდა ჩემთან ლაპარაკი — რაღაც იღუმალი იგრძნობოდა, თითქოს რაღაც ისეთი იცოდა, არ უნდოდა ჩემთვის გაემხილა. შევშფოთდი, ხმლის ვადაზე ხელი მოვისვი, რატომღაც მოვიხსენი ხმალი, მერე ისევ დავიკიდე. სმიტ-ვესონის მძიმე რევოლვერი მედო ჩანთაში, ახლახან რომ მიიღო ჩვენმა ჯარმა. ექვსვაზნიანი იყო, გაისროდი და კვლავ ტყვია ელო პირში. ძალიან ვამაყობდი ამ იარაღით, მაგრამ პოლკში რომ მივედი, ბრიყვული ხელგაშლილობა ამიტყდა და რევოლვერი ბატალიონის მეთაურს მივართვი. ახლა ვინანე, წინდაწინ რომ არ ამოვიღე ჩანთიდან — მტერი რომ დაგვესხმოდა თავს, ძალიან გამომადგე-

ბოდა. ვუცქეროდი ნესტიან, ხშირ ტყეს, ხან ამაღათ-ბეგს, ხან ისმაილ-ბეგს ვიხსენებდი და რას არ წარმოვიდგენდი ხოლმე: გატყვრება თოფები, ტყიდან ველური ყიჟინით გამოიჭრებიან ჩერქეზები, მეც უმალ გადავეშვები ეტლიდან და მათ კაფვას შევუდგები. დაფრთხებიან ჩერქეზები, მიიმალებიან, მეც მოვბრუნდები და, ეტლი ცარიელი დამხვდება, მხოლოდ ახლა გამოძვრებიან ბუჩქებიდან ფერწასული, აკანკალებული ფელდიეგერი და მეეტლე. „ნუ დაგვსჯით, თქვენო კეთილშობილებავ, ძაან შიში ვჭამეთ, თქვენ კი, გეტყობათ, მამაცი ჭაბუკი ხართ, დახეთ, მთელი ბრბო დაიფრინეთ“.

გამუდმებულმა ნჯღრევა-ჯაყყაყმა თავბრუ დამახვია, ტყეს თვალი მოვაცილე და თვლელა მომერია, ძილ-ღვიძილმა გამთანგა. უცებ ჭახანი გაისმა, თითქოს თოფმა დაიჭექაო. უმალ შევხტი, ხეირიანად ვერაფერი გავიგე, თვალმდაცეცებული გადმოვხტი ძირს, დავეცი გზაზე, ცხენებმაც ჭიხვინი გააბეს, წამოვიჭერი და ფაცხაფუცხით გავიქეცი უახლოესი ბუჩქებისაკენ, თან ქარქაშიდან ხმლის ამოდრობას ვლამობდი, ამაოდ ვცდილობდი გამეგო, ვინ დაგვესხა თავს და საიდან დაგვესხა.

— საით, თქვენო კეთილშობილებავ? — დამიყვირა მეეტლემ.

მოვბრუნდი, კარგად დავაკვირდი გადაქანებულ ეტლს და დავინახე — წინა ღერძს თვალი მოსძრომოდა. სირცხვილისაგან თავში სისხლმა ამასხა.

— მუცელი ამტკივდა, — ვთქვი საქციელწამხდარმა, — ამ წუთასვე...

ხეებს მივეფარე და კარგა ხანს ვიდექი მუხის ქვეშ, სანამ ხელახლა არ გამომძახეს. ეტლთან რომ დავბრუნდი, ვცდილობდი არ შემეხედა ფელდიეგერისა და მეეტლისათვის. დამცინავი ღიმილი რომ დამენახა მათ სახეებზე, მეტი რა გზა მქონდა, თავი უნდა მომეკლა და ამით ჩამომერეცხა სირცხვილი.

სადგურზე რომ მივედით, ხალხის ლაპარაკს წავკარი ყური, თურმე უღელტეხილზე მართლაც თარეშობდნენ აბრაგები — მეეტლეს ჩემს შესაშინებლად სულაც არ დაუბია ზანზალაკები.

ადგილზე რომ მივედი, განწესება მივიღე. იმაზე, თუ როგორ ვმსახურობდი ჯერ ნახევარასეულის სუბალტერნ-ოფიცრად, შემდეგ ასეულის მეთაურად, დაწვრილებით აღარაფერს მოვყვები. „სამხედრო კრებულში“ დაბეჭდილი ათასი ჯურის მოგონებების წყალობით ყოველდღიური სამხედრო სამსახური საკმაოდ კარგადაა ცნობილი.

მხოლოდ იმას ავსახავ ზოგადად, რაც ჩემს პირად ცხოვრებაში იყო
უფრო ყურადსაღები.

პირველ თვეებში ყველაფერი მატკობდა და მახარებდა. მართო
იმიტომაც არა, რომ სამსახური ახალი ხილი იყო ჩემთვის, იმიტომაც,
რომ ჭბუკი გახლდით. ლეკვს ყველაფერი მოსწონს, რასაც კი
ირგვლივ ხედავს. საამო იყო საკუთარი ჯანმრთელობისა და ძალ-
ღონის შეგრძნება, მხნეობა, მომწონდა ტყავის, წვეკოს, კუბრით
გაპოხილი ჯარისკაცური ჩექმების, ცხენის ჩონჩორიკის სუნი,
მიხაროდა, მთების გადაღმიდან ნაგვიანევი მზის ამოსვლას რომ ვუც-
ქეროდი ანდა თავს რომ გადავიგდებდი და ცაზე მსხვილ, ბარჩხალა
ვარსკვლავებს ვუმზერდი. ირგვლივაც რა დიდებული, რა კარგი ხალ-
ხი მეხვია! ვერ გავმძლარიყავი წმინდა გიორგის საოფიცრო ჯვრის
ცქერით, ბატალიონის მეთაურის — მაიორ ოფრენის მძლავრ მკერდზე
რომ ბრწყინავდა. უღვაშა კაცი იყო, ცხვირწითელა, დაბიჟვინებულ
ლოყებზე წვრილი ძარღვები აჩნდა და მახვილი, ღორისებური თვალები
პქონდა. ჩვენმა ფელდფებელმა როგორც აღფრთოვანებით აღნიშნა —
ბოცმანივით იგინებოდა და მეც ვოცნებობდი, ასე ცხრასართუ-
ლიანი გინება და ასე დარდიმანდული, აჯაბაჯა სიარული შემძლებოდა,
ასე წითელი ცხვირი მქონოდა, ყველაზე მეტად, რასაკვირველია, იმას
ენატრობდი, გიორგის ჯვარი მიმეღო. ჯვრის გულისთვის მაშინ უყოყ-
მანოდ გავიმეტებდი ხელსა და ფეხსაც კი. მინდოდა, რაც შეიძლება
ძალე გამომეჩინა თავი, უღელტეხილზე ნაჭამი სირცხვილიც არ მა-
ვიწყებებოდა — ძალიან ვშიშობდი, ჩემი სიმხდალე შემთხვევით არ
გაითქვას-მეთქი — და ერთთავად საქმეს ვითხოვდი, ერთხელ მძევ-
ლადაც კი წავედი უნტერ-ოფიცრის მაგივრად, თუმცა ეს სულაც არ
იყო ჩემი საქმე. ჩავჯდებოდი ხოლმე ჯარისკაცებთან ერთად თხრილში,
ფიჩხის ხერგილების უკან და ერთი სული მქონდა, როდის შემოგვი-
ტევდნენ აბრაგები და როდის შემეძლებოდა ფელდფებელის მიერ
სამართებელივით ალესილი ჩემი ხმლით ვინმესთვის თავის წაგდები-
ნება.

ერთხანს ბელი არ მწყალობდა. არა და არ მომიწია საბრძოლო
ნათლობა. საღამოობით შევიყრებოდით, ანთებული სპირტის ცისფერ
უთქზე მწვარას ვსვამდით და წარმატებას ვულოცავდით მავან ვაჟ-
კაცს, მტერს მარჯვედ რომ ჩამოათალა მხარ-მკლავი ანდა შიგ თავში
ჩაუსვა ტყვია. მე კი ვერა და ვერ გავერიე ამ ვაჟკაცებში. მაგრამ

დადგა ჩემი დროც. დავინახე ბალახში წაქცეული, ტანსაცმელშემოფლეთილი, თავდადაპარსული კაცი — ფაფახი გადასდგრა და იქვე დაუფარდა; შავი, საშინლად მშვიდი თვალები ჰქონდა, წამისწამზე უქრებოდა თვალისჩინი. ეს კაცი ჩემმა ტყვიამ წააქცია და მეც, შეშინებულმა, თავზარდაცემულმა, გაცოფებულმა უკვე წაქცეულს რამდენჯერმე ვკარი ხმალი მუტელში, კრილობებიდანაც მაშინვე მის ფეხებსა და ბალახში გადმოიშალა რაღაც ლორწოვანი, მრგვალი, ორთქლიანი — აი, თბილ წყალს ორთქლი რომ აუვა ხოლმე. უცებ მივხვდი, ნაწლავები იყო და უკან გამოვხტი, უნტერ-ოფიცერს მივაწყყდი. მან მოწონებით თუ საყვედურით მითხრა:

— ეს რა უყავით!

გული ამერია. უნტერ-ოფიცერმა ხელი შემამშველა და, როგორც პატარა ბავშვს, თავი დამიჭირა.

— არაფერია, თქვენო კეთილშობილებავ, — მამშვიდებდა, — არაფერია, პირველად ყველას მუდამ ასე ემართება.

სალამოს ოფიცრებმა წარმატება მომილოცეს და რომის სმა გააჩაღეს. მეც დავითვერი, თავშეუყავებლად, ლამის სლოკინით ვხარხარებდი და ყველას საკოცნელად ვეტანებოდი. მერე ბანქოს ჩავუჯექით და ორმოცდაათი მანეთი ნაღდი რომ წავაგე, სამოცდათხუთმეტიც ზედ მივაყოლე, რომლის გადახდაც ჩემს ნამუსზე მოაგდეს. მეორე დღეს ნებართვა ვითხოვე, უახლოეს სოფელში წავედით, ბლომად დვინო და კანფეტი ვიყიდეთ და ქეიფი გავმართეთ ვიღაც დედაკაცის ბინაში. იმანაც მოიწვია მეგობრები — ჯარში კენჭისყრით წაყვანილ კაზაკთა ცოლები და, დილით, როცა გავიდვიძე, ცხვირი ვიღაც დედაკაცის ფუმფულა, გრძელძუძუსთავებიან მკერდში მქონდა წარგული. წამოსვლისას ამ ქალმა საყოველთაო ხარხარში განაცხადა, ეს ძილისგულა ვინ ყოფილაო.

სამსახური გრძელდებოდა. ის მთიელი, მე რომ ჩემი ხელით მოვკალი, ჩემი პირველი და საბოლოო მსხვერპლი გამოდგა. იმიტომ კი არა, რომ მეტად აღარ ვცდილობდი, არა, გარემოებამ ასე მოიტანა.

შაშლის დატყვევების შემდეგ აღმოსავლეთ კავკასიაში ომი ძირითადად დამთავრდა, 1861 წლის ბოლომდე დაღესტანსა და ჩეჩნეთში თუ ხდებოდა ისევ პატარ-პატარა ბრძოლები. ჩვენი სარდლობა გადამწყვეტ შეტევას აპირებდა იმიერყუბანისპირეთში, რათა შემდგომ წლებში კავკასიონის მთავარი ქედის ჩრდილო ფერდობებზე მოსახლე

მთიელთა და შავი ზღვის პირას მცხოვრებ ტომთა გადასახლება, შესდგომოდა. საქმეში ჩაუხედავ ხალხს ამთავითვე აეუხსნი, რომ ჩერქეზობა რამდენიმე ტომი იყო: შაფსულები, ჟანეველები, ბედეულები, ნატუხაელები, ყაბარდოელები, ტემირგოვეელები, აბაძეხები, უბიხები და სხვები. ამ ბოლო დრომდე ჩერქეზულ ტომებში ყველაზე უფრო მრავალრიცხოვანი შაფსულები იყვნენ. ახლა ისინი თითქმის აღარ დარჩნენ ისევე, როგორც, უთუოდ უბიხებიც.

როგორც ცნობილია, ერმოლოვმა შექმნა, ხოლო ბარიატინსკიმ განაახლა და განავითარა სწორედ ის დაუნდობელი, ბარბაროსული სისტემა, ძველი უნტერის — ტიმოფეი კუზმინის ნაამბობში ერთ დროს მოცლილი ჭკუის ნაყოფად რომ მეჩვენებოდა. ბარიატინსკიმ დიდი სანელი მოიხვეჭა — კავკასიის ომის დამთავრებასთან დაკავშირებით გამართულ საზეიმო სადილზე, 1864 წლის 21 მაისს დიდმა მთავარმა მიხეილმა ტყუილად კი არ წარმოთქვა გენერალ-ფელდმარშლის სადღეგრძელო. მე მაშინ დაჭრილი ვიწექი ფარაჯაზე, ამ ქვეყნად ყველაფერს ვწყევლიდი და მესმოდა მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის მშეკარე ხმა:

— გაუმარჯოს თავად ბარიატინსკის, რომლის დანიშენითაც შემოღებულ იქნა ბრძოლის სისტემა, რამაც ესოდენ ბრწყინვალე შედეგები მოგვიტანა!

უმალვე გაისმა კარავში მოქეიფე გენერალთა ტაში და მოწონების შეძახილები, მე კი გადაფურთხების ძალაც არ შემწევდა.

სისტემის თავი და ბოლო კი ის იყო, რომ ჩვენ კვაფავდით ტყეებს, შევდიოდით აულებში, გადავბუგავდით იქაურობას და ყანა-ბაღებსაც ვანადგურებდით. მთელ ნადავლს, რაღა თქმა უნდა, უფროსობა იტაცებდა, თანაც ყველაფერი უფროს-უმცროსობაზე ეკიდა: შტაბის ოფიცრებს მეტი ერგებოდათ ხოლმე, ობერ-ოფიცრებს ნაკლები. ბევრი რამ, ცხადია, საკუთარ უნარსა და სიმარდებედაც იყო დამოკიდებული.

აუღს რომ დავიპყრობდით, თარჯიმნის მეშვეობით ვუბრძანებდით მთიელებს — ან ყუბანის ზეგნის მწირ მიწებზე დასახლებულიყვნენ ჩვენი გარნიზონების ზედამხედველობით, ანდა თურქეთში წასულიყვნენ. ამ დანატოვარ მიწებზე კი, მიუხედავად მათი წინააღმდეგობისა, კაზაკებს ვასახლებდით. კაზაკები არაერთხელ გაიქცნენ, მაგრამ მუდამ ვეწეოდით ხოლმე ლტოლვილებს და უკანვე ვერეკებოდით.

კაცები მგლებივით გვიყურებდნენ ოფიცრებს, მათი დედები და
ცოლები კი ისეთი ჩასკენილ-ჩამარყუებული გინებით გვიმასანი-
ძლებოდნენ, ოფრენის ნატიფი სტილი მონავონია. არც კახაკობს
და არც რუს გლეხობას უნდოდა ჩერქეზთა მიწაზე დასახლება. ის
ბრტყელი სიტყვები, თითქოს კავკასიის დაპყრობა რუსი ხალხის
ძველთაძველი ოცნება იყო, ბილწი სიცრუეა. მონარქები მუდამ ასე
ნიღბავენ ხოლმე თავიანთ სიბილწეს — ჩვენ რა, ხალხის ნებას და
ოცნებას ვასრულებთო.

ეს ამბები, რასაც ვყვები, კარგადაა ცნობილი და ზოგად სურათზე
შეჩერებას აზრი არა აქვს. სხვათა შორის, ერთი გადამდგარი ოფიც-
რის, მგონი, ტოლსტოის, მოთხრობები წავიკითხე ამ ომის თაობაზე,
მათში ერთობ უტყუარად არის აღწერილი ჩვენი თავაშვებული
ცხოვრებაცა და ტყეების ჩეხვაც.

ვუბრუნდები თავად ბარიატინსკის და თავს ნებას ვაძლევ დავუ-
მატო, რომ იგი, ერთგვარად, მეორე მაკიაველი გახლდათ, ყოველ
შემთხვევაში ისიც მაკიაველივით სჯიდა: ყველაფერი, რაც პოლიტი-
კის მიზნებს ემსახურება, კარგია, ხოლო რაც ამ მიზნებს ეწინააღმდე-
გება — ცუდია. სწორედ ბარიატინსკის იდეით დაიწყო ჩვენს სამ-
ხედრო სამსახურში მთიელ მემამულეთა მოზიდვა — ვინ ოქროს
დახარბდა, ვინ მიწებს, ჩინსა და ჯილდოებს. ჩვენს პოლკში ჩერქეზე-
ბიც იყვნენ და თავისი ხალხის წინააღმდეგ იბრძოდნენ — პორუჩიკი
კრიმვირევი და პრაპორშჩიკი ბატიევი. კავკასიელთა რაზმში
შემხვედრია სხვებიც — პოლკოვნიკი ზვანბაია, თავადი ციციანოვი და
თავადი ბებუთოვი, შტაბის ოფიცერი მუსტაფა არაბლინსკი. სხვებიც
ბლომად იყვნენ, ერთგულად რომ ემსახურებოდნენ ჩვენს ხელმწიფეს.

ერთხელ, როცა ჩვენი პოლკი მდინარე ლაბისა და ბელაიას მილა-
ნოებში იბრძოდა და მეც, ჩემი გულმოდგინების კვალობაზე, უკვე პოდ-
პორუჩიკობა მქონდა მიღებულია, ტიცხელი ბრძოლის შემდეგ რო-
მელიდაც აულში შევედი და ჯარისკაცებს ვუბრძანეთ, ცულისთვის
მოეკიდათ ხელი. ასეულს, რომელშიც მე ვიყავი, წილად ერგო მთის
ფერდობზე შეფენილი ბალის გაჩეხვა. ამისთანა აქამდე არაფერი
მენახა ან, თუ ენახე, არ დავაკვირდი: ფერდობზე ტერასებად ჩარი-
ვებულიყო შესანიშნავად მოვლილ-გახარებული ვენახი, უფრო დაბლა
ძირებშემობარული მსხლის, ვაშლის, ატმის, ალუბლის, თუთისა და
ალუჩის ხეები იდგა, აქვე ჩანდა ტანაყრილი კოწახური, ზღმარტლი

და ჩემთვის უცნობი რაღაც ბუჩქები, ნაყოფით დახუნძლულნი — ნაწილობრივ სარწყავი არხი შედიოდა. ვიდრე ჩვენი ვაჟაკები ხეებს მიწაზე აფენდნენ, გავყევი ამ არხს — ბალიდან სათავემდე კარგა ორი ვერსი გამოდგა. მერე იქითა ფერდობზე გადავედი, სადაც ქერი ეთესა. ამ დროს ფელდფებელი კოჟეენიკოვი წამომეწია.

— რა გინდა? — ვკითხე.

— არაფერი, ისე გამოვედი, — შეყოყმანდა იგი. — რაო, თქვენო კეთილშობილებავ, არ მოგეწყინათ მარტოკა? სულ ადვილად შეიძლება, აბრაგები გამოცვივდნენ ტყიდან. ხომ იცით მაგათი ამბავი: აქ რომ დამარხო, იქ ამოყოფენ ხოლმე თავს.

კოსტრომელი კოჟეენიკოვი ოცდამეორე წელს ამთავრებდა სამხედრო სამსახურში, გიორგის ჯვარი ჰქონდა მიღებული, ჯარისკაცისა. ეს მშვიდი, საქმიანი კაცი აქაც ისევე შრომობდა, როგორც უთუოდ ყმაწვილკაცობისას მუშაობდა თავის სოფელში, როცა მიწას ხნავდა და თესავდა. ყველგან, იქაც და აქაც უდრტვინველად, ხალისიხალად ირგებოდა.

ფელდფებელი ჩემ გვერდით იდგა, გამოხუნებულ თვალებს მზეზე ჭუტავდა და ხელს ისვამდა წვერზე, ზედ თვალებთან რომ ეწყებოდა. ჩემდამი მის დამოკიდებულებაში მულამ რაღაც მამობრივი იყო ხოლმე. ძველი ჯარისკაცები საერთოდაც ისე ეპყრობოდნენ ჰაბუკ ოფიცრებს, როგორც დედასშერჩენილი წლოვანი ბელი სულ პატარა ბელებს — კიდევ გვიცავდნენ, კიდევ გვწვრთნიდნენ და ზოგჯერ ჩვენს დანაშაულსაც იბრალებდნენ ხოლმე. ამიტომაც ჭკვიანი მეთაური კადეტთა კორპუსიდან მოსულ პრაპორშჩიკსა თუ იუნკერს მულამ იმ ასეულში გაამწესებდა, სადაც ძველი ჯარისკაცები იყვნენ.

— რა სილამაზე! — თქვა კოჟეენიკოვმა, თან არემარეს ათვალერებდა. — კარგია აქაურობა!

— ნახე, იქ რა ბალი იყო?

თავი დამიქნია და ქვემოდან ყორემოვლებულ ქერის ყანას მოავლო თვალი.

— გონიერი ხალხია, საქმე იციან. აი, ნახე... ჯერ მიწას შეარჩევენ ფერდობზე, ისე, რომ წყალმა ნიადაგი არ ჩარეცხოს. მერე ქვებს აკრეფენ და ქვემოდან ყორეს ამოუშენებენ. ახლა რუს მიუპირებენ — წამოიღებს წყალი ქვიშასა და ხრეშს, სულ ამოავსებს და მოასწორებს იმ ფერდობს. მერე ერთ-ორ წელიწადს საქონელს დააყენებენ ზედ

ღამეობით, რათა ნაკელი დაგროვდეს. ბოლოს შავი მიწა ამოაქვით დაბლობიდან, დაყრიან, დათესავენ და, ესეც შენი ყანა. მომწონს, ასე გულიანად რომ მუშაობენ ხოლმე, — კიდევ უნდოდა რაღაცის თქმა. მაგრამ გადაიფიქრა, ამოიხზრა, ამოიღო წიკოს ქისა და თავისი მოკლე ჩიბუხის დატენვას შეუდგა.

მთიდან რომ ჩამოვედით, ჯარისკაცები დავინახეთ, ვილაც დავრდომილ, ალბათ ავადმყოფ ჩერქეზს შემოხვეოდნენ და გაცხოველებით უმტკიცებდნენ თუ შეაგონებდნენ რაღაცას.

— აი, შენ, — ეუბნებოდა ერთი, — რატომ მაშინვე არ დაგვენებდით? აბა, ახლა ხომ ხედავ, რა ამბავი დატრიალდა, თან თქვენებიც რამდენი გაწყდა!

— ამასთან რა გინდა, ყველას მაგივრად ეს ხომ ვერ აგებს პასუხს!

— მართალია...

— რაა მართალი? შეხეთ, ძმებო, ფეხზე არაფერი აცვია.

— მოდი, ჩემს ჩექმებს მივცემ, მე რაღაც ვიწროდა მაქვს, მაგას კი კარგად მოუვა. მოუნათლავი კია, მაგრამ ადამიანიშვილია მაინც.

— მეც ავერ, კარგი ქურთუკი მაქვს, ძველი ფარაჯა გადავაკეთე.

— ჰოდა, მიეცი, გამოვაწყოთ...

ბრძოლის შემდეგ ჩვენი ჯარისკაცები გულჩვილები ხდებოდნენ ხოლმე.

ერთხელაც, ჩვენი პოლკი მორიგი მტრული აულის მახლობლად გაჩერდა. შებინდებულზე მოსახლეობამ მიატოვა აული. მალე ჯარისკაცები ვახშმის მზადებას შეუდგნენ და თბილ ჰაერში კოცონების სუნი დატრიალდა. კოჟევნიკოვი ჩინებული თაფლით გამიმასპინძლდა, მოწნული სკიდან გამოეწურა. ჩვეულებრივი ვახშმის — ქონისა და დამბალი ორცხობილის ნაცვლად მწვადი გვექონდა, ნაკვერჩხლებზე წვავდნენ ჯარისკაცები.

ანაზღად ღამის სიბნელეში, სადღაც ზემოდან გაბმული ყვილი მოისმა. ხმა ხან მიყუჩდებოდა, ხანაც სიმღერასავით აზვედებოდა კვლავ და მთელ შემოგარენს ედებოდა. ყველანი წამოვიშალეთ, უნტეროფიცერმა კი რამდენიმე ჯარისკაცი გაიყოლა და ხმისკენ გაემართა. მალე ხორხოცი მოისმა. თურმე მოხუცი მოლა დარჩენილიყო მიტოვებულ აულში. ეტყობა, დაავიწყდათ ან, იქნებ, თვითონ არ ისურვა წასვლა. ჰოდა, საღამიო ლოცვის უამი რომ დაუდგა, მინარეთზე ასულა. როგორც მუეძინთა უმრავლესობა, ისიც ბრმა იყო — ზემოდან რას და-

ინახავდა, თუ რა ხდებოდა, ძირს, ეზოებში. ერთხანს ველაყბეთ, კელაყბეთ, ზღანდარეთ ბერიკაცს, მერე თავის ნებაზე გავუშვიტ, მაგრამ ვაჭირებოდა, კელავ მინარეთზე ავიდა და დიდხანს, ხმის ჩახლეჩამდე ყიოდა. თარჯიმანმა გვითარგმნა მისი ქადაგება:

— დიდია ალაჰი! არ არის ღმერთი, ალაჰის გარდა!.. მოდით, ილოცეთ, იხსენით თქვენი სულები!.. დიდია ალაჰი! არ არის ღმერთი, ალაჰის გარდა...

რატომღაც სევდა მომგვარა ამ გაბზარულმა, ბერიკაცულმა ხმამ, ამოდ რომ იხმოზდა აქედან უკვე წასულ ხალხს ფიქრებმა წამიღო.

მერე, ღრეობას რომ შევუღდექით, გამახსენდა მთელი დღის განმავლობაში გაჩეხილი ბალები და გააკვირვება გამოვთქვი ჩვენი უაზრო მოქმედების გამო.

— ვერ გამიგია, ბატონებო, — ვთქვი ღვინით შეხურებულმა, — რატომ ვანადგურებთ ბალებსა და ყანებს? უფრო მართებული არ იქნებოდა, ხელუხლებლად გადაგვეცა კახაკებისათვის?

ბატალიონის მეთაურმა ოფრეინმა, რომელიც, როცა თავისი სასმელის მარავი გამოეღეოდა, ჰაბუკ ოფიცერთა ქეიფშიაც მონაწილეობდა ხოლმე, მაშინვე მომაშტერა უძრავი, ღორისებური თვალები:

— მხედრული საზრიანობა გკლებიათ, პოდპორუჩიკო! არადა დროა... აი, რა ჩაიბეჭდეთ მაგ ყმაწვილურ გოგრაში: სარდლობა არ არის თქვენზე სულელი! ჩვენ რომ ხელუხლებლად დავტოვოთ მთიელთა სახლ-კარი და ბალები, მათ დაბრუნების სურვილი და საშუალება ექნებათ, ახლა კი, თუკი უნდათ, რომ შიმშილით სული არ გასძვრეთ, უნდა დავგმორჩილდნენ და დატოვონ აქაურობა.

— ჭეშმარიტად გენიალური ტაქტიკაა! — ხმამალა განაცხადა პორუჩიკმა პოპოვ-აზოტოვმა. — იდიდე, იდიდე, ჩვენო მეფეო! დაწმუნებული ვარ, ომი რომ დამთავრდება, ამ ადგილებში, რომელიმე მთაზე ერთმოლოვსა და ბარიატინსკის კაი ბაზალტის ძეგლს დაუდგამენ, ნაჯახის ფორმა ექნება და ზედაც წარწერა: „დიად ტყისმკურელებს“.

ეს სიტყვები, მიუხედავად მთელი მათი სიმართლისა, მეტად მეჩითირა. ოფრეინმა ვერაფერი გაიგო და მოწონებით დაიბუხუნა:

— ჩინებულა, პორუჩიკო!

იძულებული ვარ, ცოტა ხნით ამბავს გადავუხვიო, რათა წარმოვიდგინოთ პოპოვ-აზოტოვი და მის გვერდით მჯდომი პორუჩიკი გაიგორონსკი.

პოპოვ-აზოტოვი ერთი გაუღიმარი კაცი იყო, დაწმინდულ ხეზე ცივად უელავდა რუხი თვალეზი, ქვედა ყბა ოდნავ წინ ჰქონდა წამოწეული და, როცა ლაპარაკობდა, ბნელი ნაპრალის მსგავსი ჭრილით ზემო და ქვემო ნაწილებად გაყოფილი თეთრი კბილები უჩანდა. მკერდზე გიორგის ორი ჯვარი ეკიდა — საოფიცრო და ჯარისკაცისა. პოლკში ახალმისული რომ ვიყავი, მითხრეს, პოპოვ-აზოტოვი დუელის გამო ჩამოაქვეითეს, მაგრამ ვედენის ბრძოლაში თავი გამოიჩინა და ხელახლა დაიმსახურა ოფიცრობაო. არავის მეგობრობდა, ბანქოს იშვიათად თამაშობდა და მარტო სვამდა ხოლმე. გესლიანი საუბარი იცოდა, თანაც საუბარში უცნაური გაორება სჭირდა, გეგონებოდათ, სერიოზული კილო შეფარულმა ირონიამ წაღეკაო. რატომღაც მეჩვენებოდა, რომ ყველანი ვეზიზღებოდით. ჯარისკაცებს უყვარდათ იგი.

პორუჩიკი გაივორონსკი, შავგრემანი, შავთვალა, ცოტათი შესუქებული კაცი პირველ გაცნობაზე ერთი გულკეთილი, დონდლო ვინმე ჩანდა. სინამდვილეში კი უფროსთა თვალში შეჩერებული მუყაითი მოსამსახურე გახლდათ, რომელიც, როგორც ზუსტად შენიშნა პოპოვ-აზოტოვმა, მეთაურთა შეცვლის კვალობაზე ხან ერთს ულოკავდა ფეხს და ხან მეორეს. მითხრეს, ოფრეინის მოსვლაზე მეთაურად ვილაც ჯარისკაცობიდან აღზევებული ლიბერალი ყოფილა. მის დროს გაივორონსკი სხვების დასანახავად ზრუნავდა ხელქვეითებზე, იმასაც ამბობდა, რომელიღაც ჩემი წინაპარი ხელოსანი იყოო; უფრო მეტიც — ყმა-გლეხიო. ოფრეინი როცა მოვიდა, გაივორონსკი ერთი მხრივ ზაპოროჟიეს კაზაკთა, ხოლო მეორე მხრივ — სამღვდლო პირთა შთამომავალი აღმოჩნდა. ასე იჩემებდა ხოლმე. მეც მითხრა, აზნაური ვარ, ჩემი გვარი პოლტავის გუბერნიის საგვარეულო წიგნშია შეტანილიო. ჩემს იქ ყოფნაში გაივორონსკი სულმუდამ ოფრეინს ჰბაძავდა და უშვერი სიტყვებით ავინებდა ჯარისკაცებს, წამდაუწუმ ულაწუნებდა მათ ცხვირ-პირში. სხვა ჩვენს ოფიცრებზე სიტყვის გაგრძელება არა ღირს — მათ შორის მსგავსება მეტი იყო, ვიდრე სხვაობა.

ახლა კვლავ ჩვენს ამბავს დაგუბრუნდები.

კარგა ბლომად დავლიეთ, განსაკუთრებით პოპოვ-აზოტოვმა სვანამეტანი. სიმთვრალე მარტო იმით თუ ეტყობოდა, რომ ბევრს ლაპარაკობდა.

— მითხარით, ბატონებო, — მოულოდნელად იკითხა მან, ური არ გეჩვენებათ, გარიბალდი ასე რომ მოგვწონს ჩვენში?

— ეგეთი არავინ გამიგია, — დაიბუბუნა ოფრეინმა.

— ერთი გენუელი კაცია, მეზღვაური, რესპუბლიკელი, მაძინის შეთქმულების მონაწილე, — აგდებულად თქვა პოპოვ-აზოტოვმა. — მაგრად ეომებოდა ავსტრიელებს, მერე სამხრეთ ამერიკაში რიო-გრანდესა და მონტევიდეოს რესპუბლიკების მხარეზე იბრძოდა. ევროპაში დაბრუნდა და არც ისე დიდი ხანია, ნეაპოლეტთა გენერლის — ლანდის ჯარი გაანადგურა.

— ვერ გამიგია, ვიღაც რესპუბლიკელზე რა ლაპარაკი აგიტყდათ? — ჰკითხა ოფრეინმა.

— რა დი, ძალიან მიკვირს, ჩვენს მთავრობას გარიბალდი გულზე რომ ახატია, არადა, აქ რომ იყოს, აუცილებლად მთიელების მხარეზე იომებდა.

გამიკვირდა პოპოვ-აზოტოვის ცოდნა, ვთქვი:

— გარიბალდი იმიტომ მოგვწონს, რომ ავსტრიელებს ებრძვის.

— სწორია. ხოლო აქ, კავკასიაში რომ ხელში ჩაგვვარდნოდა, ეგრევე ჩამოვახრჩობდით. — პოპოვ-აზოტოვმა გესლიანად ჩაიცინა.

ორი-სამი წელიც და, ომი დამთავრდებაო, შენიშნა ოფრეინმა.

— მწყინს, ეს რომ მესმის, — მამაცურად განაცხადა გაივორონსკიმ. — მაშინ რითი და როგორ ვიცხოვრებთ ჩვენ, კადრის ოფიცრები?

პოპოვ-აზოტოვმა ღვინიანი ჭიქა გამოსცალა, ტუჩები მოილოკა და თქვა:

— ჩრდილო ამერიკის შტატებში გამგზავრებას გირჩევთ. აკი თავი გამოიჩინეთ ამ ძღვევამოსილ ომში, მამაცურ შეტაკებებში. ასეთ გამოცდილ მეთაურს სიხარულით მიგიღებენ პრეზიდენტ ლინკოლნის წინააღმდეგ მებრძოლ ჯარში.

ვერავინ ჩასწვდა მისი ნათქვამის აზრს, ყურიდან ყურში გაუშვეს ყველაფერი, მე კი სულ უფრო და უფრო მიპყრობდა გაცემა. აქამდე მეგონა, მთელ პოლკში თუ არა, ყოველ შემთხვევაში — ჩვენს ასეულში მაინც ერთადერთი კაცი ვიყავი, ვინც ჟურნალ-გაზეთებს იწერდა. გაივორონსკი და სხვა ოფიცრები დამცინოდნენ ამის გამო და უკვე მალულად ვკითხულობდი ხოლმე, წიგნის სიყვარული არავინ შემატყოს-მეთქი.

— თუმცა, — განაგრძო პოპოვ-აზოტოვმა, — თქვენ, პორუჩიკო,

კარიერა აქაც უზრუნველყოფილი გაქვთ, ოღონდ ერთი პირობით: პატაკი უნდა დაწეროთ მისი უდიდებულესობის წინაშე და ითხოვოთ ნებართვა, რათა ნაწილაკი „გაი“ ჩამოაცილოთ თქვენს გვარს. მალოროსიის სუნი უდის მეტისმეტად.

— მოწყალეო ხელმწიფე! — გაივორონსკი გამწვანდა. — ჩემი წინაპრები...

პოპოვ-აზოტოვმა სათქმელი არ დააცალა და ახლა ოფრენის მიმართა:

— თქვენ საქმეში ჩახედული კაცი ხართ, განა ბევრი შემთხვევა იცით, როცა სამსახურში ადვილად დააწინაურეს პოლონური და მალოროსიული გვარის ოფიცრები?

— რა თქმა უნდა, არა, — დარწმუნებით მიუგო ოფრენმა, — გამონაკლისები, რასაკვირველია, არიან, მაგრამ ხელმწიფე, როგორც თავად იცით...

— გაიგეთ? — ჰკითხა პოპოვ-აზოტოვმა გაივორონსკის. — ეს ბედისწერაა. თვით ჩვენს გვარებშია მოცემული ჩვენივე მომავალი. — იგი მაიორს მიუბრუნდა. — ავილოთ თქვენი გვარი. ოფ-რე-ინი! რას ვხედავთ ამ ბგერების მიღმა? პუნქტუალობას, აუღელვებლობას სროლის დროს, გენერლის ეპოლეტებიანი მუნდირისაქენ სწრაფვას. მაიორს წვრილი თვალები აუციმციმდა.

— ბრავო! მე თქვენ დღეს მართლა მომწონხართ!

პოპოვ-აზოტოვმა ჩაიციხა და ახლა მე შემომხედა.

— კა-ი-სა-როვი! — თქვა დამარცვლით. — თათარ მირზებისაგან მომდინარე ქედმოხრა მონარქის წინაშე, როცა მზადა ხარ ჩადგე მწყობრში, „მეფისა და მამულისათვის“ შეჰყიჟინო და ეკვეთო შინაურ თუ გარეულ მტრებს.

დავიბენი, აღარ ვიცოდი, რა მექნა. პორუჩიკის სიტყვების შხამი ისე მომხვდა, თითქოს სილა გამაწნესო, თუმცა, ვიმეორებ, ყველაფერი, რასაც იგი ამბობდა, საერთოდ სამართლიანი იყო. ყველა დუმდა, სიტყვა არავის გაუღია. ჩხუბის სუნი დატრიალდა.

— თქვენ კი, თქვენი გვარი? — ესლა მოვანერზე მეთქვა.

— პოპოვებსა და ივანოვებსზე დგას რუსეთი! — არც დაფიქრებულა, მიპასუხა მან და ისევ ჩაიციხა. — ქვეყანა რომ აიკლოს, პოპოვს საძრახ აზრებს მაინც არ დააბრალებენ. ჩვენი ძმა რუსი ანდა ჩვენი მეგობარი გერმანელი თუ ცუდლუტობს რაიმეს, არა უშავს, სიჭაბუკის ცთომილებათა და მეტი არაფერი. მაგრამ აი,

ვინმე მიცკევიჩი ან, მით უმეტეს — იციკოვიჩი თუ არ არის, რატიმ არ ცუდლუტობს? აქი აკენიდანვე, თავისი გვარით, შეიძლება ითქვას, საამისოდ არის მოწოდებული. მოვთრგუნთ ეგეთები, არ მიცცეთ გასაქანი. დიდი სახელმწიფოებრივი სიბრძნეა ამ პოზიციაში, ამინ! მაშ, შევსვათ, ბატონებო, სახელმწიფოებრივი სიბრძნისა და მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ნათელი გონების სადღეგრძელო!

ყველა წამოდგა.

მე შევეყონდი. ურთიერთსაწინააღმდეგო გრძობებმა დამძალა. ერთი მხრივ, თავს შეურაცხყოფილად ვგრძობდი, მეორე მხრივ, პოპოვ-აზოტოვის ნათქვამმა თანაგრძობა თუ არა, ინტერესი ანდა, როგორც მუსიკოსები ამბობენ — რეზონანსი მაინც გამოიწვია ჩემს გულში. მაგრამ პორუჩიკის ბოლო სიტყვებმა წაშალა ეს გაორება. ვანა შეიძლებოდა ყველა ჩვენგანის თანდასწრებით ასე დამცინავად ლაპარაკი უფლისგან მირონცხებულზე, ვის სადღეგრძელოსაც მუდამ უდიდესი პატივისცემითა და მოწიწებით ვსვამდით?! ყველა წკიპზე იყო შემდგარი, მაგრამ — უფრო ინტუიციით, ვიდრე შეგნებულად — სხვებს დავასწარი და პირში შევაფრინდი პორუჩიკს, მისი უდიდებულესობის შეურაცხყოფა დავაბრალე. მუშტი მკრა და მომიცილა. ვილაცამ წამოიყვირა:

— დუელი!

— დიახ, უეჭველად დუელი! — ვყვიროდი და თვალებში ცრემლი მერეოდა.

დაგვიღრიალა ოფრეინმა, ახლავე წადით და დილით მომაკითხეთო, გვიბრძანა. გაივორონსკიმ გამომაცილა და გამოთხოვებისას მითხრა:

— ყველანი თქვენს მხარეზე ვართ. იმედი მაქვს, შერიგებას არ მოისურვებთ?

— არავითარ შემთხვევაში! — აღუუთქვი.

— კარგად ფარიკაობთ? დამბაჩაზე არ დაეთანხმით, პორუჩიკი ცაში მერცხალს ახვედრებს ტყვიას.

პირველი, ვინაც გაღვიძებისთანავე დავინახე, პოპოვ-აზოტოვი გახლდათ. ტაბურეტზე ჩამომჯდარიყო და სიბრალულით დამჩერებოდა.

— დილა მშვიდობისა, კაისაროვ. ნუ ბრაზდებით, ისე მომისმინეთ იმედი მაქვს, სიმთვრალე უკვე გამოგიქარდათ?

თავი დაუქნიე. ნეტავი თუ ახსოვს, რა ილაპარაკა?

— თუკი ოფრენს ეტყვი, რომ უარს ამბობთ ბრალდებაზე, მეც უარს ვიტყვი დუელზე. არ მინდა თქვენი მოკვლა, მგონი დედისერთა ხართ...

ველარა ვცნობდი მუდამ ესოდენ გულფიცხელ და ბოღმიან პორუჩიკს, გულის სიღრმეში ლამის დავეყვი მის მშვიდობიან კილოს, მაგრამ უმალ ვძლიე თავს. თანხმობა რომ მეტქვა, მევე უნდა მომეწერა წელი ჩემივე სიმდაბლზე, რასაც უთუოდ ვერ მატყობდა. ოფიცრის ღირსებაზე ყმაწვილობიდანვე შეთვისებული წარმოდგენაც მაგრად მბოჭავდა. რას იფიქრებენ ჩემზე თანაპოლკელები? ჰოდა, ისეთი ხმით, თვითონაც გაივორონსკის ხმად რომ მომეჩვენა, განვუცხადე:

— თქვენ თვითონ უნდა თქვათ უარი თქვენს სიტყვებზე, ბატონო კორუჩიკო, თქვენ ხელმწიფეს მიაყენეთ შეურაცხყოფა.

უცებ ლალად გაიღიმა:

— განა არ გგონიათ, რომ კეისარი შორსა დეას ყოველგვარი ეჭვი-საგან?

შევცბი.

— ჩემს სიტყვებზე უარის თქმა არ შემიძლია, — დამიწყო ახსნა, — სინამდვილეში მე მხოლოდ მეფის სადღეგრძელო შემოგთავაზებთ. მე რომ ბოდიში მოვიხადო... ხომ გაიგეთ? სულ ერთია, ღირსების სამსჯავრო მაინც არმიიდან ჩემს გაძევებას მოითხოვს, მე კი მიზეზები მაქვს, არ ვისურვო არმიის დატოვება.

— თქვენ პირადად მე მომაყენეთ შეურაცხყოფა, — ვთქვი ჭიუტად, — შემიძლია ასე მოვახსენო ოფრენს.

თავისთავს არა ჰგავდა, დაწვმალალი პირისაზე დაეჭიმა, თვალები ფიქრიანი გაუხდა, დაუნაღვლიანდა.

— რა გაეწყობა, აგრე იყოს. მაშასადამე, მაინც დუელი?

კვლავ გამახსენდა გაივორონსკი, მისი რჩევა — ხმლით იბრძოლეთო. ნუთუ რომელიმე ჩვენგანს, პოპოვ-აზოტოვი იქნება თუ — ღმერთმა ნუ ჰქნას და — მე, ისევე გამოეფაშვება მუცელი და ნაწლავები გამოუცვივა, როგორც იმ მთიელს გამოუცვივდა?

ვიგრძენი, ფეხები რომ გამეყინა და ათრთოლებული ხმით დავეთანხმე:

— აუცილებლად!

— თქვენი ნებაა. მაშინ... ამ მეორე წინადადებაზე დამეფიქსიანოთ
მივიდეთ ოფრენთან და ვუთხრათ, გაუგებრობა მოგვარდა-თქო, ჩვენ
კი კავკასიურ ღუელზე შევთანხმდეთ. ამაზე რას იტყვიან?

კავკასიური ღუელი აი, რა იყო: მთიელების მხრიდან სროლა რომ
ატყდებოდა, მოქიშპე ოფიცრები წამოდგებოდნენ და ერთად, გვერდი-
გვერდ, გამართულები მიდიოდნენ ტყვიებისაკენ, ბედისწერას ან-
დობდნენ თავს.

გულიდან თითქოს ლოდი ამეცალა.

— თანახმა ვარ! მითხარით, ბატონო პორუჩიკო, მართლა ისე ფიქ-
რობთ, გუშინ რომ...

სათქმელი არ დამიმთავრებია, მაგრამ, რასაკვირველია, მიხვდა,
რასაც ვეუბნებოდი. პირისახე ჩვეულებრივი გაუხდა, ყბა წამოეწია,
ულვაშებში თეთრად გაუკრთა კბილები.

— ეს რაღად გჭირდებათ?

— თქვენ ხომ ყველას დაგვცინოდით, ის კი არაა, სიმართლე თუ
გინდათ, საკუთარ თავსაც...

დაკვირვებით შემომხედა.

— მგონი, იმიტომ არ ამბობთ, ვინმეს მოახსენოთ. პო, დაგცინო-
დით, ოღონდ ეგაა: ყველას თანდასწრებით არ იყო საჭირო. სულ ერ-
თია, ესენი მაინც ვერაფერს შეისმენენ. მაქვს პატივი გამოგეთხოვოთ,
მეთაურთან გელოდებით.

ოფრენის ჩვენი შერიგება ვამცნეთ. შემდეგ ოფიცრებმა ღირსების
სამსჯავროზე გვიხმეს და იმათაც ავუხსენით ყველაფერი. მოიწონეს
ღუელის არჩევანი.

გავიდა ორი კვირა და მთიელებთან შეტაკება მოგვიხდა. მივიხედ-
მოვიხედე, პოპოვ-აზოტოვი სად არის-მეთქი. უკვე თვითონაც ჩემკენ
მოდიოდა. შიშით ვიყავი დაზაფრული, მაგრამ ვცდილობდი, არაფე-
რი დამტყობოდა.

— შეძლებთ უკანვე ჩემს მოთრევას? — მკითხა პორუჩიკმა. სახე
სერიოზული ჰქონდა, არ ხუმრობდა. რა საძაგელი რამაა ადამიანი! ავი
გამიხარდა მისი ნათქვამი. მაინც შევძელი და ამოვღერდე:

— იქნებ, თქვენ მოგიწევთ ჩემი გამოთრევა?..

— ნახავთ, — თქვა დარწმუნებით. — რაო, წავედით?

ნახევარი საათის შემდეგ ჩვენი პოზიციისაკენ მოვათრევედი მის

ცხედარს. მთიელებმა მხოლოდ ერთხელ გვესროლეს, ეტყობა პორტუგალიის მკერდზე დაბნეულ გიორგის ჯვრებს დაუმიზნეს. ტყვიის მწულში მოხვდა და ცერად გავიდა მარცხენა ბეჭში. სიკვდილის წინ პოპოვ-აზოტოვმა ჩაიბუტბუტა:

— საზიზღრობაა... ყველაფერი საზიზღრობაა...

ვახშამზე ჩემი სადღეგრძელო და პოპოვ-აზოტოვის შესანდობარი შეისვა.

— მამაცი კაცი იყო, ეს მაინც არ უნდა დავუკარგოთ, — შენიშნა გაივრონსკიმ. — თქვენ კი დიდ მომავალს გიწინასწარმეტყველებთ, პორუჩიკო!

გული მიწუხდა. ტირილი მეწადა. მებრალეობდა პოპოვ-აზოტოვი, ახლა უკვე ყველაზე კარგ კაცად მიმაჩნდა. ადრე რომ დავახლოებულყავით, იქნებ დავმეგობრებულყავით კიდევ.

გაივრონსკიმ კვლავ წამოროშა რაღაც აბდაუბდა, წაილაქლაქა განსვენებულზე და გული ამეწვა.

— აი, თქვენ აგრე ლაპარაკობთ მიცვალებულზე, — ვუთხარი მშვიდად; რატომღაც ძალიან მშვიდად ვიყავი იმ წუთას. — მაგრამ თქვენ რომ ყოფილიყავით მის ადგილზე?.. გინდათ, შეუტრაცყოფას მოგაყენებთ?

გაივრონსკის მრგვალი პირისახე მოედგენთა, იგი წამოდგა, წაეკცა ტაბურეტი, წაიბურტყუნა:

— უადგილო ხუმრობაა. უკაცრავად ვარ, ბატონებო, სამორიგოდ უნდა წავიდე.

თქვა და სირბილით გავარდა.

თვალი მოვავლე ოფიცრებს, კიდევ ვინ გაკვეწლო-მეთქი. მზერა ამარიდეს, ჩაღუნეს თავები.

პოპოვ-აზოტოვი განმარტოებით მდგარი ვაშლის ხის ძირას, წყნარად მოჩუხჩუხე ნაკადულის ნაპირზე დავასაფლავეთ. არ ვიცი რატომ, მაგრამ მასზე კი არა, ჩემგან მოკლულ მთიელზე ვფიქრობდი. პირველად ახლა მოვისახრე, რომ იგი თავისი სახლის მახლობლად იქნა მოკლული. ამ უბრალო აზრმა თითქოს ქვეშ დამიტნია. ცხოვრობდა კაცი თავისთვის, თავის ოჯახში, თავის დედასთან, მამასთან, შვილებთან ერთად, მერე კი საიდანღაც მოვედი მე, სწორედ მე, და მოკვალი იგი. კვლავ თვალწინ დამიდგა მისი მზერა — მშვიდი, ყოვლის უწყა-

დინო. პოპოვ-აზოტოვს კი, სული როცა ამოსდიოდა, ყველასა და ყველაფრისადმი უნაპირო ზიზღი ედგა თვალებში...

მას შემდეგ იყო, რაღაც დამემართა, თითქოს საკუთარ არსებაში რაღაც უხილავ ზღურბლს გადავაბიჯე, ჩემს წინანდელ ცხოვრებას ახლანდელისაგან რომ ყოფდა. შეუძლებელი იყო ამ ცვლილების ძირისძირში ჩაწვდომა. ბევრს ვფიქრობდი, მაგრამ როგორღაც ზოგადად, ბუნდოვნად — ხან წყლის კაკლების მოსანაგრებლად დაცურავდი პროტევაზე, ხანაც შავთვალა მოახლე გოგო მაგონდებოდა, კადეტთა კორპუსის ახლოს რამდენჯერმე რომ მენახა სახლის აივანზე გამოსული, მასთან ერთად ოცნებით დავიარებოდი ფსკოვის ქუჩებში; პოპოვ-აზოტოვზე ვფიქრობდი — განა შეიძლება ითქვას, რომ ხელი მირევია მის სიკვდილში? აკი იქნებ მეც მოვეკალი ტყვიას, ან ორივე ერთად მოვმკვდარიყავით. დუელზე რომ უარი მეთქვა, ისიც ჩემსავით უნდა მოქცეულიყო. ორივენი ერთი და იგივე წარმოდგენების, დაწერილი თუ დაუწერელი კანონების მიხედვით ვცხოვრობდით, რაც საერთო იყო ყველა ჩვენგანისათვის. მაშასადამე, არც მის სიკვდილში მიძევს ბრალი. თავს ვიმშვიდებდი, მაგრამ მაინც გული მიწუხდა. თანდათან დავკარგე სამსახურის ხალისი, იმასაც გულგრილად შევხვდი, ჩვენს და, მათ შორის — ჩემს დასაჯილდოებლად წარდგენაზე რომ ატყდა ლაპარაკი. ჯვარი რა ბედენაა? პოპოვ-აზოტოვს გიორგის ორი ჯვარი ჰქონდა, მერე რა? მწყობრის დატოვება გადავწყვიტე, ოფრენის სიტყვა ჩამოვუგდე, გული შტაბში მუშაობისაკენ მიმიწვეს-მეთქი.

— სისულელეა! — დამიდრიალა.

და ყველაფერი ძველებურად დარჩა.

პოპოვ-აზოტოვზე კვლავ ხშირად ვფიქრობდი. ვერა და ვერ ამეხსნა, რა მიზეზი იყო, არმიას რომ ვერ ელეოდა. ნათესავები და ახლობლები არა ჰყავდა, ამიტომ, ოფრენის ვთხოვე და სიკვდილის შემდეგ რაც კი რამ წიგნები თუ ჟურნალები დარჩენოდა, ყველაფერი წამოვიღე — ოციოდე წიგნი იყო, ამდენივე ჟურნალი და გაყვითლებული, საკმაოდ ძველი გაზეთების რამდენიმე დასტა, მათ შორის —

ევროპული გაზეთებისა. ვეძებე რაიმე ჩანაწერები, აშიებზე მენაწერული
შენიშვნები, მაგრამ არაფერი აღმოჩნდა.

ბევრი რამ, რაც სამსახურის პირველ ხანებში აგრერიგად მომწონდა, ახლა სულ სხვანაირი მეჩვენებოდა. უკვე ვიცოდი, რომ ჩვენი ბატალიონის მეთაური ჩუმ-ჩუმად ითვისებდა სურსათ-სანოვავისათვის განკუთვნილი ფულის ნაწილს. აქ, ციმბირში, „სამხედრო კრებულში“ წავიკითხე: 1864 წელს მეფის ბრძანება მოსულა — ასეულებში მეთარტელები აერჩიათ, უნტერ-ოფიცრები ან ძველი ჯარისკაცები, და ამიერიდან მათთვის ჩაებარებინათ სურსათ-სანოვავის ფული. წარმოდგენილი მაქვს, როგორ უნდა გავრცელებულიყო ოფიცრობაში ქურდობა, როცა უმაღლესი ბრძანებულებით ყველაზე დაბალი ჩინის ხალხს მიანდეს სურსათ-სანოვავის სახსრები! ახლა ჩემთვის საიდუმლო არ იყო, რომ პორუჩიკი მასლოვი შუღერი გახლდათ, რომ წინათ სახაზინო ფულის პარვაში ექვმიტანილმა მორდიუკოვმა ყველაზე მეტად გაითქვა ძარცვა-გლეჯით სახელი, პოდპორუჩიკი გნედოვი კი, ყოფილი გვარდიელი, თვალებმოწყლიანებული, უღვაშებშეყვალებული კოკობზიკა პოლკოვნიკის მეუღლეს ჰყვარობდა. ეს ყველაფერი კი გავიგე, მაგრამ ამით ჩემს დარდს არაფერი მოაკლდა. ახლა მიკვირს, სხვებივით ტლანქი და უხეში რომ არ გავხდი. ეტყობა, ღმერთმა დამიფარა ან წიგნების კითხვამ მიშველა.

ერთთავად კოცონთან ვიწექი ნაბაღზე, ანდა ცხენს დავაგელვებდი. ზოგჯერ სრულიად უმიზეზოდ ჩავფიქრდებოდი ხოლმე და მინდოდა ტყვია მეკრა შუბლში. ზანტად ვფიქრობდი თვითმკვლელობაზე, რაიმე მტკიცე განზრახვა არცა მქონია. სწორედ ასე იფიქრებს კაცი, მოდი, ბურახი დავლიოო. რატომაც არ უნდა დალიო, თუკი გაქვს, მაგრამ ეს წამოდგომაო, ტოლჩის მოსატანად წასვლაო, დამბაჩის დატენვაო... ერთი მაგისი! იმ წლებს როცა თვალს ვავლებ, მახსენდება, თვითმკვლელობის შემთხვევებიც იყო ჯარში. ამას, ჩვეულებრივ, ბანქოში წაგებას, ჩაყლაპულ შეურაცხყოფას, ლოთობას აბრალებდნენ. მინდა ვირწმუნო, რომ ყველაფერს სხვა, უფრო ღრმა მიზეზები ჰქონდა.

ცხენებმა, ცხენოსნობამ გამიტაცა ძლიერ. ცხენი საოცრად კეთილშობილი და ერთგული ცხოველია, ამით ძაღლსა ჰგავს. პირველ ხანობას კავალერიისა კი არა, როგორც მე მიმაჩნდა — ფორნის ცხენი მყავდა, არც მიყვარდა და არც მძულდა ისევე, როგორც ეტლისა თუ ფორნის მიმართ არა გრძნობ რაიმე სიმპათიას თუ ანტიპათიას. სხვა

ოფიცრების მსგავსად, მეც მაშინვე დავიწყე საკუთარი ცხენის სახსრების გროვება. საკუთარი ცხენის ყოლა კარგ ტონად ითვლებოდა და, რაკი ცხენის ცნობა კავკასიელი ოფიცრის ერთ-ერთი ღირსებაც იყო, პოლკში ფეხის მოკიდებისთანავე ბევრს ვმსჯელობდი ხოლმე თავგამოდებულ ცხენის მოყვარულებთან, მათ შორის — ფელდფებელ კოჟეენიკოვთან, რომელიც აქაურ ცხენთა კარგი მცოდნე გახლდათ. სწორედ იგი დამეხმარა და, პოპოვ-აზოტოვის სიკვდილიდან დიდი ხანი არ იყო გასული, ისეთი ყაბარღოული ბედაური მაყიდვინა, ყველა გაშტერდა. ცხენი კოჭლობდა, ვიღაც ჩერქეზი ბერიკაცი ყიდდა, ეჩქარებოდა. ფეხში ჩანდა დაჭრილი, სადავით ეჭირა პატრონს. ბერიკაცი რაღაცას უხსნიდა კოჟეენიკოვს, თან დროდადრო თვალდაუხამამებლად გაჰყურებდა მზეს და ხელს დასავლეთისაკენ იშვერდა. მივხვდი — ზღვისაკენ მიიჩქაროდა, ეისკა თუ ანაპაში, რათა იქიდან ხომალდით თურქეთში წასულიყო. ჭადარა წვერით მოფარული პირისახე და მშვიდად მომზირალი თვალები ჰქონდა. ვიღაცას მაგონებდა ეს ბერიკაცი. ღმერთო!.. კინაღამ უკან გამოვხტი.

არის ხოლმე ადრეული ბავშვობის მოგონებები, როგორც იტყვიან, სიბერემდე რომ წაგყვება. აი, სწორედ ასე ღრმად ჩამებეჭდა გულში ერთი შემთხვევა: გაზაფხულზე, სამი თუ ხუთი წლისა ვიქნებოდი, ჩვენი პარკიდან გამოვედი და შემოგარენის თვალღერებაში ანეულის კიდემდე მივალწიე. დაღლილი გლეხები ჩამომსხდარიყვნენ საყანე მიჯნაზე. წამოდგა ერთი მათგანი, ჭადარა, შავთვალა მოხუცი, ჩემკენ გადმოაბიჯა, „ოჰო, ბატონიშვილოო“ — წამოიძახა, ხელი დამავლო და ამიყვანა. მოღედილ გულისპირში, მზით გარუჯული კისრის ქვემოთ ჭადარა ბალნით მოფარული მკერდი დავუნახე, წვერიც თეთრი ჰქონდა, ისე ახლოს იყო, თმის თითოეულ ღერს ვხედავდი. ოფლის მკვახე სუნი უდიოდა. ორი წინა კბილი აკლდა. მაგრად შემომამკვდო ფერდებზე დაკოჭრილი ტორები. შემეშინდა, საშინლად დავიწივლე, მოვიკრუნჩხე და, ხელი მიშვა თუ არა, მოგკურცხლე. უმალვე მივიხედე, ხომ არ მომდეგს-მეთქი და მისი თვალები შემეფეთა — ტკივილით, საყვედურით, წყენით მიმხერდა... ღამით მესიზმრა, ვიბღავლე, გამომეღვიძა, ძიძამაც გაიღვიძა და დამშვიდება დამიწყო. არაფერი ვუთხარი, რადგან გამოღვიძებულს მხოლოდ მისი საყვედურითა და ტკივილით სავსე მზერა გამახსენდა და სირცხვილმა შემაწუნა. ამის შემდეგაც ხშირად მესიზმრებოდა, მულამ შეშინებული წამოვიყვირებდი

ხოლმე, მერე კი სირცხვილი მტანჯავდა. დედაჩემმა და ძიძამ აღიქმეს ავად თუ არისო. ნაკურთხ წყალს მასხამდნენ, ექიმთან მატარებდნენ... ჰოდა, იმ გლესსა ჰგავდა ეს ჩერქეზი ბერიკაცი. ვეღარ ვუყურე, გამოვბრუნდი და ვთქვი, ცხენს აღარ ვყიდულობ-მეთქი.

მაგრამ კოყევენკოვი კაი ხურჯინით გადამევიდა, მარწმუნებდა, ისეთი ცხენია, ფასი არ დაედებაო, თანაც ორ დღეში მოვარჩენო. შემდეგ როგორც გამოირკვა, ორას მანეთზე ნაკლები არ ღირებულა. ხუთ მანეთად კი ვიყიდე. ბერიკაცი ცხენს შესცქეროდა, მის მტკივან ფეხს უჩვენებდა კოყევენკოვს, კვლავ უხსნიდა რაღაცას, კოყევენკოვიც უღიმოდა და თავს უკრავდა. წავიდა ბერიკაცი თუ არა, ცხენმაც გაიწია, ტლინკები ჰყარა, ჰიხვინებდა, პატრონს უხმობდა. ძლივს დავაკავეთ. კინაღამ ხელი წამაჭამა. გავხედე მიმავალ ჩერქეზს და ისევე, როგორც ბავშვობისას, სირცხვილი მომეძალა, მაგრამ ასეთი შემთხვევებისათვის ჩვეულებრივი ფიქრით დავიმშვიდე თავი: მე რომ არ მეყიდა, სხვა იყიდდა-მეთქი და ამგვარი რამეები...

უკვე საზრუნავი გამიჩნდა. კოყევენკოვი ცხენს მკურნალობდა, ფეხზე მალამოს ადებდა, თბილი წყლით ჰრილობას ჰბანდა, მე კი ვიჩვევდი, მიმქონდა შაქარი, ველაპარაკებოდი, კისერზე ხელს ვუთათუნებდი. მერე, როცა მოიკეთა და აღარ კოჭლობდა, უკვე აღარავის ვანდობდი, მე თვითონ ვბანდი, ჩემი ხელით ვწმენდი, ტანს ვუზუნდი, ცივ წყალს ვავლებდი, რათა გაკაყებულყო, ძალი მოეცა. სახელად ჯბა ერქვა, რაც, როგორც მითარგმნეს, ქარს ნიშნავდა. მიჭირდა ამ სახელის წარმოთქმა და ჯუბგას ვეძახდი. გავა და ჯიდაო ერთმანეთის სისწორეზე ჰქონდა, მკერდი და ბეჭები — ძლიერი, კუნთოვანი, ფეხები და თავი — წვრილი, თვალებიდან სწორედ ცეცხლს აფრქვევდა, რაც მის ჯიშს, სიჯანსაღეს ამხელდა.

მეცხენებში ცოტა რომ გავთვითცნობიერდი, გავიგე, ჩემი ჯუბგა ყაბარდოული „შაგდის“ ჯიშისა ყოფილა, საუკეთესო ჯიშად რომ ითვლებოდა ჩერქეზეთში. სიმაღლით თუმცა ჩამოუვარდებოდა ერთობ ლამაზ ადიდეთურ „უერაშტის“, მაგრამ ნაკლებ ჯაყჯაყა და უფრო აძტანი იყო, თითქმის უჭმელს შეეძლო მთელი ათი დღე ეტარებინა მხედარი.

წყალს ცოტას სვამდა და ვწუხდი, რადგან ჩემი წინანდელი ჰაკი ორ სათლ წყალს ისე ამოხაპავდა ერთ დაღევაზე, ვითომც არაფერი. მერე გავიგე, თურმე ჯიშთან მთის ბედაურს ცოტა წყალი ჰყოფნიდა.

სამსახურიდან განვთავისუფლდებოდი თუ არა, მაშინვე ცხენებს საბმურს მივაშურებდი ხოლმე. ჯუბგა შორიდანვე მესაღმებოდა — ზარივით ჭიხვინი იცოდა, მოუთმენლად ატოკებდა ფლოკებებს, თვალს გეზად მიბრიალებდა. შაქრის ნატეხს რომ მიიღებდა, სულ გაცელქდებოდა, შიგ სახეში შემომხვიხვინებდა, განგებისად, ვითომ მკბენდა მხარსა თუ ხელზე. მეც განგებისად ვუბრაზდებოდი, ლაგამს ამოვდებდი, ვადგამდი მაღალკოტიან ჩერქეზულ უნაგირს და ვხედავდი, სულწასულს როგორ უთრთოდა და უტოკავდა აბრეშუმივით კანი. შევჯდებოდი და უმალ გამაქანებდა ბანაკიდან — კისერგაწვართული, ძუაგაშლილი. შურის თვალით მიგვაცილებდნენ ყველანი. ისევე, როგორც ყველა ჩერქეზულ ცხენს, არც მას სჭირდებოდა დეზი და მათრახი, შენკელით გავდიოდი იოლას.

ნახევარი საათის განმავლობაში თავს ვუჭერდი, თავის ნებაზე არ ვუშვებდი, ნაბიჯით მიმყავდა, მერე კი მივეუშვებდი სადავეს და ლაღად მიექროდით მინდორ-ველებში, ავიჭრებოდიტ კბოდეებზე, დაღმართს ჩავიჯირითებდით, მიეჭვენაობდით ხან ჩორთით, ხან ოთხით, მერე ისევ ჩორთით და სულ უფრო გვალაღებდა თავისუფალი ნავარდი. ამ საათებში თითქმის ბედნიერი ვიყავი. ზოგჯერ გზა მეკარგებოდა, მაგრამ სულაც არ მეშინოდა, მივანებებდი ცხენს ლაგამს და ისიც შინისკენ წამომიყვანდა ხოლმე. ისეც მომხდარა, გვიან საღამოს დაგებრუნებულვარ, გამომიცხადებდნენ დაგვიანებისათვის საყვედურს, კოყენიკოვიც ჩაიბუზლუნებდა წვერებში, მაგრამ ყურს არავის ვუგდებდი. ჩერქეზები ცხენს იშვიათად ესროდნენ ხოლმე, ჩემი თავის შიში კი სულაც არ მქონდა. რატომღაც მეჩვენებოდა, რომ ყვავილთა დამათრობელი სურნელით აღვსილ ტყესა და ტრამალში, ამ წყნარ, მშვიდობიან სამყაროში, რომელსაც თითქოსდა ვერწყმოდით მე და ჩემი ბედაური, არ შეიძლებოდა ხიფათს რასმე გადაეყროდი. „თუკი რამე შემემთხვა, — ვფიქრობდი ურწმუნოდ, — დაჭრილი და მკვდარიც რომ ვიყო, ჯუბგა მაინც მომიყვანს ბანაკში“.

სწორედ ეს დრო იყო, მთავარსარდალი თავადი ბარიატინსკი და გენერალი გრაფი ევლოკიმოვი გვეწვია პოლკში, გზად შემოგვიარეს. როგორც ცნობილია, თავადი ბარიატინსკი მთავარსარდალის პოსტზე მალე კავკასიის ახალმა ნაცვალმა, დიდმა თავადმა მიხეილ ნიკოლოზის ძემ შეცვალა. ამ დანიშვნის არსი, თუმცა იგი ბარიატინსკის ავადმყოფობით აიხსნებოდა, გასაგები იყო — ომის დამთავრებულს ბევრი არა-

ფერი უკლდა, მის საიმპერატორო უდიდებულესობას კი სწყურდა, კავკასიის დამპყრობის დაფნის გვირგვინით შეემკო თავი.

დაიწყო ჩვეულებრივი გაწამაწია, ჯარის დათვლიერებას წინ რომ უძღვის ხოლმე. აწყობდნენ ბალაგნებსა და კარვებს, ფორმის ტანსაცმელს სასწრაფოდ რეცხავდნენ, საკერებლებს ადებდნენ, კემსავდნენ, უვარგის ჩექმებს შედარებით ვარგისით ცვლიდნენ, ჯარისკაცები წმენდნენ და ზეთავდნენ იარაღს, წამდაუწუმ ისმოდა შეძახილი თუ გაწული სილის ტაკცანი, შტაბს-კაპიტანი მორდიუკოვი საწყობში ატრინეს შამპანურის მოსატანად, მზარეულებიც დიდ ამბავში იყვნენ — კლავდნენ, წვაავდნენ, ხარშავდნენ... ბოლოს დამწყრივდა მთელი პოლკი. ორი საათის შემდეგ ცხენები შემოაჭენეს გზებზე წინდაწინ დაყენებულმა მზირებმა — მოდიანო!

ცხენთა ფლოქვების თქარათქური, ებოლეტების, ჯინჯილების, ორდენების ბრჭყვიალი.

— პოლკო, სმე-ნა!

ჯარის დათვლიერება, პრეტენზიების გამოკითხვა (პრეტენზია, რასაკვირველია, არავის არაფერი ჰქონდა, ამაზე გუშინვე იზრუნეს ფელდფებელებმა, შედარებით „მყრალ“ ჯარისკაცებს მიძიმე მუშტი უჩვენეს და ერთი-ორი ტკბილი სიტყვა უთხრეს), ევლოკიმოვის მოკლე, მგრძნობიარე სიტყვა:

— ვაჟკაცებო, მდაბლად გიხრით ამ ჰადარა თავს!

ყველა აღელვებულა, ყველა ამაყადაა, ერთხმად აგუგუნებენ „ვაშას!“ რატომღაც მასხენდება, თათრული „დაჰკა“ რუსულად რომ თარგმნო, „ვაშა“ გამოვა. ყოველ შემთხვევაში, მე ასე მითხრეს.

ოფიცერთა კერპი, დარგოს, გერგებილისა და პოლონეთის გმირი, გენერალ-ფელდმარშალი თავადი ბარიატინსკი აცხადებს, მის საიმპერატორო უდიდებულესობას მოვასხენებ, რომ პოლკი ჩინებულ მდგომარეობაშიაო. ისევ გრიალებს „ვაშა“. ბევრს ცრემლი მორევია თვალზე.

ისმის დაფდაფთა ცემა, საზეიმო მარშით მოვაბიჯებთ. მე ჯარისკაცებს მოვუძღვი, ჯუბგაზე ამხედრებული, და ჯუბგაც გაფიცებულა, ქშინავს, ნავარდით მოდის. ხელი ქუდის წინაფრასთან მიჭირავს, თავი მარცხნივ მაქვს მიბრუნებული და ვამჩნევ, გრაფი ევლოკიმოვი ჩემკენ, უფრო სწორად — ჯუბგასკენ ახედებს თავად ბარიატინსკის. ამას სხვე-

ბიც ამჩნევენ და ცერემონიალის შემდეგ გაივრონსკი შურიტ მუხტაჩოთქა
ნება:

— ბედი გაქვთ, რალა, კისაროვ, თვით გენერალ-ფელდმარშალს
გაჩვენეთ თავი!

მიხარია. მიინც სასიამოვნოა, როცა ყურადღებას მიიპყრობ, თა-
ლახვროს ღმერთმა! ჭუბგა საბმურზე მიმყავს, შაქრით გუმასპინძლდე-
ბი.

სალამოთი, როცა ნაბადზე ვარ წამოწოლილი, ოფლში გაწურულ ო
ოფრეინი მორბის და მეუბნება ქომინით — ახლავე გაემზადე, თვით
მთავარსარდალი გიბარებსო. მაშინვე ზეზე ვარ, ვერაფერი გამიგია.

— აბა, ჩემო კარგო, თქვენ იცით, არ დამალალოთ, — მევედრება
ოფრეინი და აჯაბაჯა სიარულით მომყვება გვერდში. — თავი ყოჩა-
ლად დაიჭირეთ, ზედმეტი არაფერი წამოროშოთ.

ხელსა მკრავს და კარავში მაგდებს. მიღღრულად გაწყობილი სუფ-
რა. სუფრის თავში — ბარიატინსკი და ევლოკიმოვი. ამალის ოფიც-
რები და ჩვენი პოლკის უფროსობა მშობლიურად მიღიმიან. მოკრძა-
ლება მბოჭავს, ფეხზე, მუხლქვემოთ რომელიღაც პატარა ძარღვი მითო-
თის, სახეზედაც, თვითონვე ვგრძნობ, ალტაცებული ღიმილი მეფინება.
ყელდაბლუნძული, ნაწყვეტ-ნაწყვეტ ვამბობ, გამოცხადდი-მეთქი.
ზიზღსა მგვრის ჩემივე მლიქვნელობა და დაბნეულობა, მაგრამ თავს
ვერაფერს ვშველი. სამოქალაქო პირი რომ ვიყო, ალბათ, მთლად
მოვიკაკვებოდი.

— ახლოს მოდით, პორ-რუჩიკო, — გვარდიელის ყრუ ხმით ამბობს
გენერალ-ფელდმარშალი და თითოთ მიხმობს.

პორუჩიკო? — შეცდა. შემიძლია-კი, მაქვს უფლება, თავადს შევეს-
წორო შეცდომა? უფროსობას შეცდომებს არ მიუთითებენ ხოლმე.
უსიტყვოდ მივდივარ სუფრასთან. ბარიატინსკიცა და ევლოკიმოვიც ჩემ-
კენ ბრუნდებიან. ევლოკიმოვი რალაცას ამბობს. მე ბარიატინსკის მკერ-
დზე მიბნეულ, წმინდა ანდრია პირველწოდებულის ხმლებგადაჭდობი-
ლი ორდენის ვარსკვლავს შევცქერი, აქამდე არასდროს რომ არ მინახავს,
მერე თავადის მხნე, ოდნავ ლოყებჩაცვენით ახალგაზრდულ სახეს
გუყუყურებ. ჯიში, მბრძანებლური ხასიათი და, იმავდროულად, გამოყე-
კილი ჯარისკაცის სიმამაცე იგრძნობა ამ სახეზე. მალე იმდენად გრაფი
ევლოკიმოვის სიტყვებით არა, რამდენადაც ჩემივე გუმანით ვხვდები,

რომ პოლკის მეთაურს ერთობ კარგად მოეუხსენებია და მთავარ-სარდალს ჩემი შემდგომი დაწინაურება უბრძანებია. მაგრამ შენ სულ ახლახან, ერთი წელიც არ არის, რაც პოდპორუჩიკი გავხდი? განა შესაძლებელია?

— პორ-რუჩიკო! — მესმის თავადის ხმა. — გინდათ ჩემი ყონადი გავხდეთ? მოდი, ცხენები გავცვალოთ.

ოფიცერთა ალტაცებული გნიასი. ვამჩნევ შურიან მზერას — ასე იწყება ხოლმე თავბრუდამხვევი კარიერა. შუბლი ოფლით მეცვარება. კვლავ მონდომებით ვაკვირდები წმინდა ანდრია პირველწოდებულის ორდენის ვარსკვლავს და ვდუმვარ, მიუტევებლად დიდხანს ვდუმვარ. ისევ ევდოკიმოვი წამომეშველა — ხმამალა, ჯარისკაცურად ხარხარებს და ყვირის:

— რა გიკვირთ, ასეთი ორმაგი სიხარული ვის არ გააოგნებს! გაქებთ. პორუჩიკო! ბრძოლაში — არწივია, შინ — ქალიშვილივით წყნარი! თქვენი სადღეგრძელო იყოს!

ვიღაცა შამპანურით სავსე ჭიქას მიწვდის, ვლულლულღებ უბადრუკ სამადლობლო სიტყვებს, ვცმუქავ, ვამოსვლას ველარა ვხვდები. სახელოზე მეწევიან და, როგორც იქნა, მოუბრუნებლად, უკუსვლით გტოვებ კარავს, როგორც ჰარამხანის ხარჭა.

ოფრენი ხელებს შლის და გულში მიკრავს.

იმაზე ლაპარაკი აღარ ღირს, როგორ გამოვეთხოვე ჯუბგას, ჩემგან დალაღატებულ მეგობარს. თავადი ბარიატინსკის დანატოვარი ცხენის შეხედვაც კი არ მინდოდა. ერთი თვე რომ გავიდა, სულ მუქთად დავუთმე შტაბის ერთ-ერთ ოფიცერს, რამაც ჩემი თანაპოლკელების გაოცება გამოიწვია, ყველამ დამძრახა. ავადმყოფობა მოვიმიზეზე და პატაკი დავწერე, მაგრამ პოლკის უფროსმა უარი მიიხრა, მგონი ოფრენმა შეაგონა.

სიცარიელე სუფევდა ჩემ გარშემო, რაც გამოწვეული იყო პოპოვ-აზოტოვთან დუელის შემდეგ მოპოვებული თავზეხელაღებული კაცის რეპუტაციითაც და იმ ამბითაც, თავად ბარიატინსკისთან რომ შემემთხვა, რომელშიაც ჯუბგა ისე არ იყო საგულისხმო, როგორც ჩემი ესოდენი, ყველასათვის მოულოდნელი დაწინაურება; აგრეთვე იმით,

რომ უკვე საზოგადოებას გავუბრუნო და მუდამ ვუარობდი, როცა ბანქოს სათამაშოდ ანდა რომის სასამართლოდ დამპატიებდნენ ხოლმე, მაგრამ ყველაფერი ეს, ერთად აღებული, ისე არ მანაპირებდა ყველა-საგანს, როგორც თვით ჩემი უცნაური ქცევა, რუსეთში კი უცნაურ ქცევაზე უფრო არაფერი იწვევს კაცის განაპირებას. ასეთი კაცი უცხო ხდება, უცხოებს კი ჩვენში, როგორც ცნობილია, მუდამ ეჭვით ეკიდებიან ხოლმე.

ერთხელ როგორღაც რაზმში პაკეტის წაღება ვიკისრე. მერე მეორედაც წავიღე. პოლკის გარეთ უფრო თავისუფლად ვსუნთქავდი. ეტყობა, სხვებსაც რაც შეიძლება ნაკლებად ეწადათ ჩემი სიფათის დანახვა, რადგანაც თანდათანობით ყველა დავაღება, საკვარტირმა-ისტერო იქნებოდა თუ სხვა რამ, ძირითადად მე მეკისრებოდა. სულ მარტო დავდიოდი ცხენით, ჯარისკაცებს არ ვიახლებდი ხოლმე, და რამდენჯერმე დამიშინეს ტყვია, ერთხელ კი დეც დამჭრეს მხარში.

პოლკოვნიკ გეიმანის (მალე იგი გენერალი გახდა) შტაბში რაღაც საქმეებზე ჩამოსული კაპიტანი ზაკურდაევი გავიცანი, გულკეთილი, სამხედრო სამსახურში დაბერებული კაცი, საგუშაგოს უფროსად რომ იყო ზღვის პირას, საიდანაც ჩერქეზები თურქეთს მიემგზავრებოდნენ. შევატყვე, ჩემსავით მარტოხელა გახლდათ. ერთი-ორი დღით მესტუმრეო, მთხოვა, რა ვიცოდი, სწორედ ამ წუთას რომ წყდებოდა ჩემი ბედი.

გულგრილად შევაველე თვალი ბერიკაცის ყავისფერ, მზისა და ავდრისაგან თითქოსდა მოთრიმლულ სახეს. სუგოროვულად დაყენებული ქოჩორი, ულვაშები და ქილვაშები რახანია გაჭაღარავებოდა, მორუხოდ შეფერვოდა, წარბები კვლავ შავი ჰქონდა. ძალიან მაგონებდა ვილაცას, მაგრამ კერძოდ ვის, ვერაფრით მივხვდი. პოლკში დაბრუნებას არ ვჩქარობდი, მაგრამ სადამომდე ეტლით ჯაყჯაყიც არ მინდოდა მხოლოდ იმისთვის, რომ ერთი დღე გამეტარებინა ღვთისგან მივიწყებულ საგუშაგოზე. კაპიტანმა მოიწყინა, მოისრისა ცხვირი, ბეწვი მოიხელთა და ამოიძრო, მერე ამოიოხრა და მკითხა:

— მაშ, არ ინებებთ, არა?

— წავიდეთ, — დავეთანხმე სიბრაღულის გამო. — რახის გარდა რამე სასამელო იქნება?

ზაკურდაევი გაიბადრა, წამოხტა, ხელზე ხელი მომიჭირა და მითხ-

რა:

— რომიცა მაქვს! ნამდვილი, იამაიკური! მადერაც მაქვს, თუკე
გადავუცვალე, შემძლია კახური ღვინითაც გაგიმასპინძლდეთ, ბატონო. მაშ, გავუდგეთ გზას, არა?

გზა არც ისე ოღოროზოლო გამოდგა, ეტლშიც თივა გვეგო, მხართეძოზე ვიყავით წამოწოლილები და ხან ვთვლემდით, ხან ნება-ნება ვბაასობდით. სახელი მკითხა და უკვე იაკობს, ანდა, უბრალოდ — იაშას მეძახდა, მეც მთხოვა, უფროს-უმცროსობა არ გვინდა, აფანასი იგნატიევიჩი დამიძახეო. გონიერი კაცი გამოდგა, თავისი ხანგრძლივი, მონეტაულე ცხოვრების განმავლობაში ბევრი რამ გაეგო და აღარც მომიწყენია, მით უმეტეს — თვალში მოვუყვები და აღარ მერიდებოდა, სათქმელს გულახდილად ამბობდა. როგორც იქნა, გამახსენდა, ვისაც ვამსგავსებდი და ვუთხარი:

— ზედგამოჭრილი მაქსიმ მაქსიმიჩი ხართ.

— ვინა? — გაოცდა ზაკურდაევი.

— ლერმონტოვის „ჩვენი დროის გმირი“ არ წაგიკითხავთ?

— არ მომწყევია. რაო, ის მაქსიმ მაქსიმიჩი როგორა ჰყავს გამოყვანილი?

— თქვენსავით დიდხანს ნამსახური მოხუცია, გულკეთილი...

— დიდხანს ნამსახური ხალხი ყველა ერთმანეთსა ჰგავს ხოლმე, — ჩაიბურტყუნა.

გკითხე, ამდენი ხანია ჯარში ხართ და ბესტუჟევ-მარლინსკი ხომ არ შეგხვედრიათ სადმე-მეთქი.

— აჰ, ის, არა? — თქვა დაყოვნებით. — არა, არ შემხვედრია. სხვები, დეკაბრისტები, კი მინახავს, ბესტუჟევ-მარლინსკი კი, სამწუხაროდ...

— იქნებ, ახლაც ცხოვრობს მთიელებთან და ჩვენ სულაც არ ვენალვლებით. ალბათ, გაგონილი გაქვთ, არა?

— ის ძველი ლეგენდა? ჰო, გამიგია. სულ ტყუილებია! არც მარლინსკი და არც სხვა დეკაბრისტები მამულს არ უღალატებდნენ, რასაკვირველია. საქმეში მინახავს ყველა, მამაცი ხალხი იყო, ნამუსიანად იბრძოდნენ. ეგენი ხომ, რა დიდი გაგება უნდა, სხვა ფხისანი არიან, ოფიცრები, თავდაზნაურები, დიდგვაროვანნი. არადა, ჯარისკაცებად იყვნენ გამწესებული. მიტომაც იყო, თავის გამოჩენას ცდილობდნენ, გიორგის ჯვრის მიღება უნდოდათ: უნტურად მაინც გადაგვიყვანონო... ყველა ერთნაირიც არ იყო, ზოგმა, როგორც მე ვიცი, ენატანობაც

დაიწყო, თავის დანაშაულს სხვას აბრალებდა... გლეხები საკვირველია, აშკარად გადადიოდნენ ჩერქეზების მხარეზე. აი, შამილთან იყვნენ მეზარბაზნეებად, ყუმბარებს ასხამდნენ. ახლაც ბევრი ცხოვრობს იმათ აულებში. ხომ კარგად ზიხართ?

თავი დავუქნიე. თვლემა მძალავდა.

— ყონალი დადის ერთი ჩემთან, — სხვა ამბავი წამოიწყო ზაკურდაევმა და მაშინვე მოფხიზლდი. — მტრული ტომიდანაა. მესტუმრება ხოლმე, საჩუქარსაც მომიტანს, რასაკვირველია. მივაწოდებ რომს, ანდა რახს. აუცილებლად მკითხავს, რაიმე დღესასწაული ხომ არა გაქვსო. თუკი ვეტყვი, ჰო-მეთქი, ერთ ჭიქას ან თასს დალევს და მორჩა, მეტს ვერაფრით დააღვევინებ. ჩერქეზები კი სვამენ ხოლმე ხანდახან რახსა თუ ღვინოს, მაგრამ არ თვრებიან, ვერავის ნახავ დამთვრალს. რახის სმა ჰო, მაგრამ რახუნი არ იციან. — ზაკურდაევს გაეცინა, მოეწონა თავისი ხმა, დაუმატა, — ჩვენმა ჯარისკაცებმა ჩერქეზული რახის სმა რომ დაიწყეს, რუსულში მერე შემოვიდა ეს სიტყვა.

— თქვენთან როგორღა მოდის, თუკი მტერთაგანია? — ვკითხე.

— ისე. მოდის და მორჩა. ოზერმესი ჰქვია. მამამისსაც ვიცნობდი, თავისიანებს გაჰყვა თურქეთში. სიმღერებს თხზავენ ორივენი. მაგათი მომღერლები იარაღს არ ატარებენ ხოლმე, გინდაც ომი იყოს. სხვა ყველა იბრძვის, ეგენი კი მღერიან, აგულიანებენ თავისიანებს. თუკი მტერთაგანია, როგორღა მოდისო, მეკითხებით. მაგისთვის მტერი კი არა, ადამიანი ვარ, ჩემში ადამიანს ხედავს — გაგება უნდა ამას. ჩემთვის და თქვენთვის ძნელია ამის გაგება. ჩვენ მაგათსას ვერაფერს გავიგებთ. მარტო ის რა არი, რომ ბატონი არ იციან, თავისუფლად ცხოვრობენ...

აზრი არა აქვს ყოველივე იმის მოყოლას, რაც ზაკურდაევმა მიამბო გზადაგზა. ბევრი რამ ჩერქეზთა ცხოვრებისა ყურმოკვრით იცოდა და ერთმანეთში ერეოდა ტყუილი და მართალი. როგორც ცნობილია, ჩვენში წინათაც ბევრს წერდნენ და ახლაც ბევრსა წერენ ჩერქეზთა საზოგადოებრივ წესწყობილებაზე. გადასახლებაში განსაკუთრებით დამაინტერესა ამგვარმა თხზულებებმა, საგანგებოდ გამოვიწერე ბევრი რამ. ამიტომაც ბევრ რამეზედაც შემიძლია მეტ-ნაკლებად ამომწურავი მსჯელობა. კვლავ ავჩქარდები, როგორც იტყვიან — მოვლენებზე გავუსწრებ და გავიხსენებ ლ. ი. ლიულიეს ამ ბოლო წლებში გამოქვეყნებულ წერილებს — „ჩერქეზეთი“. ამ წერილებში იგი ამტკი-

ცებდა, რომ მთიელ შაფსულთა „საზოგადოებრივი მართვა-განმგებლობა, რაკი მათ უფროსი არა ჰყავთ, რესპუბლიკურია“ და, რომ „საკანონმდებლო და განმკარგულებელ ხელისუფლებას თავისი საწყისი ხალხში აქვს, მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, მართვა-განმგებლობა დემოკრატიულია“. სხვები ამას არ ეთანხმებოდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ ხალხიდან ამა თუ იმ საკითხის გადასაწყვეტად ამორჩეულ, უანგარობითა და სიბრძნით განთქმულ უხუცესებს იძულების უფლება არ ჰქონდათ, მაშასადამე, არც რაიმე მართვა-განმგებლობაზე შეიძლება ლაპარაკი. შაფსულებში არ იყო ადამიანის სიკვდილით დასჯა, წამება, არ ჰქონდათ ციხეები, არ იცოდნენ ძარცვა და ქურდობა — ამის მოწმე მე გახლავართ. ზოგი თვლიდა, რომ ჩერქეზებს თემური წყობილება ჰქონდათ, ამბობდნენ, რომ ამ საუკუნის დასაწყისში მეზობელ ხალხთა ფეოდალური ზნე-ჩვეულებების გავლენით ჩერქეზეთში სასოფლო თემმა დაშლა დაიწყო. დუბროვინმა ნუთი წლის წინათ „სამხედრო კრებულში“ ასეთი დასკვნა გამოიტანა: „ხალხში, რომელსაც არავითარი ხელისუფლება არ გააჩნია, თითოეული საკუთარ თავსა და საზოგადოებრივ სარგებლიანობაზე უნდა ზრუნავდეს, თავის ინტერესთა შესაბამისად უნდა ამყარებდეს კავშირურთიერთობებს და სიტყვის ძალას საამისოდ იყენებდეს. ასეთი პოლიტიკური წყობილება ავითარებს მხნეობას, სწრაფი გადაწყვეტილების მიღების უნარს, ხოლო გამუდმებული ფიზიკური ვარჯიში და საქმიანობა ხელს უწყობს სხეულის სილამაზის, მოქნილობისა და ძალის განვითარებას“.

ვფიქრობ, რომ ჩერქეზთა საზოგადოებრივი წყობილებით დაინტერესება, ეთნოგრაფიულ მიზეზთა გარდა, ერთი წყაროდან მომდინარეობდა — რუსეთის სახელმწიფო წყობილებით დაუკმაყოფილებლობისაგან. ჩვენი პროგრესული მოღვაწენი იდეალს ან რუსულ თემში ეძებენ, ან დასავლეთს გასცქერიან, ან მეზობლებისაყენ მოიქცევენ ხოლმე პირს. მაგრამ განა ესაა საკითხავი? შეიძლება რამდენიც გნებავთ ვიკამათოთ, მაგალითად, იმაზე, თუ რატომ მთლიანად არ მიიღეს შაფსულებმა შარიათის კანონები, ვამტკიცოთ, რომ შარიათი ძალმომრეობას ნერგავს და ამით ეწინააღმდეგება მთიელთა თავისუფლების-მოყვარე სულს, მაგრამ ამ ყველაფერს არ შეეძლო ხსნა მოეტანა შაფსულებისათვის. მით უმეტეს, რომ უფრო ისინი მსჯელობენ და კამათობენ, ვისაც არაფერი ეკითხება — მათ ხელში როდია ხალხთა პედი.

შორიდან განსჯა ძნელია, არც მინდა ცოდვა დავიდო და დაბეჯი-

თებით ვამტკიცო სათქმელი, მაგრამ მე მგონია, რომ ჩვენში ჯერჯერობით მარტოდენ ჭაობებია ყველგან და, თუკი სადმე მაინც უნდასაზრდოა, პაწაწინა ცხოველყოფილი ნაკადული, რა ვიცი, მე არაფერი გამიგია. ერთი ყოფილ გადასახლებულთაგანი შემხვდა ენისეისკში, წიგნის პატარა სავაჭრო ჰქონდა, მერე გაკოტრდა — ეს კაცი ერობებსა და გლეხთა საკრებულოებზე მეპაექრებოდა. მათში უმაღლესი ხელისუფლებისაგან დამოუკიდებელ, საყოველთაო-წოდებრივი თვითმმართველობის ჩანასახებს ხედავდა. რაკი ჩვენს გუბერნიას, ისევე, როგორც პოლონეთსა და კავკასიას, ერობები არ მისცეს, მე საერობო რეფორმის ამბები მხოლოდ ყურნალებითა და ყურმოკრული ზეპირი ცნობებით ვიცოდი, მაგრამ მაინც ვუთხარი, ყველა ამ რეფორმის ავტორები ჩემთვის ეგზომ ნაცნობი ბარიატინსკები და ევდოკიმოვები არიან, იღონდ ერთი განსხვავებით — უკვე სამოქალაქო ტანსაცმელი აცვიათ-მეთქი. შეეცადა თავის ჭკუაზე გადავერწმუნებინე. ნეტარ არიან მორწმუნენი. ჩემთვის ყველა ეს რეფორმა ამაოებათა ამაოებაა და მეტი არაფერი.

ახლა ჩვენს ამბავს დავუბრუნდეთ. XVIII საუკუნის ბოლოს აზნაურთა რამდენიმე ოჯახმა, მათ შორის — შერეტლუკოვებმა, იმაზე მეტი მიწა ჩაიგდეს ხელში, რამდენიც თავის სარჩენად სჭირდებოდათ, დაიწყეს მუშახელის დაქირავება და ერთხელ ვაჭრებიც გაძარცვეს. შაფსულებმა გააძევეს ისინი, რაკი მათი ადათების მიხედვით არ ეწადათ ცხოვრება. მაშინ შერეტლუკოვებმა დახმარება სთხოვეს ბუედულებს, რომელთაც თავადები ჰყავდათ. ბუედულთა თავადი ბატი-გირეი და შერეტლუკოვები მიხვდნენ, აღშფოთებულ შაფსულებს მარტო ვერ გავუმკლავდებითო და პეტერბურგში, ეკატერინე II-სთან ჩავიდნენ. დედოფალმა ბრძანა, ბატი-გირეისათვის კაზაკთა სამი ასეული და არტილერია მიეცათ. შაფსულებიც შეგროვდნენ თავდასაცავად. სასტიკი ბრძოლა გაიმართა. ერთხელ ჩერქეზული თქმულება მოვისმინე, იმ ბრძოლის ამბავი, სადაც ნათქვამია: შაფსულები ბრძოლის ველიდან რომ დაბრუნებულან, ერთ ქალს უკითხია მათთვის, ჩემი ქმარი და ვაჟი რა იქნაო. დაიხოცნენო — მიუგეს. დაუწყია თავ-პირის ხოკვა. თქვენ რატომღა მოხვედით ცოცხლებიო? ჩვენ ბატი-გირეი მოკვალით და მოვედითო. ამაზე ქალმა გაიცინა და ტაში დაჰკრა... გავიდა წლები და შაფსულთა აზნაურებმა საბოლოოდ დაკარგეს თ-

ვიანთი უპირატესობანი. მალე კი აბაძეხებშიაც მოხდა ასეთვე მოკრატული გადატრიალება.)

ამ ამბებზე რომ ვფიქრობ, რისი მოწმე და მონაწილეც მე ვყოფილვარ, ჩემს თავს ვეკითხები: ესეც ხომ არ იყო ერთი მიზეზთაგანი, რის გამოც ჩვენი იმპერია შაფსულთა მოსპობას ასე ესწრაფვოდა? შაფსულების თავისუფალი ყოფა, დამონებულ რუს გლეხს უდიდეს ცლუნებად რომ ესახებოდა, ალბათ საშიში იყო მონარქიისათვის. კაცობრიობის მთელი თვალმისაწვდომი ისტორიის მანძილზე შაფსულთა დამორჩილება ვერც მონღოლებმა შეძლეს, ვერც ალექსანდრე მაკედონელმა და ვერც ყირიმის ხანმა. ჩვენც ვერ შევძელით მათი დამორჩილება, ნაწილობრივ ამოვწყვიტეთ და ნაწილობრივ განვდევენთ ისინი. ჩვენი ჩინოსანი ისტორიკოსები ირწმუნებიან, თითქოს ორი ხალხის შეჯახებისას აუცილებლად უფრო უვიცი, ნაკლებ მოწინავე წესწყობილების მქონე ხალხი იღუპება. მაგრამ რომელი ჭკუათამყოფელი დაეთანხმება ამას? მარტოდენ იმით გავიმარჯვეთ, რომ ჩვენს მეფეს განუზომლად მეტი ჯარისკაცი ჰყავდა.

ვუბრუნდები ეტლს, რომლითაც მე და ზაკურდაევი მივემგზავრებოდით.

კარგა ბლომად რომ ვისმინე მისი ნაამბობი, ვკითხე:

— ჩერქეზული თუ იცით, აფანასი იგნატიევიჩ?

— რალაცას ვიგებ ხოლმე, მაგრამ ლაპარაკი... რუსი კაცისთვის, რასაკვირველია, ნემსის ყუნწში გაძრომა უფრო ადვილია, ვიდრე მაგათი ენის შესწავლა, თუკი მესტუმრება ვინმე, ეგრე ვეტყვი: ფასაპში, კებლაგ — მობრძანდით-მეთქი. ათიოდე სხვა სიტყვაც ვიცი. თუმცა რალად მინდა, ოზგრმგსი თვითონ მშვენივრად ლაპარაკობს რუსულად...

სახელი ოზერმესი რატომღაც ნაცნობი მეჩვენებოდა, მერე და მერე, როცა ძილმა ხელი დამრია, მივხვდი: ეგვიპტური რამზესის მსგავსი ყლერადობა ჰქონდა.

ამასობაში ცხენები დადგნენ და გამომეღვიძა.

— სადა? — კითხულობდა იდაყვზე წამოწეული ზაკურდაევი.

— აგე, შეხედეთ, — მიუგო მეეტლე ჯარისკაცმა და გზისპირა ბუჩქებისაკენ გაიშვირა მათრახი.

— რა არის? — მეც დავინტერესდი.

ზაკურდაევი ეტლიდან ჩამოვიდა, მეც ძირს ჩავხტი, დაბუყებულ ფეხებს გავმართავ-მეთქი. მაყვლის ბარდებისკენ გავემართეთ და

გადმობრუნებული ეტლი დავინახეთ. ცხენები არსად ჩანდა. ცხენები მოშორებით ვიღაც მკვდარი ეგლო გულაღმა. საფოსტო ჩანთა მიეგდოთ. ზაკურდაევი მივიდა, გვამს დახედა.

— თავეში მოხვედრია ტყვია. ეტყობა, კაჟიანი თოფისაა, აი რამოდენა ნახვრეტია.

ახლოს მივედი. მოკლულის სახე ნაცნობი მეჩვენა. კარგად რომ დაეკვირდი, ფელდიეგერი ვიცანი, ოდესღაც ეტლით რომ წამომიყვანა. გამახსენდა მისი სიკუშტე, ჯიუტად რომ არ მცემდა ხმას, მისი იღუმალი, ფართო, თითქოსდა ქვის ზურგი, ჩემი შიშიც გამახსენდა, როცა ეტლს ბორბალი მოსძვრა. ახლა პირლია იწვა, უჩანდა ჩაყვითლებული კბილები, თვალები გადმოკარკლოდა, იცინოდა თითქოს: ხომ ხედავ, მაინც არაფერი გითხარო. გამოვბრუნდი.

— მეეტლე, ეტყობა, წაიყვანეს, — ჩაიბურტყუნა ზაკურდაევმა, — ხათაბალაა. ჩვენ მოგვიწევს ამის წაღება.

ჯარისკაცი მოგვეახლა. შორიდან გაიგონა კაპიტნის ნათქვამი და აბუზღუნდა:

— სადღა უნდა წავიღოთ, მკვდარი. ცხენებს დავაფეთებთ და მეტი არაფერი. აქ დავმარხოთ, თქვენო კეთილშობილებავ.

— ქრისტიანი კაცია, — არ დაეთანხმა ზაკურდაევი, — რასაკვირველია, წესი უნდა ავუგოთ. თანაც ისა... — ხელი ჩაიქნია, არ დაამთავრა სათქმელი. — ჩანთა წაიღე და ცხენები დაიჭი, ჩვენ ამას წამოვიღებთ.

ავწიეთ ფელდიეგერის გაშეშებული გვამი და ეტლში გადავიტანეთ. ცხენები ფთხვინავდნენ, გავარდნას ლამობდნენ. ზაკურდაევმა მიცვალებულს სახეზე თივა წააფარა და თქვა:

— პირველად კი არ მიხდება მიცვალებულთან ყოფნა. თქვენ კი, გულაზიზი თუ ხართ, ანდა გეშინიათ, აგერ, ჯარისკაცთან გადაჯექით.

— სულ ერთია. — ეტლში ავქვერი, — იქნებ ჩვენც არ გვიწერია დიდი დღე.

— მოგტყდეთ ეგ ენა! აქაურები ხელს არ მახლებენ, თუკი დამინახეს, ოღონდ სხვები თუ მოვლენ... წავიდეთ, ღმერთი შეგვეწევა.

ზაკურდაევიც დაჯდა და კვლავ გზას გავუდექით. ჩემს ფერხთით ლაყლაყებდა თივაზე დასვენებული მიცვალებული. მე სიცოცხლის წარმავლობასა და უაზრობაზე ფიქრს შევყევი, ცხოვრების საერთო მდინარეებიდან სულ უფრო და უფრო ამოვვარდი-მეთქი, ვფიქრობდი.

ფელდეგერის სხული გადმომაწვა ფეხზე, ფეხი გავითავისუფლე და უცებ ვიგრძენი, რომ არ მინდოდა, ძალიან არ მინდოდა სიკვდილი.

საგუშაგოს რომ ვუწიეთ, უკვე ბინდი იდგა.

ფისისა და მარილის სუნით გაჟღენთილიყო ჰაერი. ქვითა და ხის მორებით ნაგები სიმაგრის მიღმა მუქ-ლურჯი კედელი წამომდგარიყო, რომელსაც სამიოდე შავი წერტილი აჩნდა, თითქოს მუმლიაო. ვერაფერს მივხვდი, ზაკურდაევს იდაყვი გავკარი და კედელი დავანახე.

— თქვენ რაო, ზღვა არ გინახავთ? — გაუკვირდა.

ეტლი შეჩერდა. მოიბრბინა მალალმა, გამხდარმა ფელდფებელმა, ორი ჯარისკაციც ახლდა, მხიარულად მიესალმნენ კაპიტანს. ჩამოვედით ძირს. ჯარისკაცებმა მიწაზე დაასვენეს ფელდეგერის გვამი. შრიალი ისმოდა, თითქოს ვიღაც ხვნეშა-ხვნეშით საცერში კენჭებს აჩხრიალებსო. ლურჯი, არწეულ-დარწეული კედლისაკენ გავემართე და კედელიც თანდათან დადაბლდა, მისი ზედა ნაწილი სულ შორს და შორს წავიდა და მეც ვიცანი ზღვა, სწორედ ისეთი, ბოგოლიუბოვის ნახატი რომ მინახავს კადეტთა კორპუსის სააქტო დარბაზში ჩამოკიდებულ სურათზე, ოღონდ ეს ზღვა ცოცხალი იყო. ის მუმლივით სამი წერტილი კანჯოები გამოდგა, მათი ანძები მკაფიოდ ისახებოდა ისამნისფერ ცაზე. ქვემოთ, ფლატის ძირას წყალი ხან უკან იხევდა, ხან კვლავ ნაპირს აწყდებოდა და ქათქათა, მოციმციმე ქაფს ისროდა. მაშინვე ძირს ჩავიბრბინე, ტალღას ხელი შევეუშვირე, წყალი სახეზე შევისხი, ენით მოვილოკე მარილიანი წვეთები და ამ გრილმა სიმლაშემ თითქოსდა გამომადვიდა — ძილისაგან კი არა, ჩემი ამასწინანდელი გაბეზრებული ცხოვრებისაგან.

ზაკურდაევმა დამიძახა. გავეპასუხე და ფერდობს ზემოთ ავუყევი. ზღვიდან მონახებრმა ნიავმა ხრწნის მოტკბო სუნი მოიტანა. სადღაც ახლომახლო, ეტყობა, სანაგვე იყო.

ნახევარი საათის შემდეგ უკვე დაბალ მაგიდას ვუსხედით. სუფრაზე ჯამებით ყველი, ცივად მოხარშული ხბოს ხორცი, შემწვარი თევზი და კიდევ რაღაც კერძი გვედგა. ჩემ უკან, ქვებით ამოყვანილ ვეება ბუხარში ფისიანი შეშა ტკაცუნებდა. ცეცხლზე ჩამოკიდებული ქვაბიდან ხორცის ნოყიერი სურნელი დიოდა. კუთხეში ხალიჩაგადაფარებული ტახტი იდგა. დენწიჩიკმა თიხის დოქით ღვინო შემოიტანა. ზაკურდაევი იამაიკური რომით სავსე ბოთლის გახსნას შეუდგა. თვალი შევაფლე ხარის ბუშტით დაგმანულ სარკმელს, ზეთის მბუხუტავ

კრაქს, ზაკურდაევის შეფიქრიანებულ სახეს (ცდილობდა, კორპის ნამცეცები შტოფში არ ჩავარდნოდა) და თავი ლამის შინ ვიგრძენი.

— ფელდეგერს პაკეტები მოჰქონდა ჩემთვის, — მითხრა და თან რომი ჩამოასხა მწვანე შუშის ჭიქებში. — გენერალი ევლოკიმოვი ანგარიშის წარმოდგენასა მთხოვს... რა ვქნათ, დავიწყოთ, არა? ჩვენს მშვიდობით ჩამოსვლას გაუმარჯოს!

დავლიეთ, ერთიც მივაყოლეთ. გულიანად ვიცინოდი მასპინძლის ხუმრობა-ოხუნჯობაზე და სულ უფრო და უფრო ვეთვისებოდი ბერიკაცს.

— აი, ნახე, — თქვა ზაკურდაევმა, — ჯერ გადაჰკრავ, მერე წკიპურტს მიირტყამ ცხვირზე. — მან სალოკი თითი იტყიცა თავისი ხოლა ცხვირის წვერზე, — ამ წკიპურტში დიდი აზრია ჩადებული. წკიპურტი აგვაცრემლებს ხოლმე, ცხვირი შიგნიდან სველდება და არყის ორთქლსაც გამოაქარვებს. შეიძლება, რასაკვირველია, ჭვავის პურის ქერქი დაყნოსო, მაგრამ მაშინ შიგნით შედის სპირტის ორთქლი. ასე მაშინ შერებიან, როცა ცოტა აქვთ არაყი, ანდა როცა ხარბია კაცი.

— რა დიდებულად ხარო აქ, აფანასი იგნატიევიჩ, — ვუთხარი. — თითქოს კუნძულზე ცხოვრობთ, ყოველი ამქვეყნიური სისაძაგლისა და დარდისაგან განაპირებული.

ზაკურდაევი რატომღაც მოიბუზა ჩემს სიტყვებზე, წყნარად გაიღიმა და შენობით მითხრა:

— მიხარია, რომ სამსახური გაგიწიე, იაშენკა.

— სმენა! — გაისმა ფანჯრის მიღმა გუშაგთა გადაძახილი.

ზაკურდაევმა ამოიქშინა, მუნდირის საყელო შეიხსნა და ჯამებში დვინო ჩამოასხა.

კარგ გუნებაზე რაკი ვიყავი, ლაპარაკის საღერღელი ამეშალა და ყველაფერი ვუამბე მოხუცს, რაც კი შემმოხვეოდა. პოპოვ-აზოტოვთან დუელის თაობაზე მითხრა, დიდი არაფერი, ჩვეულებრივი ამბავიაო, ჯუბგაზე რომ ვუამბე, დაეჭვდა — თავადი ბარიატინსკი ევრე როგორ მოიქცეოდაო, მაგრამ რაც უფრო მეტს მისმენდა, მით უფრო მეტი თანაგრძნობა და გაგება ემჩნეოდა თვალებში. კარგა ბლომად დავლიეთ და შევატყვე — რაც უფრო თვრებოდა, მეტად და მეტად დელავდა, რაღაც აწუხებდა, დარდი ეძალებოდა. უკვე კი არ მხიარულობდა, მხიარულობას ლამობდა, სულ უფრო ხმამაღლა ლაპარაკობ-

და, თითქოს უნდა დავერწმუნებინე და თავისი თავიც დავერწმუნებინა ბინა, ორივენი უზომოდ ბედნიერები ვართ ამ ცხოვრებითაო.

დენშიჩი შემოვიდა, რამე ხომ არ გინდათო, იკითხა. ზაკურდაევმა რომი დაუსხა.

— სტუმარი აღდგერძელე, ივან. იქ როგორაა საქმე?

— მიცვალებულს წესს უგებენ, — მიუგო დენშიჩმა, — სანთელი დაუნთეს, ერთი ცალი ჰქონია კაპტენარმუსს.

დენშიჩი რომ გავიდა, ვთქვი, ეტყობა ხელქვეითები პატივს სცემენ თავიანთ კაპიტანს-მეთქი.

— შეხმატკბილებულები ვართ. ინვალიდების რაზმია ნამდვილი. ჯარისკაცების უმრავლესობა ხნიერი ხალხია, ზოგი ჯანმრთელი, ზოგი ავადმყოფი. მე, რასაკვირველია, მშობელი მამა ვარ მაგათი. — მან ჩაიცინა. — ერთი ჩემი სისუსტე უნდა გითხრა: ალბათ შემატყვე, რომ ვკოჭლობ. ტყვიამ მყესი დამიზიანა. ჰოდა, რაც კი დავკოჭლდი, პირდაპირ სიყვარული მჭირს ყველა კოჭლისა. ვინც კი ფეხშია დაჭრილი, ეს ჩემი ჯარისკაცები, ყველას შეღავათს ვაძლევ, დანაშაულს ვპატიობ ხოლმე. ვიცი, სამართლიან საქმეს ვერ ვშვრები, მაგრამ რა ვქნა, ჩემს თავს რა ვუყო.

— მაშინ მე რაღაზედ მოგეწონეთ? — ვკითხე. — მე მხოლოდ მხარში ვარ დაჭრილი.

— შენა? — მან სერიოზულად მიიღო ჩემი სტუმრობა და ჩაფიქრდა. — შენც, ჩემო იაშენკა, კოჭლი ხარ, ოღონდ სულ სხვა მხრივ. მაპატიე ეს გულახდილობა.

სადაც ბავშვმა წამოიტირა. გამიკვირდა, მაგრამ ტირილი შეწყდა. მზად ვიყავ დამეფიცა, რომ ზაკურდაევმაც გაიგონა ტირილი, მაგრამ ისეთი სახე მიიღო, თითქოს არაფერი სმენოდეს, ხმამაღლა თქვა:

— რუსი ჯარისკაცის ბადალი სხვა ჯარისკაცი არ არსებობს და არა! აგერ, გეტყვი... ოღონდ შორიდან მოვყვები. — მან ჩიბუხი გაწმინდა, ხელახლა დატენა, ბუხარში შეშა შეასწორა, ჩაახველა და დაიწყო: — იქნებ კორპუსშიც გისწავლიათ, ოცდაათიანი წლების ბოლოს და ორმოციანი წლების დასაწყისში თურქების წინააღმდეგ ციხეები, ფორტები და სიმაგრეები ავაგეთ ზღვის ნაპირას — სულიწმიდისა არდილერის კონცხზე, ველიამინოვისა მდინარე ტუაფსეს პირას (ტუაფსე შატსულურად ორწყალს ნიშნავს), მერე გოლოვინის, ლაზარევის ციხეები, აქეთ ალექსანდრესი მდინარე სოჭზე, მერე იმას ნავაგი-

ნისა დაარქვეს, შეუცვალეს სახელი... ამას გარდა, რასაკვირველია, გვინდოდა მთიელებისთვისაც შეგვეშალა ხელი, სურსათ-სანოვაგე და იარაღი რომ არ მიეღოთ საზღვარგარეთიდან, არ ევაჭრათ, ზამთრობით საქონელი არ მოერეკათ ზღვისპირა თბილ სამოვრებზე. კატორღაზე უარესი იყო ამ სიმაგრეებში სამსახური. დარდი, ციებ-ციხე-ლება, გარეთ ცხვირს ვერ გაყოფდი. ბლომად იხოცებოდა ჯარისკაცობა, დღე არ გავიდოდა, ვინმე არ მომკვდარიყო. არდილერის კონცხზე მთელი გარნიზონი პირწმინდად გაუყუა ავადმყოფობამ, ასე, ათასამდე კაცი იქნებოდა. (რეაას ორმოცი წლის ზამთარში მთებზე დიდი თოვლი დადო და ჩერქეზებს საშინელი შიმშილობა დაატყდათ. თარჯიმნები გამოგვიგზავნეს, სურსათ-სანოვაგეს ითხოვდნენ, საჭმელს ბავშვებისა და ქალებისათვის, მერე ტყავში, თაფლსა და საქონელში გაგიბრითო. რასაკვირველია, გააგდეს ეს თარჯიმნები. მაშინ ჩერქეზებმა თავდასხმა სცადეს. ლაზარევის ფორტში ყველა ამოხოცეს და სურსათ-სანოვაგე წაიღეს. მერე მურიდებმა ველიამინოვის სიმაგრე გაძარცვეს. ვაზაფხულზე მიხაილოვსკის რიგიც მოვიდა. გარნიზონის უფროსად იქ შტაბს-კაპიტანი იყო ერთი, გვარად ლიკო, კი მაგარი ოფიცერი. თავდასხმამდე ერთი დღით ადრე შეფსულებმა თარჯიმანი გამოგზავნეს. ასე და ასეო, საჭმელი გვეჭირდებო, სისხლის დაღვრა არ გვინდა, ჯობს უომრად დაგვენბდით, თორემ ხვალ თავს დაგესხმითო. ლიკომ დაიყვირა: რუსებს დანებება არ სჩვევიათ, მოკალით ებ, ბიჭებო! თარჯიმანი მოკლეს, რასაკვირველია. დიდი მამაცი მე-თაური გახლდათის ლიკო, სისხლით ფრანგი კი იყო, მაგრამ გულით — ნაღდი რუსი კაცი. ვისაც კი თოვის აღება შეეძლო გარნიზონში, სულ ორას ორმოცდაათი სული იყო, დანარჩენები ან ფეხზე ძლივს იდგნენ, ანდა ლაზარეთში იწვნენ. დაიყვირა ლიკომ — თუ მთიელები სიმაგრეში ამოვლენ, დენთის სარდაფს რომელი ააფეთქებთო. ერთი რიგითი ჯარისკაცი გამოვიდა, არხიზ ოსიპოვი, ასე თქვა: „მსურს გამოვადგე რუსეთს. ვინც გადარჩებით, ჩემი საქმე გახსოვდეთ“. აკურ-მოვადგე რუსეთს. ვინც გადარჩებით, ჩემი საქმე გახსოვდეთ“. აკურ-თხა მაშინ პაისი მღვდელმონაზონმა, მეთაურის მარაგიდან ორი თუ სამი კვარტი რომიც მისცეს, რასაკვირველია. როცა მეორე დღეს ჩერქეზები სიმაგრეში შეიჭრნენ და დენთის სარდაფის კარს მტკრევა დაუწყეს — სურსათ-სანოვაგე იქ ეგულებოდათ, ოსიპოვმაც, რასაკვირ-ველია, ააფეთქა სარდაფი. ნანგრევებში ჩაიღუბა საწყალი. იქიდან მო-კიდებული, უზენაესი ბრძანებით, ტენგინის ფეხოსანთა პოლკში სალა-

მოს ამოძახებზე რიგით არხიბ ოსიპოვსაც იძახებენ ხოლმე, პოლკის
სიაში სამუდამოდ არის შეტანილი. მარჯვენა ფლანგზე ვინცა დგას,
პასუხობს: „დაიღუპა რუსული იარაღის სადიდებლად“. გაიგონებ ასეთ
რამეს და სისხლი აგიჩქროლდება კაცს ძარღვებში. მოდი, ოსიპოვის
სადღეგრძელო ვთქვათ, იაშენკა!

ზაკურდაევმა ღვინით სავსე ჯამი დაცალა და უღვაშები მოიწმინდა.

არ ვიცი, სიმთვრალემ მიქნა თუ ბერიკაცის ნაამბობმა, მაგრამ სი-
ნამდვილეს დაუფბრუნდი თუ არა, დარდი მომეძალა. გამახსენდა,
რომ კარგა ხანია, ალბათ მას შემდეგ, რაც პოლკში ბარიატინსკი მო-
ვიდა, დედისთვის წერილი არ მიმიწერია.

სადღაც კვლავ წამოიტირა ბავშვმა. რა საცთურია, ნეტავი? შეგ-
ხედე ზაკურდაევს, მაგრამ იგი მონდომებით ეწეოდა ჩიბუხს.

— ჩვენებიც დაიღუბნენ? — ვკითხე.

— ოთხმოციოდე კაცი გადარჩა, ლიკოც სასიკვდილოდ იყო დაჭ-
რილი. ჩერქეზებმა არავის არაფერი დაუშავეს, ყველანი თავის აულ-
ში წაიყვანეს და მერე თავისიანებზე გადაცვალეს.

— თქვენც იქ იყავით, აფანასი იგნატიევიჩ?

— ღმერთმა დამიფარა. ყველაფერი პაისი მღვდელმონაზონისგან
შევიტყვე დაწვრილებით.

გავჩუმდით.

— სმენა-ა! — იყივლეს გარეთ გუშაგებმა.

ზაკურდაევი უცებ შეფხიზლდა.

— ახლა ერთ კომედიას მოგიყვები. ერთხელ შაფსულებმა და აბა-
ძეხებმა ნავაგინის ფორტს შემოუტყეს. ადგა გარნიზონის უფროსის,
პრისიპკინის ცოლი — ძაან მამალი ქალი იყო — და პირდაპირ ტყვი-
ების სეტყვაში ქოლგით გავიდა ციხის გალავანზე. დაინახეს თუ არა
ჩერქეზებმა, რასაკვირველია, მაშინვე ალყა მოხსნეს და ფორტს გა-
ეცალნენ, ნახევარი საათის შემდეგ კი პრისიპკინს შემოუთვალეს, ჩვენ
ქალებს არ ვეომებითო. მერე ამაზე გენერალ-ლეიტენანტი რაევსკი
ხუმრობდა, ჯობდა ჯარების ნაცვლად აქ ოფიცერთა ცოლები ჩამოგვეყ-
ვანა რუსეთიდან, ჯიგიტები ეგრევე ბოდიშს მოიხდიდნენო...

ეს ამბავი ჩემთვის უკვე მონაყოლი ჰქონდათ პოლკში. უსაშველ-
ოდ მომინდა, როგორც ბავშვობისას ვიცოდი, თავზე საბანი წამეფა-
რებინა, კარგად დამეგმანა ყველა ჭუჭრუტანა, გაუნძრევლად ვწო-
ლილიყავი და მხოლოდ ერთი ხმა — საკუთარი გულისცემა მესმინა.

გამახსენდა, რომ ხვალ თუ არა, ზეგ მაინც პოლკში უნდა მივბრუნდეთ...
ბულიყავი და დავმწუხრდი.

— რამდენი რამ გადაიტანა ჩემმა თაობამ, თქვენსაზე აღარაფერს
ვამბობ, — ვთქვი მე. — რამდენი რამ ვნახეთ...

— ჯერ არაფერიც არ გინახავს, — ცოტა უხეშად თქვა ზაკურდა-
ევმა, წამოდგა, ოთახში ბოლთის ცემას მოჰყვა და თან ჩემთვის ბავ-
შვობიდანვე ნაცნობი ჯარისკაცური სიმღერა წამოიწყო:

ამ ხბოს ნატებს რაღა სჯობს,
მოგვწონს ბატკნის კრაველიც!
მოგყავთ ჩვენთვის საჩუქრალ
ხარი, ცხვარი მრავალი!

მერე გამჭირდავად გაიცინა და განაგრძო:

თქვენს საღებუნად ფაფის ქვებს
ერბოს ვასხამთ კერაზე,
ვაშიშხინებთ ძროხის მწვადს,
ვართ სმასა და მღერაზე!..

ზაკურდაევი დადუმდა, მიაღდა კედელზე ჩამოკიდებულ ალექსან-
დრე II-ის პორტრეტს და ისე მიაჩერდა მეფის დაქანებულ შუბლს,
დიდ ყურებს, მარცხნივ გადაყოფილ თმას, ქილვაშებსა და გრძელ
ულვაშებს, თითქოს ყველაფერი უნდა დაიზებპიროსო.

— ამბობენ, ახლა წვერი მოუშვაო, — უბატიოდ წარმოთქვა.

— რა არი, მეფეს რომ აკვირდებიო? — ვკითხე და თან გავიფიქ-
რე, ლერმონტოვის მაქსიმ მაქსიმის როგორღა ჰგავს, იგი ხომ თავის-
თავს არაფრით მისცემდა ასე თავისუფლად მოქცევის უფლებას-მეთქი.
ერთხანს არაფერი მიბასუხა.

— უნდა მოვახსენო... — იგი პორტრეტის წინაშე გაიჭიმა და
დაიყვირა: — თქვენო საიმპერატორო უდიდებულესობავ, ჩემდამი
რწმუნებულ სასაფლაოზე ყოველივე წესსა და რიგზე! როგორც
იხოცებოდნენ, ახლაც ისევე იხოცებიან!

ეტყობა, დათვრა ბერიკაცი. მაინც ვკითხე:

— რა სისულელეებს ამბობო?

არც მობრუნებულა, ისე მომხედა რაღაცნაირი, შეშლილი მზერით.
კიკლობით მივიდა მავიდასთან. დაეშვა ტაბურეტზე, თავი ჯამებზე
წარგო და ატირდა.

— კარგით ახლა, — დავუწყე შეგონება. — რა მოგივიდა
სლუკუნის არ შეუწყვეტია, ისე მთხოვა, მომეშვი, ტახტზე დაწე
და დაიძინო.

მეც დაწევი, ტახტზე არ გამიხდია, მხოლოდ ჩემები წავიძრე.
ძილში მესიზმრა, თითქოს კლდეებს შორის რაღაც ნაპრალში ჩავვარ-
დი და ვერაფრით ველარ ამოვძვარი, ვილაც იყო ჩემს გვერდით, სულ-
შეხუთული ქმინავდა. მერე მიყუჩდა და პოპოვ-აზოტოვის ხმით წარ-
მოთქვა: „მაშ ასე, ძმაო, რა გაეწყობა, წავიდეთ“...

გამომეღვიძა.

ამომავალი მზის სხივებს გაეშუქებინა ოთახი.

როცა ავდექი, ზაკურდაევი უკვე სუფრას უჯდა, მუნდირი მოე-
დღდა, თვალები ჩასწითლებოდა, მე მელოდა, როდის შევუერთდი-
ბოდი. გვერდით სავსე შტოფი ედგა.

დენშიკმა ხელები დამაბანინა, პირსახოცი მომაწოდა. თვალი მომ-
ჭრა ჩახჩახა მზემ, ათასგვარად მოკაშკაშე ღრუბლებმა, ზღვის ბრჭყვი-
ლა ზედაპირმა. ჩემს ზურგს უკან ცისკენ მიიწევდა ტყეთა გაბურ-
ძენილი ბეწვით მოსილი მთების გრენილი. დახუთულ, გაბოლილ
ოთახში დაგბრუნდი. ზაკურდაევა აკანკალებული ხელით მომაწოდა
რომით სავსე ჭიქა და მუავე კიტრის ჯამზე მანიშნა. ლუკმა რომ გავ-
ტეხე, ცოტა მოვმჯობინდი შფოთიანი ღამის შემდეგ და ვკითხე:

— აფანასი იგნატიევიჩ, მომეჩვენა თუ მართლა იყო, ამასწინათ
თითქოს ვილაც ბავშვი ტიროდა? ქაღები გყავთ აქა?

თავი დამიქნია.

— გვყავს.

დღეს რაღაც ვერ იყო ლაპარაკის გუნებაზე. ისევ ვკითხე:

— ფელდეგერი როდის უნდა დაასაფლავოთ?

— უკვე დავასაფლავეთ, — ჩაიბურტყუნა, სახეზე ხელები მიიღო,
ლოყები მოისრისა და ტაბურეტზე რწევა დაიწყო, თითქოს კბილი
სტკივაო.

— ამ დილით? — გამიკვირდა.

ბერიკაცს ერთიანად შეაყრყოლა, უხალისოდ ამიხსნა:

— ჩვენ წინდაწინ ვთხროთ ხოლმე საფლავს... მისმინე, იამენკა,
მოდი, ჯამებითა ვსვათ რომი, ჰა?

გადაჭრით ვიუარე. მოიღუშა, დაისხა თავისთვის, ჯამი ასწია და
ყრუდ ჩაილაპარაკა:

— განსვენებულის შესანდობარი იყოს. საძმო საფლავში დავამარ-
ხვინე. იმ ქვეყანას გაარკვევენ, ვინ ქრისტიანია და ვინ არა.

ვკითხე, რა საძმო საფლავს ამბობ-მეთქი. ბერიკაცმა ჯამი დასცალა,
ღია პირთან ხელი გააქნ-გამოაქნია და არანაკლებ იღუმალი ხმით მო-
მიგო:

— რაკი ღვთის წინაშე ყველა ადამიანი ერთმანეთის ძმაა, ფელ-
დეგერი საძმო საფლავში დავკრძალეთ.

ჩაფიქრდა, მერე გამოერკვა ფიქრებიდან და თქვა:

— წავიდეთ, თვითონ ნახავ.

ჭიშკარს რომ გავცდით და ზღვას ნაპირ-ნაპირ გავუყევით, ამ უსას-
რულო, აქა-იქ ქაფმოდებულმა სივრცემ, მზის ჩახჩახმა, მარილის სუ-
ნით გაუღენთილმა გრილმა ნიაგმა გული კვლავ გამიხალვათა, დილის
საუზმემაც მიშველა და უკვე ლაღად, შვებით ვსუნთქავდი. „რა ჭირად
მიმათრევს საფლავზე?“ — ნაღვლიანად გავიგლე გულში, თან თვალს
არ ვაცილებდი ღუზაზე მდგარ აფრიან გემებს.

ერთი ფელდეგბელი აგვეტორღიალა, მაღალი, გაჩხინკული, წელ-
ში მოხრილი კაცი იყო, გრძელსა და წვრილ კისერზე ბომბორა, ყურ-
ბანტურა თავი ედგა, აი, გვირილა რომ ყანყალებს ხოლმე ღეროზე;
ოდნავ ჩემ უკან მოდიოდა. შევნიშნე, რომ თბილი ამინდის მიუხედავად
მოკლე, მუხლებამდე ჩამოსული ფარაჯა ეცვა; ბუღიანი ქამრით შე-
მოჭერილი, და ვკითხე:

— ფარაჯა რად გაცვია?

სწორედ არაფელდეგბელური ფალცეტით მიპასუხა, თან წვრილ,
ლურჯ თვალებს მაღიმალ ახამხამებდა:

— მისმა კეთილშობილებამ დამართო ნება. ციებ-ცხელება მჭირს.

„მართლაც ინვალიდების ამქარია, — გავიფიქრე ფელდეგბელის
ულაზათო აღნაგობის შემხედვარემ, — ნეტა როგორღა უჯერებენ
ჯარისკაცები?“ ფელდეგბელმა შემატყო, რომ კვლავ იალქნიან გემებს
ვუმზერდი და ამიხსნა:

— თურქების ხომალდებია, თქვენო კეთილშობილებავ, საქონლი-
სათვის მოვიდნენ, ჩერქეზებისათვის, რაღა.

სასაცილო მეჩვენა მისი ნათქვამი.

— რაო, ხომ არ ჰყიდით ამ ჩერქეზებს?

— თითქოს არა ვყიდით, მაგრამ ეგრე გამოდის და...

აფანასი იგნატიევიჩი მონათვაპრის როლში წარმოვიდგინე და გამეცინა. რა ბენტერა ყოფილა ეს ფელდფებელი, წესიერად ვერაფერს აგიხსნის კაცს.

ზაკურდაევი უკან არ იხედებოდა. ტყისკენ გაუხვია, პატარა ნაკადულს გადაახტა და ნაბიჯი შეანელა, დაგველოდა. ნაკადულის გაღმა ბუჩქნარი მიიკლაკნებოდა. დავეწიე ზაკურდაევს, რალაცის თქმა მინდოდა, მაგრამ ხელით მანიშნა, გაჩუმდით და ტყის პირას ფართოდ გაშლილი მინდორი დამანახა. ეს მინდორი, ეტყობა, სიმაგრის ასაგებად ტყე რომ გაჩეხეს, მაშინ წარმოიშვა.

— შეხედე, — ჩაილაპარაკა ზაკურდაევმა. — ესენი ყველა ერთი აულის ხალხია...

ფელდფებელი ჩვენს ახლოს გაჩერდა, ქუდი მოიხადა და პირჯვარი გადაიწერა.

მინდორს გავხედე. ხალხი დავინახე, კაცები და ქალები, მთიელთა ტანსაცმლით მოსილნი. ჭერებად იწვნენ, ზოგი ცალკე, ზოგი ორორად, სხვები ერთად ჩარიგებულნი, პირქვე, გვერდზე, მოკუნტულნი თუ გაშხლართულნი, უფრო ხშირად — გულაღმა, მკერდზე ხელებდაკრეფილნი. ამდენი მკვდარი ერთად არასოდეს მენახა. რამ დახოცა ეს ხალხი? დენტის აფეთქებით რომ მომკვდარიყვნენ, დასახიჩრებულნი იქნებოდნენ. წარმოვიდგინე კიდევ, რასაც დამართებდა კაცს დენტის აფეთქება. არც თოფის ტყვიით ჩანდნენ მოკლულნი. რა სნებამ — შავმა ჭირმა, ქოლერამ — დააფინა აქ ეს ხალხი? აი, საიდან მოიტანა გვამის სუნი გუშინ ქარმა. აქ კი, ახლოს რომ ვიყავი, სულ ვერ ვგრძნობდი რაიმე სუნს. შემეითხველი მზერით შევხედე ზაკურდაევს, მაგრამ იგი სადღაც შორს, მინდვრის ზემოთ იყურებოდა. მაშინ ფელდფებელს მივუბრუნდი. მან ჩემკენ გადმოხარა მაღლა აწვდილი თავი და ისე, თითქოს შიშობს, მკვდრებმა არაფერი გაიგონონო, გულდაჯერებულმა წამჩურჩულა:

— სამოთხეში მოხვდებიან ყველანი...

სიჩუმე იდგა. შორით ზღვა ფშვინავდა, მინდვრის ზეგარდმო კი ფუტკრებსა და ბუზებს გაჰქონდა ზუზუნნი.

ვიფიქრე, გარნიზონს სენის გადაღებისა ეშინოდა და გარდაცვლილ

მთიელებს თანდათანობით მარხავენ საერთო საფლავში, ჰელდეგერის გვამი-მეთქი. ვერაუ-
კურდავემაც მათთან დაამარხინა ფელდეგერის გვამი-მეთქი. ვერაუ-
რით მოვისაზრე, ასე რატომ უნდა მოქცეულიყო. ფელდეგერის
ამგვარად დაკრძალვის ამბავი უფროსობის ყურამდე რომ მისულიყო,
ზაკურდავეს უსიამოვნება არ ასცდებოდა. განა თავადაც ცოცხლების
რწმენისადმი მოკრძალება და სიკვდილის საიდუმლოების პატივის-
ცემა არა ჰმართებდა? ეს რა მკრეხელობა ჩაიდინა?

— ეს რა გიქნიათ, — გვითხე ფელდეგერს, — ქრისტიანი კაცი
მუსულმანებთან როგორ დამარხეთ?

— მისმა კეთილშობილებამ გვიბრძანა, — ხმადაბლა მიპასუხა მან, —
დილაზე კარგა ნასვამი გახლდათ. შევეკამათეთ, მაგრამ რომ და-
გვიღრიალა...

— აფანასი იგნატიევიჩი, — ხელი შეევახე ჩაფიქრებულ კაბიტასს, —
ვერ არის კარგი საქმე... ფელდეგერზე ვამბობ.

პირქუშად მომაჩერდა, თითქოს ვერ მიხვდა, რას ვეუბნებოდი.
მერე მწარედ ჩაიციხა და მთლად უცნაური რამ ჩაიბურტყუნა:

— მშვიდობიანად იქნებიან ერთმანეთში. მეც მანდ დამმარხეთ,
როცა მოვკვდები... ჩვენ, ყველას, საფლავში თუ გვექნება თანხმობა,
მეტი არსად.

მხრებშია ავიჩეჩე. რა მიზნით მომიყვანა აქ, თანაც ასე ნათელ,
საამო დღეს? უკან წამოსვლა რომ დავაპირე, უნებლიეთ ერთ უცნა-
ურობას მივაქციე ყურადღება — ყველა მთიელს სახე მზისაკენ, აღ-
მოსავლეთისაკენ ჰქონდა მიქცეული, მაშასადამე, ავადმყოფობამ კი
არ მოცულა ისინი, თვითონ, სიკვდილამდე დაწვენენ ასე.

ზაკურდავეი მინდორზე გავიდა, გვამებს ისე გადააბიჯებდა ხოლმე,
თითქოს მორები არიანო, მეც ხელის დაქნევით მიმიხმომო. თავს ვძლიე
და წავედი, ოღონდ ვცდილობდი გვამებზე კი არ გადამბიჯებინა,
გვერდი ამევლო. ფელდეგებელიც გამომყვა, ზურგსუკან მესმოდა
მისი არათანაბარი სუნთქვა.

ერთ მიცვალებულთაგანს, რომლის ასაკი ვერ განვსაზღვრე, რად-
გან სახეზე ფაფახი ეფარა, უუნავირო ლურჯა ადგა თავს. რალაც უცნა-
ურად იდგა, ფეხები გან-გან გაეზობიძებინა და თავი ჩაეჭინდრა. კარ-
გად რომ დავაკვირდი, შევნიშნე, უსაშველოდ იყო ქანცაწყვეტილი,
რუხ-მოთეთრო ტყავზე ნეკნები ამოსჩროდა, ხერხემალზე მიჰკვროდა
მუცელი. მივხვდი, ასე იმიტომ გაედგა ფეხები, სისუსტისაგან არ

წაქცეულიყო. იდგა და თვითონაც პატრონთან ერთად კვებობდა. გვერდი ავუარე მიცვალებულს, ცხენთან მივედი და ხელი შევახე შუბლზე, ზედ რომ ფაფრის თეთრი ბუძგი ჩამოშლოდა. ცახცახმა გადაურბინა მთელს ტანზე, თვალებიდან რამდენიმე კურცხალი გამოედინა და პატრონის სახეზე დაფარებულ ფაფახს დაეცა.

შევცბი, სასწრაფოდ უკან გამოვბრუნდი და ზაკურდაევს წამოვეწვიე.

— აფნასი იგნატიევიჩ, — მეც ფელდფებელივით წამოვიწყე ჩურჩული, მაგრამ ზაკურდაევმა კვლავ გამაფრთხილებლად ასწია ხელი და ძირს, მიწაზე მანიშნა. ჩვენს ფერხთით, ერთ რიგად ოთხნი იწვნენ: თეთრწვერა, ფაფახიანი ბერიკაცი, ღაზლის თავსაფრით პირმოზურული მოხუცი ქალი, თავსაფრიდან გრძელი, შეჭალარავებული თმა რომ მოუჩანდა, მოწიფული ყრმა, გვერდზე რომ იწვა და ისე მოკუნტულიყო, მუხლები ნიკაპზე მიეტანა, და ახალგაზრდა ქალი, ბეშმეთი და პერანგი რომ გაედელა და თეთრი, დაცვარული მკერდი მოუჩანდა. ოდნავ გაეხსნა მაგრად მოკუმული ბაგეების კუთხეები, და ასე უძრავი რომ არ ყოფილიყო, იფიჭრებდით, იღიმებო. ცალი ხელი გვერდზე გადაედგო — ბავშვის პერანგი ჰქონდა მომუჭული. მიმოვიხედე, ბავშვს ვეძებდი, მაგრამ აღარსად ჩანდა. ნეტა იგი ხომ არ იყო, ღამით რომ ტიროდა?

— ყველანი, ყველანი სამოთხეში მოხვდებიან, — ჩაიჩურჩულა ჩემს ყურთან ფელდფებელმა.

კვლავ შევხედე ბიჭს — ზურგი ჩემკენ მოექცია და ბერიკაცს მისწოლოდა — და ისევე, როგორც ბავშვობისას, შიშისაგან ღამის დავიყვირე: ბერიკაცი ჯუბგას ყოფილ პატრონსა და იმ ტროიციკოელ გლეხკაცს ჰგავდა. იგივე დანაოჭებული შუბლი, იგივე ჩაყანგებული კისერი, ჭალარა წვერი და დაკოყრილი ხელები. მარჯვენა ხელის თითები გაეფარჩხა და ვხედავდი, ხელისგულზე რა ფენა-ფენად გადატყავებოდა კოყრები. წინა კბილებიც კი აკლდა. არ შეიძლებოდა, სამი სხვადასხვა ადამიანი ასე ჰგვანებოდა ერთმანეთს, არა, ალბათ მეჩვენებოდა.

ახლა ქალს დავაცქერდი. რა ღამაში იყო! გრძელი და ხშირი წამწამების ჩრდილი მოლურჯოდ ეფინა ქუთუთოებსა და დაწვებზე, პატარა პირი ჰქონდა, სწორი და თხელი ცხვირი, პატარა ყურები — ერთზე ხშირი წაბლისფერი კულულები ეფარა, სახეც — თითქოს სპილოს

ძღლისაგან ნაქანდაკარი. მკვდარი რომ ასეთი იყო, რა მშვენიერი ტანქვეშაობა ჰქონდა ცოცხალი! მის ტანსაცმელსაც დავადგი თვალი — ვარდისფერი ბეშმეთზე ლითონის საკინძე ჰქონდა, მალალსაყელოიანი პერანგი, ქვემოთკენ დავიწროებული შეიდიში, პატარა ფეხებზედაც — ლამაზი, წითელი წაღები. ნეტა მუდამ ასე ფაქიზად იცვამდა ხოლმე, თუ მხოლოდ სიკვდილის წინ ჩაიცვა ახლები, რათა ლამაზად წარსდგომოდა ალაჰს?

— აფანასი იგნატიევიჩი! — კვლავ შევეხმიანე ბერიკაცს.

იგი მკვეთრად მობრუნდა და, იმავდროულად, უცებ შეიძრა დედაბრის გვაში. მოულოდნელობისაგან ისე შევკრთი, გამობრუნების ძალაც კი არა მქონდა. დედაბერი შეიძრა, სახიდან თავშალი მოიძრო, ისე გულგრილად და უგულისყურად შემოგვხედა, თითქოს აჩრდილები ვყოფილიყავით, რალაც წაიბუტბუტა და ისევ დაიფარა თავშალი.

— ხელს ნუ გვიშლით, გვაცალეთ სიკვდილი, — ნელა, სიტყვა-სიტყვით წარმოთქვა ზაკურდაევმა და მივხვდი, დედაბრის ნათქვამი გვითარგმნა. ყელში გორგალი ამომაწვა. მოხუც მთიელს სახეზე დაღლილობისა და ყოველივესაგან განდგომის ისეთივე დაღი ესვა, დედაჩემს რომ შეენიშნე მამაჩემის გარდაცვალების შემდეგ.

მოვბრუნდი, მეტად არ მინდოდა დამენახა დედაბრის გამოფიტული სხეული; ისე მსუბუქი იყო, მომეჩვენა, ბალახიც კი არ გათელილიყო მის ტანქვეშ. ამ დროს რალაცამ მაიძულა, უკან მიმეხედა. შორიასლოს მწოლარე, გულზე ხელებდაკრეფილი კაცის ცოცხალი თვალები დავინახე. მზე დაჰნათოდა მის გაშეშებულ შუბლს, ცხვირსა და ლაწვებს, უციმციმებდა მუქ-თაფლისფერ თვალებს, რომლებშიაც, ისევე, როგორც დედაბრის თვალებში, არც ტანჯვა ჩანდა, არც სიძულვილი. განსხვავება მხოლოდ ის იყო — მისთვის მე ვარსებობდი, მოხუცი ქალივით კი არ იყურებოდა ჩემს მიღმა, მე მიმხერდა, სწორედ მე, დაკვირვებით, თვალდაუხამხამებლად შემომცქეროდა. თავი მივებრუნე, მაგრამ შეენიშნე, რომ მარტო ამ მთიელს არ გაუხელია თვალები, არამედ სხვებსაც, აქამდე რომ მკვდრებად მიმაჩნდნენ. ახლა კი ვიცი, რომ რამდენიმე ადამიანილა მიცქეროდა, მაგრამ მაშინ მომეჩვენა — ყველა, ყველა მიცქერის-მეთქი, ვერსად წაუუვიდოდი ამ თვალებს, ყველგან, საითაც არ უნდა მივბრუნებულყავი, მათ მხერას ვაწყებდებოდი, თითქოს შემოსევდნენ...

შემდეგ ყველაფერი ამერია თავში და აღარაფერი მახსოვს, დღემდე არ ვიცი, რა დამემართა. იქნებ ვცდილობდი, ამ მინდვრიდან გამეყვანა და გადამერჩინა დედაბერი, მაგრამ ალბათ ვეყვიროდი მხოლოდ — გადავარჩინოთ-მეთქი. ზოგჯერ მგონია, თითქოს ახალგაზრდა ქალი ავიტატე და სადღაც გავარბენინე, ხოლო ზაქურდაევმა და ფელდფებელმა არ დამანებეს, დამიჭირეს. ვფიქრობ, არც ეს ყოფილა.

ზღვის პირას, სიმაგრის შორიახლოს მოვეგე გონს. ზაქურდაევს მხრებში ჩაველო ჩემთვის ხელი, მიჭერდა, ფელდფებელი კი სპილენძის თუნგით სახეზე წყალს მასხამდა. სული შემეხუთა, გასხლტომას ვლამობდი.

— დაწყნარდი, დაწყნარდი, — მითხრა ზაქურდაევმა, — პირი შეიმშრალე და წამოჯექი.

ჯერაც დარეტიანებული და ილაგაფწყვეტილი ვიყავ, ზურგით მივეყრდენი ხის დაკორძილ ზროს. ზაქურდაევიც გვერდით მომიჯდა, უბიდან მათარა ამოიღო და მომაწოდა.

— მოსვი, გულზე მოგეშვება.

დავლიე რომი.

ფელდფებელი წავიდა, მხოლოდ ერთხელ მოიხედა. ჩემს შემდეგ ზაქურდაევმაც რამდენჯერმე მოიყუდა მათარა. არაფერი გამომიკითხავს, უკვე ისედაც ყველაფერი ვიცოდი. ყურწაკვრით ვუსმენდი, როგორ ბუტბუტებდა:

— აი, მაგათ, მანდ რომ წვანან, თავიანთი უხუცესი ერთთავად თურქეთში წასვლას ჩასჩინებდა. დიდხანს არ თანხმდებოდნენ, მაგრამ... ხომ ხედავ, რა უბედური დროა. შეგროვდნენ, ჩამოვიდნენ ბარში, აქ კი უცებ გაიგეს, არც თურქეთში ელით თურმე თავლი და შაქარი. ადრე წასულებიდან ზოგიერთმა უკან გამოსხლტომა მოახერხა და ამბავი მოიტანა: თურმე თურქი ფაშები ჩერქეზებს ქალტაში ჰყრიან, ირგვლივ იანიჩრებს მიუყენებენ და შიმშილით ხოცავენ. ამის მერე სადღა უნდა წავიდნენ? ჰოდა, დაწვნენ აგერ ერთად და კვდებიან. ჩემს რაზმს გვამები გააქვს, მარხავენ... ის მათი უხუცესი კი სადღაც მიიმალა, იქნებ თურქეთში მოცოცხა ან იქნებ სადმე ყუბანშია მოყუჩებული. აკი ჩვენს სამსახურში გამოგზავნა თავისი ვაჟი. ვნახე მე ის ყმაწვილი — პრაპორშიკი ახმეტუკოვი; მაგარი ცხენოსანია, ისეთი რიხიანი ვინმე, მეტი რომ არ იქნება! აი, იაშენკა, რა ამბები ხდება.

— ჰო, მაგრამ თურქები შიმშილით რალაზე ხოცავენ? — უკეთხელო
უნდობლად. — აკი თვითონვე ეპატიებოდნენ...
ნიკოლოზი

— გადატვირთვა მოუვიდათ, ძმობილო... ასი ათასი თუ, არ ვიცი, რამდენი კაცი უკვე მიიღეს, ჯარისთვის თავსაყარად ჰყოფნით, მეტს ვერ გამოკვებავენ, ესენი კი დაუკითხავად მიდიან და მიდიან. ჰოდა, აღარ უნდათ მეტი... მეც საკუთარი დარდი მაქვს, ის ჩემი ურჯუკა...

— ვინა? — კვლავ ვიკითხე.

— გენერალი ევლოკიმოვი, მეტი ვინა! მტუქსავს, ცუდად ირგებიოთ! მე ხომ მისგან მაქვს დავალებული — გადასახლებაში ხელი შევეუწყო ჩერქეზებს. ბულალტერიაც უნდა ვაწარმოო, ესე იგი, უნდა აღვწახო — გუშინ რამდენი კაცი მოკვდა ან თურქეთს გაემგზავრა, დღეს რამდენი... ყოველკვირეულ პატაკს ვუგზავნი ხოლმე. ევლოკიმოვი კი, რასაკვირველია, ისევ ითხოვს: შეამცირეთ, მალე შეამცირეთ ჩერქეზთა ნუსხაო. ზოგიერთი ოფიცერი, აქაოდა უფროსს თავი მოვაწონოო, თვალს უხვევს, ასი ჩერქეზი თუ წავიდა, ორასს წერს ხოლმე...

მინდოდა გამეჩუმებინა ზაკურდაევი, მაგრამ ხელი ჩავიქნე. რისთვის უნდა გამეჩუმებინა? რა მნიშვნელობა ჰქონდა ახლა ამას? ალბათ მომაკვდავი ჩერქეზებისადმი თანაგრძნობა ვერვისთვის გაუზიარებია. ეტყობა, მეც ამიტომ წამიყვანა იმ მინდორზე.

— იცი, იაშენკა, ერთმა თურქმა რა მოიფიქრა? — ბუტბუტებდა ზაკურდაევი, — ჩერქეზების სამგზავრო ფული რომ მივეციო, გაიყვანა გემი ზღვაში, ძირი გაუხვრიტა და მგზავრებიანად დაუშვა ფსკერისაკენ. ეს უფრო სარფიანი ეჩვენა, ვიდრე ხალხის კვება და თავის ადგილზე ჩაყვანა...

მეტად აღარ მეწადა მისი მოსმენა.

დაბადებიდანვე ვიცოდით: ადამიანი სიბერით, ავადმყოფობით, ტყვიითა თუ ხანჯლით, საწამლავით, ზღვაში გემის დაღუპვითა თუ ხანძრით კვდებოდა. აქ კი იმიტომ იხოცებოდნენ, რომ სხვა გზა არ ჰქონდათ სიკვდილის გარდა, უკიდურესი სასოწარკვეთილებისაგან კვდებოდნენ, თანაც თითო-თითოდ კი არა, მთელი ოჯახობით ქრებოდნენ ნელ-ნელა. თვით სიკვდილსაც უცნაური იერი ედო, მან ყოველგვარ აღწერასა და ნაამბობზე უკეთ ამიხსნა ჩერქეზთა უდიდესი რწმენა იმისა, რომ კი არ გაქრებოდნენ, სხვა სამყაროში გადავიდოდნენ და იქ განაგრძობდნენ სიცოცხლეს. ყველანი, ყველანი სამოთხეში

მომხდებიან“, — აკი ასე ჩამჩურჩულა ფელდფებელმა, რომელმაც თუმცა თავისებურად, მაგრამ მაინც სწორად აღიქვა ამქვეყნიური ცხოვრებიდან ამ მისთვის უცხო ხალხის გარდასვლა.

— აფანასი იგნატიევიჩ, — ვკითხე ბერიკაცს, — ბავშვი სადღა? გახსოვს, აი იმ ჩერქეზი ქალის ბავშვი? რა, დედაზე ადრე მოკვდა?

— ბავშვები დედებზე ადრე არ კვდებიან ხოლმე. დედა სულ რომ გაცივდება, ბავშვი მაინც წოვს და წოვს ძუძუს. ალბათ თურქებმა წაიყვანეს.

— ბავშვი რაღად უნდათ?

— ვინმე უშვილოს მიჰყიდიან.

„კაცისმკვლელი! — უხმოდ ვუთხარი საკუთარ თავს. — დამნაშავე და კაცისმკვლელი ხარ!“ ვიჯექი დაკორძილი ხის ქვეშ, მთვრალი ბერიკაცის გვერდით, და ერთთავად ამ სიტყვებს ვიმეორებდი, არც არავის ვემალეობოდი, არც უფროსობასა თუ უმცროსობას ვლანძღავდი, არც სამშობლოს სამსახურს ვიფარებდი, არც მხედრული მოვალეობისა და ფიცის აღსრულებას ვიმოწმებდი და არც ისტორიის უღმობლობას, ხან ერთ და ხან მეორე ხალხს თავის ბორბლებში რომ მოიქცევს ხოლმე — მხოლოდ საკუთარ თავს ვერჩოდი.

ზაკურდაევმა კვლავ წაიბუტბუტა:

— მე ხომ ჯერაც ცოცხალს მივუსწარი, ისეთი ლამაზი იყო, კალმით ნახატსა ჰგავდა, ზღაპარში გეგონებოდა თავი...

სანამ ჩვენ აქეთ, წაბლის ხის ძირას ვისხედით, ზღვის ნაპირას რამდენიმე ჩერქეზი გამოჩნდა, ერთ მათგანს სადავით ცხენი მოჰყავდა. მივიდნენ ჯარისკაცები, შეათვალიერეს ჩერქეზები და წავიდნენ. უახლოესი გემიდან კანჯო გამოცურდა.

— მიემგზავრებიან, — თქვა ზაკურდაევმა. — მივიდეთ?

— თქვენ მიდით, მე არ მინდა, — ვუთხარი გულგრილად.

ზაკურდაევი ხენვით წამოდგა და მთიელებისაკენ გაემართა, რაღაც ჰკითხა მათ. კანჯო მორებით შეკოწიწებულ ნავმისადგომთან შეჩერდა. გადმოვიდა ვიღაც ზონზროხა თურქი, ჩაღმა ესურა, საყურე ეკეთა — მზეზე უბრწყინავდა და შორიდან ჩანდა — და ჩერქეზებს ლაპარაკი დაუწყო. ჩერქეზები რაღაცაზე გაცხარებით ეკამათებოდნენ თავისიანს, იმას, ცხენი რომ ეჭირა. შორიდან რაც კი გავარჩიე, ყაბარდოული ცხენი იყო, ჯუბგას ჰგავდა. მთიელი უარის ნიშნად აქნევდა თავს, არ ეთანხმებოდა დანარჩენებს. ზაკურდაევმაც უთხრა რაღაც,

მაგრამ მთიელმა გაუღიმა და კვლავ თავი გააქნია. ცხენს ხელი შეუჭრა — ზურგს უკან ედგა ცხენი, თავი პატრონის მხარზე ჩამოედო. ჩერქეზები კანჯოში ჩასხდნენ და ნაპირს გასცილდნენ. როცა კანჯო გემს მიადგა და ხალხიც გემბანზე ავიდა, ნაპირზე დარჩენილმა მთიელმა თოფი გადმოიღო, ჰაერში დასცალა, მოიქნია და ზღვაში ჩაავლო. მერე ქამარ-ხანჯალიც მოიხსნა, ისიც ზღვაში გადაავლო და ფერდობი ჩაირბინა, ზღვის პირს მიადგა. მოისმა სტვენა. ცხენმა ისკუპა და ძირს, პატრონთან ჩახტა. მთიელმა კისერზე მოჰხვია ხელი, ტალღებში შეიყვანა და თვითონაც შესცურა.

ვიფიქრე, გემთან მივლენ და თურქები ორივეს აიყვანენ-მეთქი, მაგრამ ცხენის ფაფარსჩაჭიდებულმა ჩერქეზმა გემს ჩაუარა და წინ გასცურა, ნელ-ნელა შორს და შორს მიცურავდნენ კაცი და ცხენი, ხან ქრებოდნენ ტალღებში, ხან კვლავ ჩნდებოდნენ, სანამ სულ არ მიიკარგნენ თვალსაწიერზე.

ყოველივე იმის შემდეგ, ოაც მინდორში ვიხილე, უკვე აღარ გავუოცებებივარ ამ ზვიად სიკვდილს, მხოლოდ ეს გავიფიქრე: „აი, საშენო მაგალითი! დროა ისწავლო, რომ ასე უბრალოდ გაუსწორო ცხოვრებას ანგარიში. წასვლის წინ კარი რატომ უნდა მიიჯახუნო კაცმა? სულ ერთია, ამით მაინც არაფერი შეიცვლება. რა მნიშვნელობა აქვს, მერე რას იტყვიან შენზე?“ მივხვდი, ზღვაში თავს ვერ დავიხრჩობდი, საამისოდ ნებისყოფა არ მეყოფოდა, და გადავწყვიტე, შუბლში ტყვიას ვიკრავე, თანაც აქ კი არა, ზაკურდაევი რომ არ შევაწუნო, პოლკში ჩავალ და მერე-მეთქი. თუკი მოთმინება არ მეყოფოდა, გზაში მოვიკლავდი თავს. უცნაური ვინმეა ადამიანი! ეს რომ გადავწყვიტე, არათუ დავმშვიდდი, ერთგვარი კმაყოფილება, სიამოვნებაც კი ვიგრძენი, თითქოს გონივრული და სასარგებლო რამ მქონდა ჩანაფიქრები.

დაბრუნდა ზაკურდაევი, ერთხანს ჩუმად იდგა ჩემ გვერდით, მერე ტაკიმასხარასავით გამომეჭიმა და მომახსენა:

— სადილი მზადაა, ბატონო პორუჩიკო. გთხოვთ.

გულგრილად შევხედე. ჩვენ შორის უკვე კედელი გაჩნდა, საბოლოოდ გვაშორიშორებდა ეს კედელი. ყველაფერი აქ, ამ მიწაზე რჩებოდა, ზაკურდაევიც, ხეხელა ფელდფებელიც, დენშჩიკიც, სიმაგრეც, კონცხიც, ზღვაც, ის მინდორიც, მე კი უკვე იქით გადავდგი ცალი ფეხი. ახლა როგორც ვფიქრობ, ვეებერთელა განსხვავებაა აფექტურ თვითმკვლელობასა — რომელიც მუდამ შემთხვევითია — და იმ თვით-

მკვლევლობას შორის, ერთდერითი შესაძლო გამოსავალი რომ არის ჩიხიდან, სადაც თავისი ნება-სურვილის წინააღმდეგ შეაგდეს კაცი.

საიდანღაც ახალგაზრდა, ტანადი მთიელი გამოჩნდა, ზაკუორაევე-თან მივიდა. შეენიშნე, რომ ბერიკაცს სახე გაებადრა. რაღაც ილაპარაკეს რუსულად, თან მინდვრისკენ იხედებოდნენ, მერე მთიელი წავიდა.

— ჩემი ნაცნობია, — ამიხსნა კაპიტანმა, — გახსოვს, მომღერალი ოზერმესის ამბავს რომ გიყვებოდი? მომაკვდავებს მოაკითხა...

ლაპარაკი არ მსურდა.

სადილის შემდეგ უკანვე, ანდა, როგორც ერთგვარი თავმოწონებით ვავიფიქრე — იმ ქვეყანას წასასვლელად გავემზადე, მაგრამ მასპინძელმა უარი მითხრა, მარტოკას ვერ გავიშვებ, ხვალ სულ ერთია, მაინც შიკრიკი უნდა გავგზავნო ოლქშიო. წინააღმდეგობას აზრი არა ჰქონდა, თანაც რა მნიშვნელობა აქვს, ერთი დღით ადრე თუ გვიან... ზაკურდაევი რაღაც თავის საქმეზე გავიდა, მე კი ტახტზე წამოვწეჭი და კედლის თაროზე ერთი გაქუცული წიგნი მოვიხეღეთ, არც თავი ჰქონდა და არც ბოლო, გიმნაზიებისა და სამხედრო სასწავლებლებისათვის შედგენილი ისტორიის სახელმძღვანელო ჩანდა. ძველთაგანვე შემჩნეულია, კაცს მტკივან ადგილას მუდამ ფეხს აბიჯებენ ხოლმე. მართლაც, წიგნი გადავშალე თუ არა, შვიდგზის ნაცოლარი, დიდი მექალთანე ივანე მრისხანეს ცხოვრება მომხვდა თვალში. როცა მე-ფეს რუსი ქალი მოჰყრიტებია, ჩერქეზი გოშანაი მიჰგვარეს, ყმაწვილი ქალი, უფრო მარია ტემრიუკოვნას სახელით ცნობილი. გოშანაის რომ ჰკოცნიდა, მეფე ამით თითქოს ამბორსჰყოფდა იმ ადიღეელ და ყაბარდოელ თავადებს, მანამდე თავმოდრეკილ ელჩებად რომ ეახლნენ და თურქებისა და ყირიმის ხანისგან დაცვა, მფარველობა შესთხოვეს. მეფემ ხანის წინააღმდეგ ორი რაზმი გაგზავნა და ამით ყაბარდოს მიწების, ჩერქეზთა და მთიელთა მეფის ტიტულიც შეიმატა, თან ელჩების დაპირებაც მიიღო — ყოველწლიურად ათას ბედაურს აღუთქვამდნენ, ამასთან ოცი ათასი მეომარიც უნდა გამოეყვანათ ომსა თუ სამხედრო სამსახურში... ისედაც გულმომმარული გახლდით და კითხვას თავი მივანებე, წიგნი თაროზევე შემოვდე — მეტი წიგნი არც ჰქონდა ზაკურდაევს. ნეტა ვის ძალუძს, გონების თვალთ ჩასწვდეს ისტორიის ჩარხის ტრიალს?! აკი, როგორც მახსოვს, ადიღეელი თავადები პავლე I-საც სთხოვდნენ ქვეშევრდომობას, რაზედაც მეფემ ცივი უარი თქვა —

ჩვენს ცხვირპაკუთა თვითმპყრობელს ოტომანთა პორტასთან ურთი-
ერთობის გამწვავებისა შეეშინდა.

იმ დროს მე ჯერაც არ გამეგებოდა ჩერქეზებს, ჩვენსა და თურ-
ქეთს შორის გაბმული ურთიერთობის მთელი სირთულე, მაგრამ რამ-
დენიმე თვის შემდეგ მივხვდი, რომ შესულთა უმრავლესობა თურ-
ქებსაც არ ენდობოდა, რაკი ოტომანთა პორტის მოციქულების — მო-
ლებისა და ფაშების დაპირებებში, მათ ტკბილ სიტყვებში მთიელთა
მიწებისადმი ხარბი ლტოლვა გამოსჭვიოდა. მერე და მერე შეწუხებუ-
ლები მიყვებოდნენ, რომ მრავალი მთიელი წამოეგო ანკესს და მური-
დი გახდა (ესენი წარმოადგენდნენ ერთგვარ მორჩილებს, რომელთაც ამ-
ქვეყნიური ცხოვრებიდან ვანდგომისა და ალაპის სამსახურის გზა აირ-
ჩიეს), ქადაგებდნენ ჰაზავათს — ყოველი ურჯულოს წინააღმდეგ
სადგომ ომს და იატაგანით ესხმოდნენ თავს არა მარტო რუსებს, არა-
მედ თავისუფლებისმოყვარე თავისიანებსაც კი.

ფანჯრის მიღმა უკვე დასავლეთისკენ გადასულიყო მეწამული მზე.
უსაშველოდ მომინდა მაგრად დათრობა და კიდევ დავითვერი ვახშამზე.

ღამით ძილი არ მომეკარა, ჩემს თავს ვკიცხავდი აქ დარჩენის გამო,
სოხანეზე გაგებულ ნაბადში გახვეული ზაკურდაევის ხვრინვაც სულს
მიწრიალებდა, მალიზიანებდა. ისევ ავდექი და გარეთ გავედი. გუშაგმა
ჭიშკარი გამიღო.

— შორს არ წახვიდეთ, თქვენო კეთილშობილებავ, რაიმე არ მო-
გივიდეთ.

რა იცოდა, რომ უკვე არაფერი შეიძლებოდა, რომ „მომსვლოდა“.

— დიდი მყუდროება და სიწყნარე გაქვთ, — ვუთხარი გუშაგს, —
ნამდვილი სამოთხეა.

ბადრი მთვარე ქათქათებდა. ზღვა ეხლებოდა ნაპირს, კენჭებს
აჩხრიალებდა. ერთი გემი წასულიყო, დანარჩენებზე კვლავ ციმციმებ-
და შუქი. უნებურად იმ ცხენიან მთიელს დაუწყვე ძებნა და გავიფიქ-
რე, ნეტავი რამდენ ხანს შეუძლია ცხენს ცურვა და პირველად რო-
მელი დაიხრჩო-მეთქი. ისინი უკვე კარგა ხანია სხვა ქვეყანაში არიან...
წყალზე აციმციმებული მთვარის ბილიკი შორს, ჰორიზონტისაკენ
მიხმობდა.

კონცხისაკენ შევუხვიე. იმიტომ კი არა, რომ მინდორი მიზიდავ-
და, როგორც მკვლელს იზიდავს ხოლმე დანაშაულის ჩადენის ადგილი,
უბრალოდ მინდოდა სადმე წავსულიყავი და ნაცნობ გზას დავადე-

ქი. გამოჩნდა ჩაბნელებული ბუჩქნარი. ბუჩქების მიღმა ვიღაც ნაღვლიანად მღეროდა. გადავწიე ყვერი და ხეებთან მდგარი ვიღაც მთიელი დავინახე. იმანაც შემნიშნა.

მოვბრუნდი, წამოსვლა მინდოდა, და ბუჩქებში მიწოლილ ადამიანს კი გადავაწყდი. სახეზე ხელი შევახე — მკვდარი იყო. ტანში ყრუანტელმა დამიარა. მომაკვდავმა და ცნობამიხდილმა ალბათ მარტოოდენ სიცოცხლის ინსტინქტის კარნახით შეძლო მინდვრიდან გამოცოცება. საეჭვოა, ამ ყრუ ტევრში ჯარისკაცებს გვამი ეპოვნათ. ვძლიე თავს, მიცვალეზულს დავევდი და, რაკი სულაც არ იყო მძიმე, ადვილად გადავიტანე მინდორში, თავისიანებთან დავასვენე. ყველაფერი, რაც კი გულში დამიგროვდა, ყელში გორგალივით ამომაწვა, უცებ ამოსკდა და ქვეთინი დავიწყე. გამოვბრუნდი. ანაზღად რაღაც შრიალი შემომესმა. შორიასლოს მაღალი მთიელი იდგა და დაკვირვებით შემომცქეროდა. მგონი ის იყო, დღისით ზაკურდაევთან რომ ვნახე.

— ოზერმესი ხარ?

ნელა მომიახლოვდა. სიზმარს ჰგავდა ყოველივე: მთვარის მკვეთარი, უსიცოცხლო შუქი, მინდორზე დაფენილი, უკვე საგრძნობლად შემეჩხრებული ხალხი, ნაპირზე მოხლილი ტალღების ყრუ ნჩქლევა, დიდი, შავი პეპელა, უხმოდ გვერდით რომ ჩამიფრინა და ეს ჩოხოსანი, ფაფახიანი კაცი, ქუდის ჩრდილი შუბლსა და თვალებზე რომ სცემდა და ხელში რაღაც მუსიკალური საკრავი ეჭირა. არ ვიცოდი, ჩახვდებოდა თუ არა ჩემს საქციელს. გამაზსენდა, რუსული რომ იცოდა, ჩემი და ზაკურდაევის ყონალობა ვუთხარი და ვკითხე, შენ ხომ არ მღეროდი-მეთქი. მე ვმღეროდიო, მითხრა, სწორად და მკაფიოდ გამოთქვამდა რუსულ სიტყვებს. თურმე ეხვეწებოდა ხალხს: ადექით და იქ წამოდით, სადაც ომი არ არისო, ამათ კი არა სჯეროდათ, ასე უთქვამთ: უკვე აღარ არის სიცოცხლე, სიკვდილმა შეჭამაო. მაშინ სიმღერა დაუწყია...

უცნაური, კვლავ სიზმრისეული ჩანდა ჩვენი საუბარი. პასუხს რომ გამცემდა, კარგა ხანს ვდუმდი, მერე კვლავ ვკითხავდი რამეს, რაც მაინტერესებდა. ვკითხე: მე რომ მოვედი, რას მღეროდი-მეთქი. გამოთხოვების სიმღერა ყოფილა, დედა როგორ ეთხოვება თავის გაუიშვილს... მერე მითხრა, მეჩქარება, ახლა უნდა წავიდეთ.

— იქ, სადაც ომი არ არის? — დაუფიქრებლად ვკითხე.

თავი დამიქნია.

— ჰო, მაგრამ ომი სად არ არის?

— იქ, — ხელი სამხრეთისკენ გაიშვირა.

— ესენი რატომღა არ გიჭერებენ?

— ამათ უკვე აღარაფერი სჯერათ, — ოზერმესი ჩაფიქრდა, თითქმის სიტყვებს ეძებსო. — სული აღარ უდგათ უკვე.

გამაოცა მისმა ნათქვამმა.

— უკაცრავად, ერთი რამე უნდა გკითხო, — მითხრა ოზერმესმა. — რატომ გადმოიყვანე მიცვალებული და რატომ ატირდი? ნაცნობი იყო შენი?

უარის ნიშნად თავი გავაქნიე, მაგრამ პასუხი გამიძინელდა:

— აბა, როგორ გითხრა...

— რაღაც დარდი გაქვს, არა? — კვლავ ჩამეძია.

— მებრალება ესენი. — ხელი მინდვრისკენ გავიშვირე.

— აჰა... — დაყოვნებით თქვა, — მესმის. ზოგჯერ ჩვენშიაც დაიტრებენ ხოლმე მტერს, ვაჟაკურად დაღუბულს.

თავისებურად გაიგო ჩემი ნათქვამი.

— არა, — ვუთხარი მე, — ამიტომ არა... მეც აღარ მიდგას სული...

ერთხანს ჩემს სიტყვებს ჩაუკვირდა, მერე მკითხა:

— სიკვდილი გინდა?

— ჰო. — თითი საფეთქელზე მივიღე და ენა გავაწკაპუნე.

გაოცდა, თვალი მომაშტერა. მაშინ ჯერაც არ ვიცოდი, მთიელები თავს რომ არ იკლავენ ხოლმე. ისინი გმობენ თვითმკვლევობას, როგორც ჩვენი ეკლესია გმობს. თავის მოკვლა ცოდვად ითვლება. ადამიანს შეუძლია მხოლოდ ხელი შეუწყოს სიკვდილის მოახლოებას, წაყვანით კი თვითონ სიკვდილმა უნდა წაიყვანოს სულიერი.

— მე ერთი რუსი ყონალი მყავს, — თქვა ოზერმესმა. — ალია ჰქვია, თქვენებურად ილია. ჩვენთან ბრძოლა არ უნდოდა და ახლა აულში ცხოვრობს. თუ გინდა, შემიძლია წაგიყვანო.

სისხლი ამიძვრილდა საფეთქლებში. როგორ მოხდა, რომ აქამდე ვერ მოვისაზრე?..

— კარგი, ოზერმეს, წამოგყვები.

მითხრა, ზღვის პირას, კლდესთან დამელოდე, სანამ მე მინდორზე გავალ და ხალხს გამოვეშვიდობებო.

ზღვისკენ წავეხეტე, ხავსიან კლდესთან დავდექი და გავიფიქრე, საცაა გასრულდება სიზმარი და ზაკურდაევის ზვინვა გამომალვიძებს-

მეთქი ტახტზე მწოლარეს. ზღვა თორთქოლებდა, მთვარის ვარსკვლავი
გადარბოდა ტალღებზე. შემცივდა. საით მივყავარ ბედს? განსხვავებულ
ერთი არ არის? ბოლოს და ბოლოს რა განსხვავებაა, თავს მოიკლავ
თუ უტყნობი მომავლისაკენ გაემართები, იმ ჩიხიდან გამოსასვლელს
იპოვნი, რომლის არსებობასაც აქამდე ვერ ხვდებოდი? ასე გაშსაგე-
ბით რომ ვებლაუტები სიცოცხლეს, მაშასადამე, უნებისყოფო ვარ,
სულიერი სრულყოფილება მაკლია. არაფერს შეუძლია ჩემი არსებო-
ბის, ჩემი ამ ქვეყნად გაჩენის გამართლება, ჭიანჭველა რომ ჭიანჭვე-
ლაა, იმასაც ჩემზე მეტი სარგებლობა მოაქვს. რას იზამ, ადამიანი მა-
ინც ადამიანია, მაინც სუსტია... ზაკურდაევი გამახსენდა, განგაშს ატ-
ეხს დილით, მაგრამ არ ღირს მისთვის ბარათის დატოვება, ჯობს არა-
ვინ იცოდეს ჩემი ასავალ-დასავალი, დედაჩემსაც ჩემი დაბრუნების
იმედი და მოლოდინი უფრო გაუადვილდება, ვიდრე ჩემი სიკვდი-
ლის ცნობის მიღება. მერე აქ, გადასახლებაში მომწერა — მართლა არ
დაუჯერებია მითქმა-მოთქმა ჩემი დაღუბვის შესახებ. ყველაფერი რომ
გაიგო, ისევე გამამართლა, როგორც ამქვეყნად ყველა დედა ამართ-
ლებს ხოლმე თავის შვილს.

ველარ გავიგე ოზერმესის ნაბიჯთა ჩქამი. თითქოს მიწიდან ამოძ-
ვრა.

გადავდგი თუ არა მისკენ ნაბიჯი, თავიდან ქუდი გადამძვრა და
უმაღლ შორიახლოს თოფმაც იჭექა. გავშეშდი. ოზერმესმა ხელი
მკრა, კლდეს მიმადარა და რაღაც დაიყვირა ჩერქეზულად. არავინ
გაეპასუხა. გაბმით იყივლეს გუშაგებმა. სადღაც, სიმაგრის მიღმა
კვლავ გახმიანდა თოფის ბათქი. მერე ყველაფერი მიჩუმდა. ოზერმეს-
მა ქუდი აიღო, გამომიწოდა.

— მთვარეზე იდექი, კარგად ჩანდი. — ამიხსნა.

— ვინ მესროლა?

— აბრაგია ერთი, იქ ბიძა უკვდება. დამავიწყდა მეკითხა — ცხე-
ნის წამოყვანა ხომ არ გინდა, ან ზაკურდაის ხომ არ დაემშვიდობები?

— არა.

— მაშ გავუდგეთ გზას.

საითკენღაც წავედით — ჯერ კონცხი გავიარეთ, ზღვას გავცდით,
ხან გორებზე ავდიოდით, ხან ღარტაფებში ვეშვებოდით, მივტოპავდით
ღელეებს, სულ შორს და შორს მივიწვევდით და ზღვაც სულ მარჯვნივ
გერჩებოდა, მთვარეც თანდათან დაბლა იწვევდა და ბოლოს სულ ჩაი-

ძირა წყალში. ნაბიჯი მაინც არ შეგვიწინებია, მივაბიჯებდი სიბნელეში და კვლავ სიზმარში მეგონა თავი, მდორე და უსასრულო სიზმარში ახლა ბუნდოვნად ვიხსენებ, რას ვლაპარაკობდით. ალბათ, რაც მინდორი დაეტოვებ, ორი საათი იქნებოდა გასული, როცა ოზერმესმა, თითქოს უცებ გონს მოვიდაო, მკითხა:

— როგორა ხარ? როგორა ცხოვრობ?

— გმადლობ, — მივუგე გაოცებულმა.

— იმედი მაქვს, ოჯახი კარგად და ჯანმრთელადაა გყავს?

მივხვდი, ოზერმესის ეს კითხვები ჩერქეზული ზრდილობის რიტუალს წარმოადგენდა, კვლავ მადლობა ვუთხარი და დავეუმატე, მარტო დედა მყავს, აქედან შორს ცხოვრობს-მეთქი.

— ჯანმრთელობა ნუ მოაკლოს ალაჰმა. შენი სახელი მითხარი. ვუთხარი სახელი. ოზერმესი ცოტა ხანს ჩაფიქრდა და ახლა ეს მკითხა:

— ჩვენი სტუმარი იქნები, იაკუბ? თუ აულში დასახლდები?

იაკუბი — აი, რა მერქმევა. მთიელებთან გადასვლა და მათთან ცხოვრება არასოდეს აზრადაც არ მომსვლია, ადრე, ზაკურდაევთან ჩემი საუბრის ამბავს რომ ვყვებოდი, აღვნიშნე: ისინი, ვისი სახელიც ისტორიაში შევა — დეკაბრისტები — ჩერქეზების მხარეზე არ გადადიოდნენ-მეთქი. მეპატიოს, რომ მათ გვერდით ჩემს თავს ვახსენებ, მაგრამ ერთი გამართლება მაქვს: სახელიანებსაც და უსახელოებსაც საერთო აქვთ ცრურწმენა და ცოდვები, ტოლს არ უდებენ ერთმანეთს. ოზერმესს რომ წამოვყევი, შაფსულებთან კი არ მივდიოდი, გაბეზრებულ ცხოვრებას, სიკვდილს, ჩემივე თავს გავუბრუნებდი. ახლა დაფიქრდი და მივხვდი: ადრე იქნებოდა თუ გვიან, ოზერმესის კითხვაზე მაინც მომიწევდა პასუხის გაცემა.

— თქვენთან ვიცხოვრებ, — ყოყმანით ვუთხარი.

— ჰაი, აფერიმ! — ჩვეულ სიღინჯეს უღალატა და წამოიძახა ოზერმესმა.

— ამ ღამეში რად მივდივართ? საით გეჩქარება? — ვკითხე.

— აულში კაცი კვდება, მე მელიან.

მკითხველმა შეიძლება იკითხოს — მეტისმეტად ადვილად ხომ არ ენდო ოზერმესი უცხო ადამიანს? ისევე, როგორც ყოველი ადამიანი,

1 მოწონების გამოხატვა ჩერქეზულად.

ვინც კი ბუნებასთან ახლოა, ჩერქეზებიც ერთობ მიმდობნი არიან იქნებ ვცდებოდე, მაგრამ, ჩემი აზრით, ექვიანობა და გაკიდებულება უფრო ცივილიზაციის ნაყოფია. რასაკვირველია, არის სხვა მიზეზებიც. ვოლოგდის მხარეში, მაგალითად, კარს არ კეტავენ ხოლმე, ბოქლომს იქ ვერა ნახავ. დედა მიყვებოდა, თურმე მგზავრს ღამით ნებისმიერ სახლში შეუძლია შესვლა, გაიღვიძებს სახლის პატრონი და არაფერს ჰკითხავს ხოლმე, მაშინვე სამოვარს დაუდგამს. ანგარისპირეთში კი კარებს საკეტები აძევს, ფანჯრებზე მუხის დარაბებია, ციხე-სიმაგრეს ჰგავს სახლები. ღამით უცნობმა მორიცი რომ უხათქუნოს კარებს, არაფრის გულისთვის არ გაუღებენ, რამეთუ მგზავრი შეიძლება გამოქცეული კატორღელი და კაცისმკვლეელი გამოდგეს.

ბედმა წყალობა მიყო, ოზერმესი რომ გამომიგზავნა. მე თვითონაც რომ მომენდომებინა ჩერქეზეთში გადასვლა, გზაში უქველად ტყვიას მომაჭედებდა ვინმე — ან მთიელი აბრაგი, ან ჩვენს ფრეგატებს შორის სანდლით გამომსხლტარი თურქი კონტრაბანდისტი.

განთიადისას, როცა უკვე შეიძლებოდა შემჩნევა, რომ ოზერმესს ოდნავ მომწვანო, თაფლისფერი თვალები ჰქონდა, ვკითხე, მამაშენს რად არ გაჰყევი თურქეთში-მეთქი. ჩაფიქრდა.

— მამაჩემმა თქვა: კაცის სიცოცხლე მზის ამოსვლა და ჩასვლაა. ბევრი შაფსული წავიდა, მზეს უნდა დაეწიონ, ჩემი მზეც მალე ჩაესვენება და ჩემი ადგილი მათანაა. ახალგაზრდა რომ წავიყოლო, იგივე იქნება, დილით მზეს ამოსვლა არ დავანებო... კიდევ თქვა მამაჩემმა: მე ბევრი ვიცხოვრე, ბევრი ვნახე, აწ საითაც უნდა გადამაგდოს ქარმა, ჩემი სამშობლო მაინც ჩემთან იქნება. შენ კი ჯერ კარგად არ გაგიდგამს, არ გავმაგრებია ფესვები, შენ რომ წახვიდე, დავავიწყდება შენი მიწა. და კიდევ ესა თქვა მამაჩემმა: ორივენი რომ წავიდე, ვინლა იმღერებს, ჩვენი წარსულის ამბებს ვინლა მოუთხრობს იმათ, ვინაც აწ დაიბადება? მამაჩემი სიტყვებით არასოდეს მასწავლიდა ხოლმე, სულ თვით მედგა მისაბამ მაგალითად, მაგრამ წასვლის წინ მაინც მითხრა: კარგი ნმა ალაჰის მადლია, მაგრამ მაგალობელი ფრინველი არაფრით ჯობს ირემს, ანდა ცხენს, ამიტომაც ჯეგუჯაკომ სხვაზე მალლა არასოდეს არ უნდა დააყენოს თავი. მან საკუთარივით უნდა იგრძნოს და სიმღერით განდევნოს სხვისი ტკივილი. ისეთ გმირობას არ უმღერო, რომელიც არ ჩაუდენიათ, და არც ისეთ სილამაზეს, შენი თვალით რომ არ გინახავს. სიმღერა იმ ჯეგუჯაკოს არ შემოაკლდება,

ვისი თვალი და ყური მუდამ ღიაა და ვისი წალებიც მუდამ გზის მტკერითაა დაფარული. თუ გინდა, შენი ხმა ტურის ჩხაველს არ დამსგავსოს, არასოდეს უმღერო შურისძიებას, ჯალათებსა და დაღვრილ სისხლსო.

ღრობით რვეულის გვერდზე გადადება მომიხდა.

ენისეისკში გავემგზავრე, საჭირო საბუთების ამბავი უნდა გამეგო ერთი ნაცნობისაგან, რომლის სახელსაც, ბუნებრივია, აქ არ ვახსენებ. გაგებული მქონდა, რომ მისი ნდობა შეიძლებოდა. მართლაც, სიამოვნებით იკისრა დახმარება, თანაც ჯერ გამომიკითხა, ვის სახელზე უნდა გამზადებულიყო საბუთები, აზნაურზე, ვაჭარზე თუ მოქალაქეზე. მე ეს უკანასკნელი ავირჩიე, რადგან აზნაური სინამდვილეს შეესაბამებოდა, ვაჭრისა ნაკლები აზოვანება და სიტლანქე მქონდა, საფატიც — მეტისმეტად გონივრული, ეჭვს გამოიწვევდა. მოქალაქეს კი სავსებით ვგავარ — დაკოჟრილი ხელები, თხელი მუცელი და აზრიანი თვალეები მაქვს. ნაცნობმა წიგნები მომცა და მითხრა — თუ დამიბრუნებ, „ოტჩესტვენნი ზაპისკის“ ნომერს გაგატან, შიგ ფ. დოსტოევსკის ბოლო რომანია დაბეჭდილიო. არ გამოვართვი, რადგანაც დოსტოევსკის კითხვისას ისე ვხდები, ლამის ავტირდე კაცი. მადლობელი ვარ, „მკვდარი სახლის ჩანაწერებში“ ჩერქეზები კეთილი სიტყვით რომ მოიხსენია. ერთხანს ენისეისკში ვიხეტიალე — ქალაქი ისევ გაშენებულიყო 1869 წლის ხანძრის შემდეგ, შვიდასიოდე სახლი რომ შეიწირა — და ლამის გასათევად ისევ ნაცნობთან დავბრუნდი. არ მიყვარს ენისეისკი, ვაჭრობისა და გამორჩენის მონაა, რაც განსაკუთრებით აგვისტოს ბაზრობებზე ჩანს ხოლმე: ოქროს ყიდვა-გაყიდვა და სავაჭრო გარიგებები რომ ჩამთავრდება, ერთი ორომტრიალი იწყება, სამიკიტნოებში კუპრით თხუპნიან ხელზე მოსამსახურეებს, ტალახიან ქუჩებში ჩითის თოფებს აფენენ, ჩამოსულ ტურფებს დედიშობილა აბანავებენ შამპანურ ღვინოში.

ნაცნობი აფორიაქებული დამხვდა, დაჯდომა შემომთავაზა და ოთახში ბოლთის ცემას მოჰყვა, თან მოკლე წვერს იწიწქნიდა. მე რე თავის საყვარელს, ჩაღდონ ქალს, მეტი უპრიანობის კვალობაზე საცოლოდ რომ ჰყავდა შერაცხილი, გასძახა, ჩაი მოგვიმზადეო. სანამ

სამოვარი აღუდებოდა, გამაფრთხილა, რომ tête-à-tête ვილაპარაკებოდა
დით და მითხრა: დღეს მაცნობეს, პეტერბურგში ათასზე მეტმა მაცნობის
დაუბატონებიათ, საიდუმლო საზოგადოების წევრები, ხალხს რომ
მოდევრავდნენ და აკრძალულ ლიტერატურას ავრცელებდნენო. მერე
ხმადაბლა დაუმატა:

— ახალი თავდასხმა ჰქონიათ განზრახული... თქვენ რას იტყვით
ამაზე?

ჩავფიქრდი. ერთ დროს, მეფეზე კარაკოზოვის თავდასხმის ამბავი
რომ გავიგე, გულზე ცეცხლი მომედო, დიდი ციებ-ცხელება ამიტყ-
და. უნდა გარდამოსულიყო უფლის სასჯელი — უსამართლობის,
სიცრუის, უდანაშაულოდ მოკლული ხალხის სისხლის წილ! მაგრამ
ერთი რამ მაცხუნებდა: რისთვის შეაბრკოლა განგებამ მსროლელის
ხელი, რისთვის ააცდინა კარაკოზოვმა მეფეს ტყვია?! იქნებ ეს მხო-
ლოდ გაფრთხილება იყო? მაგრამ მაშინ შურისძიება, სასჯელი
სადღაა? ხელთ ცოდვა-მადლის სასწორი მეჭირა, წარსულს თვალს ვავ-
ლებდი, აქეთ-იქით ვიხედებოდი, კითხვა კითხვაზე მომდიოდა თავში,
ერთი უკიდურესობიდან მეორეს ვაწყდებოდი და სულ უფრო და
უფრო ვიხლართებოდი... ჩემს კითხვებზე პასუხი ვერ ვიპოვე და
ეჭვებმა სასოწარკვეთილებამდე მიმიყვანა, ისევ საკუთარ თავს მივუბ-
რუნდი და ვკითხე: შენ, შენ რაღას იზამ, ისვრი?..

— აბა რას იტყვი, რა აზრისა ხარ? — კითხვა გაიმეორა მასპინ-
ძელმა.

მეც ის ვუპასუხე, რასაც ამ ბოლო წლების განმავლობაში ჩავ-
ხვდი:

— რამდენიც უნდა ესროლო სხვას, ამით შენს თავს მაინც ვე-
რაფერს უშველი.

შემოვიდა მისი მეგობარი ქალი. გამოწვდილ ხელებში, გატიკნილი
ძუძუების წინ სამოვარი ეჭირა. მაშინვე გავჩუმდით. ქალმა სამოვარი
მაგიდაზე ჩამოდგა, მხიარული მხერა შემავლო და გავიდა. უნებლი-
ეთ თვალი გავაყოლე. მასპინძელმა ჩემი მხერა დაიჭირა და უხერხუ-
ლად მკითხა:

— იმედი მაქვს, არ დამძრახავთ. იცით, ცხოვრება გადის და რამ-
ცა რომ ველოდო...

— არა, არ გძრახავთ, — ვუთხარი.

მინ რომ დავბრუნდი, ჩემი ნაწერები გადავიკითხე. აღმოჩნდა,

რომ სიტყვა „ჩერქეზის“ წარმოშობაზე არსად არაფერი მოთქმას არაა, ამის თქმა აუცილებლად მმართველს. ერთნი ირწმუნებიან, თითქოს ჩერქეზთა ტომების ფუძემდებელი ორი ძმა — ჩერი და კესი ყოფილა, სხვები მდინარე ჩერეკის სახელს იმოწმებენ — ამ მდინარის პირას ჩერქეზებს ურიცხვი თათარი გაუნადგურებიათ სასტიკ ბრძოლაში. ზოგიერთს ძირეულად ავარული „სარ-კიასი“ მიაჩნია, რაც თავზებელალებულს ნიშნავს. ქართველები კი ადიღეელებს ძველთაგანვე ჩერქეზებს ეძახიან, ეტყობა ერთ-ერთი უძველესი ადიღეური ტომის — კერკეტების სახელის მიხედვით. რომელი შეხედულებაა მართალი — არ ვიცი.

ისიც შევნიშნე, რომ დასაწყისში გაცხარებულ თხრობას მერე და მერე ხშირად ცვლის სევდა და მწუხარება, რაც სავსებით ბუნებრივია. ალბათ ამ ჩანაწერებს არც ერთი უურნალი არ დაბეჭდავს, რადგან, ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, მეტისმეტად უპატივცემლოდ და უჯერო ტონით ვიხსენიებ მეფეებსა და დიდ მთავარ მიხეილს, აგრეთვე თავად ბარიატინსკის. რაც მთავარია, თხრობა გაციანურებულია. რასაკვირველია, მეც მწარე სიტკბოებას მომგვრიდა ყველაფრის დაწვრილებით, დღიდან-დღემდე გახსენება, მაგრამ მაშინ ზომ ორი წელიც არ მეყოფოდა. Volens nolens, გულს ვიშოშმინებ და განზე ვტოვებ ხსოვნაში ასე ცხოვლად აღდგენილ უამრავ უძვირფასეს წვრილმანს.

მთავარი გრძნობა, რაც ოზერმესთან ერთად მგზავრობისას განვიცადე, იყო მძაფრი სიხარული — რაკი კვლავ ვცოცხლობდი, კვლავ შემეძლო სუნთქვა, ზეცის, მთების, უკან და უკან დარჩენილი ზღვის ცქერა. თავს ძლივს ვიკავებდი, რომ თიკანივით კუნტრუში არ დამეწყო და არც არაფერზე შემეძლო ფიქრი. ხანგრძლივი სიარულისაგან ფეხები მიყუოდა, მაგრამ გულმოდგინედ ვცდილობდი ჩემი ფეხმალი წინამძღოლსათვის დაღლილობა არ მეგრძნობინებინა.

მეორე დღეს, მზის ჩასვლისას, ოზერმესმა მიმიყვანა აულში, სადაც ერთი კაცი, სახელად ალეკუკი კვდებოდა. ეს სახელი ღრმად ჩამჩრაჩა მეხსიერებაში, თუმცა იმ ტანჯულს სინამდვილეში სხვა სახელი ერქვა.

შორიდან დაგუდული მღერა ისმოდა, ჩვენც იქითკენ გავეშურებოდით, როგორც საღამოს გავიგე, შაფსულებს ჩვევად ჰქონიათ, ტკივილის ატანასა და სიკვდილის განდევნაში დაეხმარონ ავადმყოფს. ამ მიზნით, მთიელის სახლში თავს იყრიდნენ ჭაბუკები და ქალიშვილები, მღეროდნენ, ცეკვავდნენ, სახალისო ამბებს ჰყვებოდნენ. მიძიმედ დაჭრილს პირველ ღამეს დაძინების საშუალებას არ აძლევდნენ. კარის წინ გუთონის სახნის დებდნენ ხოლმე და ყოველი მომსგლეელი, სანამ სახლში შევიდოდა, რამდენჯერმე სცემდა რკინას, ამით მჭედელთა და მეომართა მფარველს — ტლეპს იხმობდნენ შემწედ. ხალხის მონდომებას ვერაფერი უშველა ალექსუს და ოზერმესის მოსაყვანად გაგზავნეს კაცი, იქნებ მომღერალმა შეძლოს და ძალ-ღონე დაუბრუნოსო. აქ, ანგარაზე, ავადმყოფი რომ მომჯობინდეს, ცეცხლი მხოლოდ ხეზე ხის ხახუნით უნდა გააჩლონ, სხვაგვარად აკრძალულია. ხოლო გადამდები სნეულება სხვა სოფლიდან რომ არ შემოიჭრას, რომელიმე გლეხი სოფლის ირგვლივ სახნისით თხრილს შემოატარებს ხოლმე. ყოველ მხარეს თავისი მაგია მოსდევს.

ღმერთმა უწყის, ოზერმესის მოსვლა როგორ გაიგო სუყველამ. სახლებიდან გამოდიოდნენ კაცები და ქალები, პატივისცემით ესალმებოდნენ ოზერმესს და, მასთან ერთად, მეც. მერე და მერე მივხვდი, ასე რად უხაროდათ მისი მოსვლა — მთიელები განსაკუთრებულ პატივს სცემდნენ ხოლმე ჯეგუაკოს, მგოსანს, რომელსაც ერთადერთს აქვს უფლება იყოს ხელშეუხებელი, სიტყვით განსაჯოს ნებისმიერი ადამიანი, ისინი ინახვენ და თაობიდან თაობას გადასცემენ წარსულის ამბებს, კაცთა კეთილ და გმირულ საქმეებს, ინახვენ ადათ-წყესებს, ყოველივე ამას კი უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ისეთი ხალხისათვის, რომელსაც არ შეუქმნია, ანდა ამა თუ იმ მიზეზთა გამო დაჰკარგვია დამწერლობა.

რიდი მბოჭავდა მტრულ აულში შესულს, თავი გაქნილი და მატყუარა მეგონა. ვთქვათ და, ეფიქრათ, მწვერავად შემოპარულაო? ოზერმესს ვთხოვე და მან აუხსნა ხალხს, ვინც ვიყავი. ჩემდა ვასაკვირად, გაეხარდათ, თვალეზში სითბო ჩაუდგათ. მეც დავმწვიდდი, შვებით ამოვისუნთქე და მომავალზე ფიქრს მოვეშვი.

მომაკვდავთან მიგვაცილეს, შვევდით სახლში. ფერმკრთალი, ჭალარა კაცი იწვა ტახტზე, ჯერ მოხუცი არ ეთქმოდა, არწივივით ცხვი-

რი და ჩაცვნილი, ტანჯვით აღსავსე თვალები ჰქონდა. მაშინვე მივ-
ხედი, ჩერქეზი არ იყო. თვალი რომ გაახილა, ვკითხე:

— ვინა ხართ, რა მოგსვლიათ?

წამსვე მოცოცხლდა, გული აუჩუყდა, გამომიწოდა ცხელი ხელი და მთხოვა, ჩემთან ჩამოჯექო. როგორც თვითონ მითხრა, შტეფან ვისოცკი რქმევია.

— ღმერთმა გამომიგზავნა თქვენი თავი, — წარმოთქვა მან. — ძალიან ცდილობენ ჩემს მორჩენას, მაგრამ... ექიმი გახლავართ, ვიცი, არაფერი მეშველება. სანამ დრო მაქვს — არადა, დიდი დრო არ დამრჩენია — ჩემს ამბავს მოგიყვებით. ბედი სად არ წაიყვანს კაცს და, გთხოვთ, თუკი ოდესმე ვარშავაში მოგიხდეთ ყოფნა, ვასილევსკის სახლი იკითხეთ კრაკოვის გარეუბანში, კოპერნიკის ქველთან, ჩემი ცოლი და ვაჟიშვილი ცხოვრობენ იქ... უთხარით ჩემი ამბავი... ვარშავაში არ ყოფილხართ? ბევრი .რამ დაგიკარგავთ, დიდი ქალაქია ვარშავა. ლაჟიენკაში სასახლე დგას, იქ თეთრი მარმარილოს ქანდაკებებია პარკში, მზის ამოსვლისას და ჩასვლისას ვარდისფერი ედებათ ხოლმე... ივანობა დღეს გოგონები მკითხაობენ, ვისლაში ყვავილებს ჰყრიან... რა ებს გიყვები? ეს რა საჭიროა... ნაპოლეონ III-ის იმედი გვქონდა, მაგრამ ბისმარკმა, პრუსიელებმა, რუსეთთან სამხედრო კონვენცია დადეს, ჩვენი აჯანყება ჩაახშობინეს რუსეთს... ჯერ, თავიდან დემონსტრაცია გავმართეთ, პოლონეთის დროშები მოჰქონდათ სტუდენტებს. თავისუფლება! ნებ ჟიე პოლსკა! ვივატ! მაგრამ სტუდენტებს ტყვია დაუშინეს. ოცი ათასი კაცი შეიკრიბა დასაფლავებაზე. კვლავ ესროლეს უდანაშაულო ხალხს, კტური სბირასია დლია მოდლიტი!... — ვისოცკიმ პოლონური სიტყვები წამოაბოდა და უკვე ველარაფერს ვხვდებოდი. გონს რომ მოეგო, კვლავ ხელზე მომიჭირა ხელი: — მაბატეთ, მე მიყვარს რუსეთი, თქვენი მეფე მძულს მხოლოდ. თქვენ ღირსეული კაცი ხართ, რაკი ჩერქეზებთან... არ ვინდათ ეგ მუნდირი, გაიხადეთ, მე მაქვს ბეშმეთი, ჩოხა, ფაფახი... თქვენი იყოს, როცა მოგკვდები. არა, არა, ნუ მეტყვით მადლობას... უწინ აქ სხვა პოლონელებიც იყვნენ, ჩემი ამხანაგები. ნეტა იცოდეთ, როგორ მინდა კვლავ ვნახო სასახლის მოედანი! — იგი უცებ წამოიწია: — მიცკევიჩის „ძიადები“ წავიკითხავთ? იქ ერთი მღვდელია გამოყვანილი, პეტრე ჰქვია,

¹ რომლებიც შეიკრიბნენ სალოცავად (პოლ.).

ღმერთის წინააღმდეგ აღმდგარი კონრადი უნდა განკურნოს, ავი სული უნდა გამოაძევეს მისი სხეულიდან. ღმერთი რასაც მოგაგებს, ყველაფერი მორჩილად მიიღეო, ეუბნება. მე ასე არ მინდა, ტყუილია ეს...

კვლავ პოლონურად დაიწყო ლაპარაკი, მერე გაჩუმდა და ბურანში წავიდა. ოზერმესმა თავისი ქამანჩა აახმიანა, მაგრამ საეჭვოა ავადმყოფს რაიმე გაეგონა. მეორე დღეს მოკვდა. მგონი, ციებ-ციხელება სჭირდა.

გამოვიკითხე მისი ამბავი — ამ აულში დიდი ხანი არ უცხოვრია, აქამდე კი შატსულ მეომრებთან ერთად იბრძოდა თურმე მდინარე ტუაფსეს ვალში. ერთი რამ ცხადი იყო — ბარიატინსკის მიერ პოლონეთის აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ვისოცკის სამშობლოდან გამოქცევა მოუხერხებია. მაგრამ აქაც, კავკასიაშიც ვერსად წაუვიდა რუსთა მეფის მრისხანე მარჯვენას. ახლა რომ გამახსენდება, რა გრძნობით მიწოდა ღირსეული კაცი, გული ტკივილით მეწურება.

ოზერმესმა მკითხა, როგორ დაგვესაფლავებინა ალექსეი — ქრისტიანი კაცი იყო და ალბათ კმაყოფილი იქნება, თუ ქრისტიანულ წესზე მიაბარებენ მიწასო. ჩემდაუნებურად მომიხდა გასვენების თავაკობა, თუმცა ცოტათი ის მაცბუნებდა, ვისოცკი კათოლიკე რომ იყო, მე კი — მართლმადიდებელი. მაგრამ მთიელებთან ერთად ერთ სამარეში დაკრძალული ფელდიგერი გამახსენდა და ხელი ჩავიჭინე, მართლმადიდებლური ლოცვა ადვავლინე ყოფილი პოლონელი მეამბოხის ნეშტის წინაშე, მერე კი ოზერმესი დავისმარე და საფლავზე ჰვარი აღმართეთ.

მიცვალებულმა როგორც მთხოვა, შევუდექი მისი სამოსის ჩაცმას. სხვისი ოფლის სუნით გაჟღენთილი ბეშმეთის საყელო ყელზე რომ მომადგა, თითქოს ტანი გამიშეშდა, თითები დამეკრუნჩხა და ვერა და ვერ შევიბნეი დილები. ბოლოს, როგორც იქნა, ჩავიცვი ჩოხა, თავზე ფაფახი დავიფხატე, წელზე ქამარი შემოვიტყე, ყველაფერი ზუსტად მომერგო. გარეთ გამოსულმა ოზერმესს შევხედე და მანაც მოწონებით დამიქნია თავი. ჩემი მუნდირი და ქუდი სახლში დავტოვე. მაგრამ უნდა გამოვტყდე: ტანსაცმელი რომ გავიხადე, თითქოს რაღაც ჩამწყდა გულში. მუნდირი ხომ ჩვარია, მაგრამ მაინც ისე გავხდი, თითქოს ჭიბლარი გადამიჭრეს.

ვარშავაში ვერ მოვხვდი, საეჭვოც არის, რომ იქ წამიყვანოს ბედ-

მა. მაგრამ თუკი ვინმე, ამ ჩანაწერების მკითხველთაგანი, ჰილონორა-ში ჩავა, ნუ დაიზარებს და ვასილევსკის სახლი იკითხოს ვარშავაში, კრაკოვის გარეუბანში, კოპერნიკის ძეგლთან, და ამ ჩემი ნაამბობის მიხედვით მოპყვეს, როგორ გარდაიცვალა შტეფან ვისოცკი, შაფსტულეში ალექსუკად ხმობილი. ღმერთმა გაანათლოს...

იქიდან რომ წამოვედით, მე და ოზერმესი უკვე აღარ ვჩქარობდით. ხარბად ვაკვირდებოდი ყველაფერს, შემოგარენის სიმშვიდით ვტკბებოდი და ცალი ყურით ვუსმენდი თანამგზავს, აქაურ ტყეებში მობინადრე ნადირ-ფრინველის ამბებს რომ მიყვებოდა. აულები ხშირ-ხშირად გვხვდებოდა, ყველგან გულთბილად გვებატიყებოდნენ და ჩვენც დასასვენებლად შევივლიდით ხოლმე. როცა გაიგებდნენ, მთიელებთან ვაპირებდი ცხოვრებას, აღტაცებულები „აფერიმს“ გაიძახოდნენ და მთხოვდნენ — ჩვენთან დარჩიო, მაგრამ ოზერმესს კვლავ შორს და შორს მივყავდი. აულიდან რომ გავიდოდით და შაფსტულეშიც გზას დაგვილოცავდნენ, გული მუდამ ჯაფრით მეცებოდა: აბა, ტროიციკოელ გლეხებს თუ გაეხარდებოდათ ჩემი მისვლა, როგორც ამ უცხო ხალხს უხარია-მეთქი. გლეხები კი არა, მე რომ მე ვარ, ტროიციკოეში იმ შველ ჭკუაზე რომ მეცხოვრა და ვინმე მთიელი გამოჩენილიყო — თქვენთან დასახლება მინდაო, სიხარულს ვინ ჩივის, გაოცება და უნდობლობა ამიტანდა.

დავწერე ეს სტრიქონები და უცებ ისე მომენატრა მშობლიური ადგილები, გული საშინელმა, ლამის მხეცურმა სევდამ ამივსო. ნეტავი თვალი მაინც დამაკვრევინა ტროიციკოეს ქოხებისათვის, მომაძებნინა თანატოლები, ჩემი ყმაწვილური თამაშების მოზიარენი! იქნებ ტროიციკოეში შევიარო გზადმიმავალმა? ჩემი ენისეისკელი ნაცნობი მიყვებოდა, თითქოს გლეხთა ჯანყითა და ურჩობით დაშინებულმა ზოგიერთმა მემამულემ კავკასიაში ჩერქეზები დაიქირავა — შიშის ზარში ჰყავთ ხალხიო. ღმერთმა ნუ ქნას და ნუ მანახოს, ტროიციკოელ გლეხებს მთიელთა რაზმი ზურგზე მათრახს უტლამუნებდეს, ანდა ხანჯალს უღერებდეს!

რაც უფრო ახლოს ვეცნობოდი ოზერმესს, მით უფრო ვეთვისებოდი. სიტყვაძვირი, დინჯი ჭაბუკი იყო, მაგრამ ყოველივე ამის მიღმა კეთილი გული იგრძნობოდა — ალბათ პირადად ჩემდამი კი არა, საერთოდ ყველასადმი, და ჩემზედაც უეჭველად ვრცელდებოდა ეს გუ-

ლის სიტბო. რაიმეს მოყოლას რომ დააპირებდა, ჯერ გაიგებდა, ვიყავი თუ არა მოსმენის გუნებაზე. ერთხელაც, რომელიღაც აული რომ დავტოვეთ დილით, მკითხა, ხომ არ გსურს, ერთ თქმულებას მოგიყვები, სწორედ ამ ადგილებში მომხდარი ამბებიანო. მეც სიამოვნებით დავეთანხმე.

— არც ისე დიდი ხნის წინათ, — დინჯად დაიწყო ოზერმესმა, — ერთი ნაიბი მოვიდა თურქეთიდან, ალაპის რწმენის განმტკიცება ეწადა. მოვიდა, დახვდნენ, როგორც სტუმარს ეკადრებოდა... გავიდა ერთი დღე, მეორე, და აცხადებს ეს ნაიბი: სულთანმა, ამქვეყნად ალაპის ჩრდილმა, ბრძანა, უნდა დავითვალოთ, რამდენი შაფსული სახლობს ზღვის ნაპირებზეო; ხოლო დათვლა რომ ადვილი იყოს, ყოველი აული დიდ-დიდ, ათასკომლიან სოფლებად უნდა დაესახლოთო.

თხრობას შევწყვეტ და მკითხველს ავუხსნი: მთიელებს თავიანთი სახლების ირგვლივ ჰქონდათ სახნავ-სათესი მიწები და საძოვრები, ამიტომ სახლები მწყრივად კი არ ედგათ, როგორც რუსულ სოფლებშია ხოლმე, არამედ ცალ-ცალკე, ერთმანეთისგან შორიშორს. ჰოდა, ერთად დასახლება სახნავ-სათესი მიწებისა და საძოვრების დაკარგვას ნიშნავდა. იმასაც დავუმატებ, რომ ოზერმესი ერთობ ლამაზად ამბობდა ხოლმე სათქმელს და ჩემს თხრობაში ბევრი რამ იკარგება.

— ადგა მაშინ ერთ-ერთი აულის უხუცესი და ნაიბთან მოსალაპარაკებლად წავიდა, ერთი ჭალარა მოხუციც იახლა, ყველასგან პატივცემული კაცი. ნაიბის ბრძანებით უხუცესს თავი მოკვეთეს, ჭალარა მოხუცი კი ჯაჭვით ბოძზე მიაბეს. მაშინვე გაითქვა ეს საშინელი ამბავი, გაიგო ჭალარა მოხუცის სამმა ვაჟიშვილმაც, უმალ ცხენები შეკაზმეს. აულიდან გასულები არც იყვნენ, ოცი ჯიგიტი დაწოათ, დაუწყეს ხეწვნა: ჩვენც წავგიყვანეთ, ძნელ საქმეზე მიდიხართ, გამოგადგებითო. არ ქნეს ძმებმა: ჯობს აქ დარჩეთ, იქნებ სისხლი დაიღვაროს და ზედმეტი სისხლი ნუ გვინდაო. შვიდი დღე და შვიდი ღამე დავიცადეთ, თუ ველარ დავბრუნდით, მაშინ თქვენ იცით და თქვენმა ვაჟ-კაცობამო.

ჯიგიტები უკან გაბრუნდნენ, ძმებმა კი გააჭენეს ცხენები და მიადგნენ ნაიბს. მსახურებს არ უნდოდათ ძმების შეშვება, მაგრამ მათ დაიყინეს, ერთი-ორი შეკითხვა გვაქვს, ამაზე მოგსულვართ და გვიბასუხოსო. ვინ არიანო? — იკითხა ნაიბმა. მიუგეს — შაფსულებიო. რა

უნდათო? რამდენიმე კითხვა გვაქვს და გვიპასუხოსო. კარგეთ, თქვენ
ნაიბმა და შემოაყვანიხა ძმები. ჰკითხა უფროსმა ძმამ: ჩვენ უფროსნი
უხუცესი სად არისო? თვით სულთნის, ალაჰის ჩრდილის ბრძახება
არ შეისმინა და თავი მოვაკვეთინეო, მიუგო ნაიბმა. შენ ვინა ხარო? —
ჰკითხა უფროსმა ძმამ. სულთნის მარჯვენა ხელი ვარ, ჰფარვიდეს მას
ალაჰიო, მიუგო ნაიბმა. მაშინ კიდევ ჰკითხა მეორე ძმამ: სულთანნი
სად ცხოვრობსო? ამაზე გაბრაზდა ნაიბი: ნუთუ არ იცით, რომ სულ-
თანნი, ამქვეყნად ალაჰის ჩრდილი, სტამბოლში ცხოვრობსო! მაშ, შენ
რა უფლებით მბრძანებლობ აქ, სტამბოლისაგან ასე შორს? — კვლავ
ჰკითხა უფროსმა ძმამ. უარესად გაბრაზდა ნაიბი, თქვა: სულთანს
ყველა ემორჩილება, ვისაც კი ალაჰი სწამსო! ახლა უმცროსი ძმა ჩა-
ერია ლაპარაკში. შენ აქ სტუმარი ხარ, — უთხრა ნაიბს, — როდის
აქეთაა, სტუმარი მასპინძლობას რომ იჩემებს? ისიც გვითხარი: ნამ-
დვილი მასპინძელი, მამაჩვენი რად მიაჯაჭვე ბოძვე?.. ველარაფერი თქვა
ნაიბმა, დაიყვირა, არა მსურს თქვენი მოსმენაო. ძმები კარისკენ
წავიდნენ, გასვლისას შეახსენეს ნაიბს: იცოდე, შენამდე აქ ბუ ყო-
ფილაო...

ოზერმესი დადუმდა, მერე მითხრა:

— მამატიე, სათქმელს გადავახტი, ჯერ იმ ბუს ამბავი უნდა მეთ-
ქვა. შაფსული იყო, ცალთვალა და მახინჯი დაიბადა. მთელი აული შე-
შინდა, იფიქრეს ეშმაკისეული არისო, და უნდა მოეკლათ. დედ-მამას
მეეცოდა შვილი, იაფად მიჰყიდეს თურქებს. როცა წამოიზარდა, სულ-
თნის სამსახურში ჩადგა და სამშობლოში დაბრუნდა, ბევრი უბე-
დურება მოიტანა, ალაჰის სახელით ხალხს ყუყუავდა, სანამ თვითონაც
არ ჩააძაღლეს... ახლა ძმების ამბავს განვაგრძობ. გავიდნენ გარეთ,
ვასწიეს იმ ბოძისკენ, საცა მათი მამა იყო მიბმული. სტაცა ნაიბის
ხალხმა იარაღს ხელი, ძმებს გზა გადაუღობეს. გაგვიშვითო, უთხრა
მათ უფროსმა ძმამ, გზა ალაჰისაა, ხალხის გაკვალულია, გზაზე გავ-
ლას რად გვიშლითო? ნაიბმა ასე გვიბრძანაო, მიუგეს გუშაგებმა.
მაშინ საშუალო ძმამ თქვა: გაიგეთ, ის მამაჩვენია; რალა შვილები ვიქ-
ნებით, თუკი არ დავეხმარებით? არ გაგვიშვებთ და, ხანჯლები უხდა
ვიშიშვლოთ, ჩვენ კი სისხლის დაღვრა არ გვინდაო. გუშაგებმაც თა-
ვისი თქვეს: რა ვქნათ, ჩვენც ვალდებულები ვართ, ნაიბის ბრძანებ-
ვერ გადავალთო. კარგო, თქვეს ძმებმა, მაშინ ერთხელაც დავეკითხე-
ბითო. გაგზავნეს კაცი ნაიბთან და უმცროსმა ძმამ დააბარა: ლაპარაკს

როცა დაუწყებ, ისიც აუხსენი — არ შეცდეს და არ იფიქროს, რომ სამ შაფსულთან აქვს საქმე, სინამდვილეში ჩვენი ოცდაათი ნათესავიც თან გვახლავს და მათი ასი მეგობარიცო. მივიდა კაცი ნაიბთან, მოახსენა უმცროსი ძმის შემონათვალი და ჩაფიქრდა ნაიბი. მერე თქვა, წაიყვანონ ბერიკაციო. ჩამოხსნეს ძმებმა ბოძიდან მამა, ისეა, სულ ძვლებამდე ჩაუჭრია ჯაჭვს ხორცი. როცა ნაიბის სახლთან გაატარეს ვაჭებმა თავიანთი მამა, უმცროსმა ძმამ დაიყვირა: ჰეი, ნაიბო, ბუს სანახავად გაემზადე, ძალიან ეჩქარება შენი ნახვამო! ეს იყო და ეს, მშემ ორჯერ ამოსვლა და ჩასვლა ვერ მოასწრო, რომ ნაიბი წავიდა და ამის მეტად აღარ სწევვია სტუმართმოყვარე შაფსულდებს...

ოზერმესი დაღუპდა.

მივაბიჯებდი და თან ამ ლამაზ თქმულებაზე და იმაზედაც ვფიქრობდი, ქარაგმულად ხომ არ მომიტხრო-მეთქი ჯეგუაკომ ეს ამბავი. შეენიშნე, რამდენჯერმე ცერად გადმომხედა და მეც მივხვდი, რა უნდა მეთქვა:

— დიდებული ამბავია!

სიტბო ჩაუდგა თვალებში, ჩაილაპარაკა:

— წესით, უმცროსი ძმა არ უნდა ჩარეულიყო უფროსების ლაპარაკში, მაგრამ კარგი სიტყვები თქვა და ეპატიება.

რამდენიმე დღის შემდეგ ღრმა, ჩაბინდული ხეობით ავალწიეთ შორეულ თოვლიან ქედს, ბობოქარ პატარა მდინარეზე დაკიდული ხიდი გადავიარეთ, ერთ მომცრო ჭალაზე გავედით და გულმა მიკარნახა, სწორედ ამ აულში დამთავრდებოდა ჩვენი მოგზაურობა.

საყონალოში შესულეებს ერთი ტანადი, მოხდენილი, წვერულვაშიანი კაცი მოგვეგება. მაღალი შუბლი ჰქონდა, ხშირი შავი წარბები, ფიჭრის თვალები. ათი წლით ჩემზე უფროსი იქნებოდა. ყველაზე უფრო მისი ლაღი, ღირსეული თავდატერა მენიშნა. სულ პირველად ასეთი ვიხილე აჯუკი — ჩემი მომავალი ქვისლი, სიკვდილამდეც ასეთივე ღარჩა.

ოზერმესმა ჩემი ამბავი რომ უთხრა, აჯუკი რუსულად მომესალმა. ჩვენგან გაქცეული ჯარისკაცებისაგან უსწავლია, თურმე, რუსული.

ზოგმა ჩერქეზმა რუსული რომ იცის, ამას ახსნა სჭირდება. ჩვენთვის ადიდებული ენა ერთობ რთულია, მასში დაახლოვებით სამოცდაათი ბგერაა ისეთი, სხვა ენებში რომ არა გვხვდება. მაგრამ სმენამახვილ უბიხსა თუ შაფსულს სულაც არ უჭირდა რუსული გამოთქმა. მეხსია-

რებაც კარგი ჰქონდათ. ერთხელ აჭუყის პატარა ვაჟმა — ზაკირმა მინა ჩემი და ლტოლვილი ჯარისკაცის — კნიშევის საუბარში რომ სიტყვების აზრი არც გაეგებოდა, ათიოდე ფრაზა გაიმეორა, თან ჩვენს გაცემაზედაც მხიარულად გაიცინა. კრიტიკოს ბ. ბელინსკის აზრსაც დავიმოწმებ, სადაც რომ ამოვიკითხე. „სოვრემენნიკში“ კაზი-გირეის მოთხრობა წაუკითხავს და შეუნიშნავს, ჩერქეზი ბევრ ჩვენს პატივცემულ ლიტერატორზე უკეთ ფლობსო რუსულ ენას. ეს, ჩემი აზრით, არაა გასაკვირი — ეტყობა, ძველ კულტურას თავისი გააქვს. ძველად შაფსულებს ფერწერა და ქანდაკება ჰქონიათ. აღარ ვიცი, შემდეგში რად დაკარგვიანთ ხელოვნება. შუა საუკუნეებში აქ მონათვაჰრობა იყო გაჩაღებული, ვენეციაში, გენუაში, ეგვიპტეში განსაკუთრებით დიდი მოთხოვნილება იყო თორმეტ წელს მიტანებულ ჩერქეზ ბავშვებზე, უფრო მოგვიანებით — ქალიშვილებზე. ლამაზი ჩერქეზი გოგონები ერთი ვაჰრიდან მეორის ხელში გადადიოდნენ, სანამ ბოლოს ვინმეს მხეველები ანდა ცოლები არ გახდებოდნენ. მონების გარდა აქედან გაჰქონდათ თევზი, ხიზილალა, ბეწვეული, ვერცხლის მადანი, ბზის ხე, ხილი. შაფსულთა ცხოვრებას კარგად ვიცნობ და ვიტყვი: ბევრი მათგანი ღარიბი იყო, ზოგს პერანგიც კი არა ჰქონდა, ძველძანები ეცვათ. მე თვითონაც წელიწადზე მეტ ხანს მეცვა ვისოცკის დანატოვარი ჩოხა. კვებაც ძირითადად ცუდი ჰქონდათ, თანაც განსაზღვრულ დროს კი არ ჰამდნენ საჭმელს, მაშინ წაიხემსებდნენ, როცა კუჭი თავისას მოითხოვდა. ბუნება თუმცა მწირი არ იყო, მაინც ხშირად უხდებოდათ შიმშილი, მოუსავლიანი წელიც ხშირად დგებოდა. ჩვენში თითქმის ყოველ სოფელში აბანოა, აქ ერთიც არ შემხვედრია, მდინარეში იბანდნენ ტანს, ქალები ნაცარს ხმარობდნენ თავის ჩამოსაბანად. შაფსულები სისუფთავის მოყვარული ხალხია, მაგალითად, ჰამის წინ ხელის დაბანა სავალდებულოდ მიაჩნდათ, ასევე აუცილებლად იბანდნენ ფეხს შინ დაბრუნებისას და დაძინების წინ. მაგრამ სათქმელს გადავუხვიე.

აღარ გავაგრძელებ და არ მოვეყვები, როგორ შემოვიდა ზაკირი დაობაში პატარა ტაშტით, როგორ დამბანა ფეხები, როგორ გამაოცა აჭუყის მეუღლემ — ზარამ, სუფრა რომ გავგიწყო; შემდეგ აჭუყი სიცილით მეუბნებოდა, ისე ჯიქურ მისჩერებოდი, ზრდილობის ყველა წესი დაარღვიეო. რამდენჯერმე ცვაღე, აჭუყისათვის ჩემი ამბავი მო-

მეთხოვ, მაგრამ სულ ხელის აქნევით მაჩუმებდა ხოლმე, ერთხელ კი
დეც მითხრა:

— შენი ამბისა შენ იცი.

შაფსულებს თუმცა აინტერესებდათ ადამიანი, მაგრამ არ უყვარ-
დათ სხვისი სულის ჩიჩქნა, შიგ ხელის ფათური.

აჭუკი, ოზერმესი და აჭუკის ჩოფურა მეზობელი ასლანი რიგრი-
გობით დამატარებდნენ ტყეში, მაჩვენეს საძოვრები, ყანები, წყარო-
ები, აულისათვის ერთობ გონივრულად შეერჩიათ ადგილი. შუადღემ-
დე, სანამდეც კაცს შრომა უფრო ეხალისება, ჭალაში არა ცხე-
ლოდა, ბალ-ბოსტნების მორწყვაც უბრიანი იყო, რადგან წყალი სწრა-
ფად არ ორთქლდებოდა, მზის სხივებიც ნაწილობრივ კარგავდნენ სიმ-
ხურვალეს და მერე ეფინებოდნენ ყანებს, მდინარეც ახლოს ჩამოდო-
და, ჭორომთა კიბეზე მოხტოდა და ყოველი ჭორომიდან სარწყავი არხი
იყო გამოყვანილი. აულის ბოლოს მდინარე კლდეზე გადადიოდა და ჩან-
ჩქერად ეშვებოდა ხეობაში. საკმაო იყო დაკიდული ხიდის გადაჭრა
და, უცხო კაცი ქვემოდან ძნელად თუ შემოაღწევდა აულში.

სადამოობით დარბაზში ვისხედით, წყაროს ცივ წყალს ვსვამდით
ღროდაღრო და ათას რამეზე ვბაასობდით. ბუხარში შეშა ტკაცუნებ-
და, სახლის კედლების მიღმა ჩანჩქერი ჩხრიალებდა, ქარი ახმინებ-
და ტყეს და ეს ყველაფერი, აჭუკის ალერსიანი მზერა, რაღაცაზე მე-
ოცნებე ოზერმესი — ისეთ თანალმობად მეღვრებოდა გულში, როგო-
რიც მთელს ჩემს ცხოვრებაში არ განმიცდია. საუბარიც განსაკუთრე-
ბული, უჩვეულო გვქონდა, არ გკამათობდით, ხმას არ ვუწევდით, ერ-
თის ნათქვამს ყურადღებით ისმენდნენ სხვები, შეკითხვებსაც დაფიქ-
რებით პასუხობდა ყველა, მეც — მათ შორის. ალბათ ასე საუბრობენ
ხოლმე ბრძენი კაცები, ყოველგვარ წვრილმანსა და ამოს განრიდე-
ბულნი.

გავიგე: ამ აულში, სადაც ბედმა ან, უფრო სწორად, ოზერმესმა
შომიყვანა, უმეტესი მოსახლეობა მოსული ხალხი ყოფილა, შაფსულ-
თა გარდა აქ უბიხები და ადგილობრივი აჩხიფსოუს ტომის ოჯახებიც
ცხოვრობდნენ. აჭუკის ნათესაობა ადრე კავკასიონის ქედის ჩრდილო
ჭალთებზე ცხოვრობდა, სადაც მდინარე ადალუმისა და მდინარე სუფ-
სის შუა, მერე კი, რუსის ჯარი რომ მოახლოვდა, აჭუკის რჩევას და-
უჯერეს და მიატოვეს აული. ბევრმა წინაპართა ძვლები მოთხარა და
წამოიღო. გრძელი, მძიმე გზა გადმოიარეს, რამდენჯერმე იარაღით

მოუხდათ თავის დაცვა, ასე მოვიდნენ მდინარე ტუაფსემდე, გადარდნის ხეს პატარა მდინარეები — შეფსი და მაკოფსე, მერე მდინარე ხაკუჩინკას მიაღწენენ, აქ გაჩერდნენ მთელი გაზაფხული და ზაფხული, ყანები დათესეს და მოსავალი მოიწიეს, ბოლოს კვლავ გზას დაადგნენ და მიუვალ ხეობაში დასახლდნენ აჩხიფსოუს ტომის მიწებზე, მათთან წინასწარი შეთანხმებისამებრ. ყველას არ მოუღწევია აქამდე, რამდენიმე კაცი იმთავითვე ჩამოსცილდა მათ და გააბრაგდა, ათიოდე ყველაზე მდიდარმა ოჯახმა ყური არ ათხოვა აჯუკისა და მისი მომხრეების რჩევას და რომელიღაც უბის აზნაურს შეაფარა თავი, მასთან დასახლდა. ერთი სიტყვით, დროის მოტანილი იყო თუ აჯუკის გარჯისა, როცა მივედი, აულში დიდი თანხმობა სუფევდა, რასაც ვერ იტყოდით სხვა აულეებზე, მაგალითად, აქ ერთ დიდგულა აზნაურსაც ვერ ნახავდი.

აჯუკს ვკითხე, ზღვისპირას მოსახლე შაფსულებთან თუ უბიებთან რატომ არ დასახლდით და ასე მალლა რატომ ამოდით-მეთქი.

— შენს მეფეს დიდი ხანია ზღვის სანაპიროებზე უჭირავს თვალი, — მიპასუხა მან, — მგონი გაძლება და აქ არ ამოაგზავნის თავის ჯარისკაცებს.

როცა მოვუყევი, პეტერბურგში დიდ-დიდი, სამსართულიანი სახლები დგას-მეთქი, მითხრა:

— როცა ცოტა მიწაა, მეტი რა გზა აქვთ.

მინდოდა შემეგონებინა, რომ მიწა ბევრი გვაქვს, მაგრამ თავი გააქნია:

— მეფეს მიწა სამყოფად რომ ჰქონდეს, ჩვენ არ წაგვართმევდა.

აქამდეც არ ვიცი, მართლა ასე ფიქრობდა თუ მარტოდენ მიწად ხუმრობდა. ეტყობა, ხუმრობდა.

ახალი რამ ვკითხე, თან ვცდილობდი, წინასწარ გამომეცნო პასუხი.

— სულთანზე რაღას იტყვი?

მოიღუშა, წარბები შეყარა.

— თქვენი მეფე და სარდლები სულთანსა და ფაშებზე უფრო პატიოსნები არიან, ძმებს არ გვეძახიან და სიყვარულს არ გვეფიცებიან...

აულში ხუთი თუ ექვსი დღე იქნებოდა, რაც მისული ვიყავი, რომ აჯუკმა მკითხა:

— მაინც ჩვენთან ცხოვრება გინდა?

— ჰო.

განა შემიძლო, სხვანაირად მეპასუხა? ერთი ნაბიჯი გადადგმული მქონდა, ახლა მეორე ნაბიჯის გადადგმაღა დამრჩენოდა. წარსულს მოვწყდი, აწმყოსი ჭერაც არაფერი ვიცოდი, მომავალი კი ბურუსით იყო მოცული. მეტი რა გზა მქონდა, უნდა მიველოდი მდინარეს, რომელშიაც ასე დაუფიქრებლად გადავეშვი.

აჯუკმა მკითხა, სახლის ასაშენებლად რა ადგილი უფრო მოგწონს. შევყოყმანდი. თავისი ეზო-კარის მომიჯნავე მიწის არჩევა შემომთავაზა.

— მეზობლები ვიქნებით, — მითხრა. — ერთ მხარეს ასლანი შეყოლება, მეორე მხარეს შენ. რა კარგია! სახლს ხვალ აგიშენებთ. ჭერ-ჭერობით ერთ ძროხას, ხუთ ცხვარს, ათ ქათამს და ერთ მამალს მოგცემთ. აგერ, ჩემი ქაკი რომ მოიგებს, კვიციც გეყოლება. ყანას ხვალ გაჩვენებ...

არ ვიცოდი, რა პირობებით მივიღებდი ყოველივე ამას, ან ვინ მომცემდა. ვერ წარმომედგინა, როგორ მოვუვლიდი ძროხასა და ცხვრებს. ეტყობა, მათი მოწველაც მომიწევდა. პირველ ხანობას ყველს, ფქვილსა და თავლს მოგიტანენო, დაუმატა აჯუკმა.

აულში ახალ მეკომურს რომ მიიღებდნენ, შაფსულები ერთად უშენებდნენ მას სახლს და ყოველი ოჯახიც ცოტაოდენ საქონელსა და საკვებს მისცემდა ხოლმე. რა მიეცათ და რამდენი, ამას ყრილობაზე — მეხკემეზე მოილაპარაკებდნენ. თურმე ჩემი მისვლის მეორე დღესვე ჰქონიათ ყრილობა, მაგრამ მე ამისი არაფერი ვიცოდი. ეტყობა, ძალიან დაბნეული ვჩანდი, რადგანაც აჯუკი ჩაფიქრდა და უცებ მითხრა:

— თუ ვინდა, ქვრივ ქალებს ვეტყვით, რომ რომელიმემ ქმრად აგირჩიოს. შეგხედავენ, შეგამოწმებენ და აგირჩევს ვინმე ქვრივი. ხუთი ოჯახია ისეთი, არავინა ჰყავს მარჩენალი, მარტოკა ქალებს უჭირთ ოჯახის გაძლოლა.

სულ ამებნა თავგზა, დავდუმდი. ვერ წარმომედგინა ეს სურათი: მოდიან დედაკაცები, ამწონ-დამწონიან, მერე ერთ-ერთი მათგანი იტყვის: „რა გაეწყობა, გამომადგება, მიმყავს ეს კაცი“, და მეც მივყვები, რათა შევეუდგე ქმრისა და პატრონის მოვალეობის აღსრულებას. არაფერი რომ არ ვუპასუხე, აჯუკს თვალეებში ღიმილი გაუკრთა და მითხ-

რა: მართალი ხარ, დაცდა სჯობს, ვიდრე რომელიმე ქალიშვილი არ მიგახვედრებს, გათხოვების დრო დამიდგაო.

არ ვიცი, როგორ მოგვარდებოდა ჩემი საქმე, თავში მხსნელი აზრი რომ არ მომსელოდა. აჯუკს ვკითხე, მუშა ხომ არ გჭირდება-მეთქი. თავზე ხელი შემოიღო, დაფიქრდა, თან დაკვირვებით მიყურებდა. ბოლოს თვალეზში სითბო ჩაელვარა, წელში გასწორდა.

— მიხარია, რომ ჩემი შემწეობა გინდა. კი ვწვედებით საქმეს, მაგრამ ყანაში თუ მომეხმარები, მოსავლის ერთი წილი შენი იქნება, თანაც ჩემი ქალები საქმელს გაგიკეთებენ, ტანსაცმელს დაგირეცხავენ.

აჯუკის ოჯახში სამი ქალი იყო: მისი მეუღლე ზარა და ზარას ორი უმცროსი და — თექვსმეტი წლის ზაიდეთი და თორმეტი წლის ბიბა, დიდი ყაჩაღანა ვინმე. ზარას დიდებულმა სილამაზემ, ნაზად მოხაზულ წარბებზე მოკიაფე მისმა გამჭვალავმა თვალებმა სულ დამამორცხვა, ზაიდეთმა ერთი-ორჯერ ჩამიქროლა და ძლივს მოვლანდე მისი კენარი ტანი და კვიმატი მზერა, გრძელკანჭა ბიბა კი თავდაპირველად სულაც ბიჭი მეგონა.

აჯუკმა მითხრა, სახლზე ერთ ოთახს მოვაშენებ შენთვისო. შვებით ამოვისუნთქე და მადლობა ვუთხარი.

მერე და მერე გავიგე, ჩემს წინადადებას მართლაც გაუხარებია აჯუკი, აულის სხვა მცხოვრებთაც მათდამი სრული ნდობის დასტურად ჩაუთვლიათ ეს ამბავი.

დილით გაირკვა, რომ ჩემსა და აჯუკის შეთანხმებას სულაც არ შეუცვლია ყრილობის გადაწყვეტილება — აჯუკის სახლთან მოასხეს ცხვრები, მოიყვანეს მკე ძროხა, მალე ხბოც რომ მოიგო, ხან ვინ და ხან ვინ მოიტანა ქათმები, ფქვილი, ყველი, თაფლი.

ერთხანს გაშინაურება რომ მაცალა, ერთ ადრიან დილით აჯუკმა ცული მომაწოდა და ტყეში წავედით შეშის საჭრელად — პირველად ჩემს სიცოცხლეში ვეზიარე შრომას. იმ დღეს, ორი ძირშემხმარი ფიქვი რომ მოვჭერით და დასასვენებლად ჩამოვჯექით, პირველად ვკითხე აჯუკს ჩემი საწუხარი: ასე გულთბილად რატომ მიმიღეს შაფსულებმა, წესით ხომ მოსისხლე მტრად უნდა მიგულვოთ-მეთქი.

— ჩვენ არავის ვემტერებით, არც რუსებს და არც თურქებს, — გულითადად, ისე, როგორც ბავშვებს ელაპარაკებიან, ამიხსნა აჯუკმა. — ცული კაცი არ მოვა და ჩვენს ცხოვრებას არ გაიზიარებს. არაერთ-

ელ მოსულა ჩვენთან დაჩაგრული ხალხი. განა ყოველი ადამიანი ზღაპარი არ არის, გასაჭირში ჩავარდნილის დახმარება?

ჩემს — მტკიცე ზნეობრივ საყრდენებს მოკლებული ადამიანის ექვემდებარება და ჩემივე გონების სიზარმაცეს რომ არ შეეშალა ხელი, ყველაფერს თვითონვე უნდა მიემხროდარიყავი, მაგრამ ასე მოხდა — აჯუკის უბრალო სიტყვები დამჭირდა, რათა გული შემეგვრებინა.

რამდენჯერმე გადავიკითხე ეს აჩხაბაჩხა ნაწერი ფურცლები — არ მშურს იმისა, ვისაც ამ სტრიქონებში კირკიტი მოუწევს — და სულ ის მაფიქრებდა, როგორ გაიგებდა მკითხველი, თუნდაც ისეთი განათლებული კაცი, როგორიც ჩემი ენისეისკელი ნაცნობია, შაფსულთა ტომის ზნე-ჩვეულებებს, ირწმუნებდა თუ არა ჩემს მონათხრობს. ჩვენი საზოგადოება, განსაკუთრებით პროვინციული საზოგადოება, მუდამ ეჭვით უყურებს ხოლმე მწერლებს, მათში არა მარტო არსებული წესწყობილების მნგრეველს ხედავს, არამედ მატყუარასაც, იმ ბოშას მსგავსს, მიმკვდარებულ ჭაკს მუცელს ჰაერით რომ გაუბერავს და ისე გაყიდის. რომელიმე წვრილფეხა ვიგინდარა აიღებს წიგნს და აუცილებლად იტყვის: „ბა, ვნახოთ ერთი, როგორ გვიხვევენ თვალს ეს მჯღაბნელები“. ალბათ ამიტომაც, ზოგ არცთუ ისე გულდაკრებულ მწერალს ცნობილ ავტორიტეტთა დამოწმება რომ უყვარს. აი, ახლაც ცხადად წარმოვიდგინე ჩემი ენისეისკელი ნაცნობის უნდო თვალეზი, მომესმა მისი სასიამოვნო, მაგრამ სარკაზმით აღსავსე ხმა: „როგორ არა, სულ ტაშ-ფანდურით უხვდებოდნენ ჩვენებს შაფსულეზი; გიყვარდეს მოყვასი შენო — მაჰმადიანებს სულ ეს ეკერათ პირზე“. რა გაეწყობა, ლ. ი. ლიულიეს ავტორიტეტული წერილის ციტატით გავამყარებ ჩემს პოზიციას. ეს განსწავლული კაცი შაფსულთა, აბაძეხთა, უბიხთა და სხვა ჩერქეზთა 1841 წლის საერთო მეხკემის შესახებ ყვება — აჯუკი მაშინ ჯერაც ყრმა იყო, ამა სტრიქონთა ავტორი კი დაბადებულაც არ გახლდათ — და იმოწმებს მაშინდელ დავთარს, სადაც ერთი ასეთი მუხლია: „ყველას, რუსეთიდან ლტოლვილსა და გადმოსახლებულს მიეცეს თავშესაფარი, ყოველმხრივ შეწყოს ხელი ჩერქეზი ხალხის დასახმარებლად მოსულ თითოეულ მუსულმანს, მეგობრულად მოვეპყრათ მოსულებს და, თუ საჭიროა, ყოველგვარი უნდობლობის ასაცილებლად, საკუთარი შვილები მივცეთ მათ მიხვედრად“.

გამომეთხოვა ოზერმესი და წავიდა. წასვლის წინ დაღონებულმა ვკითხე, კვლავ როდის ვნახავთ-მეთქი ერთმანეთს, რაზედაც ასე მითხრა: მეგობრებს არასოდეს ივიწყებენ; როცა კვლავ მოვიწახვლებ ამ მხარეს, არც შენი ნახვა დამავიწყდებაო.

დავწიყე ახალი ცხოვრება. ვდარდობდი კი წარსულზე, ყოველივე იმაზე, რასაც მივეჩვიე და შევესისხლხორცე? დროც კი არ მქონდა დარდისა — ყანაში ვმუშაობდი, შეშას ვამზადებდი, ვნადირობდი, ვთევზაობდი, შაფსულთა ენას ვითვისებდი, თან ხარბად და სიამოვნებით ვსწავლობდი ამ უცნობ სამყაროს, რომელმაც არ უწყოდა აღამიანისათვის ალბათ ყველაზე უფრო საშინელი რამ — იძულება იმ სახით, მანამდე რომ მენახა. ამაზე კვლავ დავფიქრდი, როცა აჯუკმა აულში მცხოვრები ორი ლტოლვილი ჯარისკაცი გამაცნო — კნიშევი და ოზერმესის ყონალი ილია.

ჩემს შეკითხვაზე, აქ როგორ ცხოვრობთ-მეთქი, წყნარმა, ეტყობა ჩემი გამოჩენით შეშინებულმა კნიშევმა ჩაიბუტბუტა:

— ისე, თქვენო კეთილშობილება... გააჩნია, ვის როგორ მოსწონს. იქნებ თქვენ პირველად უცხოდ მოგეჩვენოთ, მაგრამ არ გვჩაგრავენ, მშვიდადა ვართ...

გოლიათმა ილიამ სიტყვა გააწყვეტინა და ისე დაიღრიალა, ლამის გამომაყრუა: არა გვიშავს, ბევრი თუ არაფერი, საქმელი მაინც გვეშოვება და რახიც უზღვავი გვაქვსო.

ორივეს ქვრივები ჰყავდა ცოლად — კნიშევს მასზე ხნიერი, პატარა ტანის, ჩუმი, სანდომიანი ქალი, გოგონას პატრონი; ილიას ცოლი კი ჩერქეზ ქალს არც ჰგავდა, მაგარი, ღონიერი დედაკაცი იყო, სწრაფი მიხრა-მოხრა ჰქონდა და, ეტყობა, სიყვარულის სიამეთა დადი ტრფილიც გახლდათ. აულში ილია თვითონ, მარტო მოვიდა, მხარზე სპილენძის ზარბაზანი ედგა, ახლა მის ეზოში, სახლთან რომ ეგდო, ყველას უცებ შეეთვისა, ხდიდა და ლამის ვედროებით სვამდა რახს და ცოლსაც კი დაუწყო ცემა. ამაზე მეხკემემ დააჯარიმა და ურჩიეს — ან ცოლის ცემას მოეშვი, ანდა ეგ გაუშვი და სხვა შეირთეო. „კარგი, — განაცხადა ილიამ, — რაკი თქვენში არ შეიძლება, ხელს აღარ ვახლებ“. სახელის გამო პატივისცემით ეპყრობოდნენ: ალია — ილია ჭეჭა-ქუხილის ღმერთის, შიბლეს, მეორე სახელი გახლდათ. საოცარი, ხარივით ძალ-ღონე ჰქონდა და ამიტომაც მოსწონდათ. ვერა და

ვერ მივხვდი, სადაური იყო. ხან ვოლგურ ყაიდაზე, ხანაც ციმბირულად მოუქცევდა ხოლმე ლაპარაკში. ვკითხე კიდევ, სადაური ნარმეთქი, მაგრამ მიპასუხა: აქაურიცა ვარ, იქაურიცა ვარ, საცა ვყოფილვარ, იქ კარგახანია აღარა ვარო. ეტყობა, ან გამოქცეული ჯარისკაცი იყო, ან კატორღიდან გამოპარული დამნაშავე, ანდა თავისუფალი მაწანწალა, მრავლად რომ არიან ხოლმე რუსეთში.

შინ შეგვიპატიჟა მე და კნიშევი, ჩვენი გაცნობისა დავლიოთო.

სანამ ილია ირმის მწვადებს წვავდა, — ცოლს ამ მნიშვნელოვან საქმეს არ ანდობდა, — კნიშევმა სითამამე მოიცა და ენა აიხსნა:

— ორი წელი დენშჩიკობაში გავტყუცე, თქვენო კეთილშობილებავ. კაპიტანი მყავდა, უკაცრავად ვარ და, პირუტყვი იყო, კაცი კი არა... რაც კი რამ ქონება ჰქონდა, ერთ წილს ცხენს რომ ავკიდებდი, დანარჩენი ჩემი ზურგით მიმქონდა. გავივლიდით ოც ვერსს და დასვენებაც გვიწევდა. სხვა ჯარისკაცები მოიხსნიდნენ ზურგჩანთებს და გვრევე დაეყრებოდნენ მიწაზე, მე კი ბატონთან გავრბოდი, საქმელი უნდა მიმერთმია. სანამ მივართმევ, სანამ შეჭამს, გავხედავ — ბატარეა უკვე ამდგარა, ხელახლა უნდა ავიკიდო ბარგი-ბარხანა. მიდიხარ დამშეული, გზადაგზა ხან ტოტს, ხან ფიჩხს იღებ, სადამოს ცეცხლი რომ დაანთო. წყალსაც ვერ მიეკარები დასვენებაზე, ვინ მიგიშვებს, სანამ ჯარისკაცები თვითონ არ დალევენ. თუკი გზაში ჩამორჩი, კაზაკთა ცხენოსანი პატრული დაგაცხრება, მათრახს გიცხუნებს, მათრახს!.. ისინი ხომ მულამ უკან მოდიან, ღმერთმა ნუ ქნას და, ჯარისკაცებმა შინისკენ არ ქნან პირიო...

ვუსმენდი, სიტყვას არ ვაწყვეტინებდი, თუმცა ყოველივე ეს ასე ნაცნობი იყო ჩემთვის — მაღლი უფალს, ყველაფერი უკან დარჩა. სხვა რამ მაინტერესებდა, ველოდი — ყველაფერს გამანდობდა, მომიყვებოდა: ერთხელ როგორ მობეზრდა მონური ცხოვრება, დაჰკრა ფეხი და გამოიქცა. მაგრამ კნიშევი ღუმდა. მაშინ მე ვკითხე, როგორ გამოიქცეი-მეთქი. ჩაიციხა და გამომიტყდა:

— ეშმაკი დამეხმარა, თქვენო კეთილშობილებავ. ბანაკად ვიდექით, სიბნელეში დაგვეცნენ, ვილაცამ კეტი თუ თოფის კონდახი მდრუზა, ახლაც არ ვიცი, ვინ იყო, უცხო თუ ჩვენიანი. კლდეზე გადავიხაფრე. იქვე ვიპოვე, ავტეხე ყვირილი: ძმებო, აბრაგებო, მეც თქვენთან წამიყვანეთ-მეთქი. ასე ჩავვარდი. ხაროში ვიჯექი, რასაკვირველია. მერე ვთქვი, თქვენთან ცხოვრება მწადია-მეთქი და მეშველა.

ილიამ ირმის მწვადები შემოიტანა, დაჯდა, დოქიდან ჯამბში რა...
ში ჩამოსხა, პირველად მე მომაწოდა და მითხრა, სუფრა დაგვილო-
ცეო. თვითონ უკვე შემთვრალი ჩანდა.

— გაგიმარჯოთ, — ვუსურვე მე. — მშვიდობა ამ სახლს.

ჩვეულ ხმაზე დაიბუბუნა:

— ბოლომდე დაცალე, ბოლომდე!

— შენ უკვე ქეიფში ხარ? — ვკითხე, თან ჯამი დავუბრუნე.

— ახლა შევდივარ ეშხში. დაილოცოს ამის მომგონი, ცხონება!

— მაინც არ მეტყვი, სადაური ხარ? — ვკითხე.

— კიდეც დამავიწყდა, სად დავიბადე. თანაც სიფრთხილესაც თავი
არ სტკივა. მეფეს გრძელი ხელი აქვს, შენ კი, არ გეწყინოს და, ყო-
ფილი ოფიცერი ხარ, ვინ იცის... ეს მამაძალი კნიშიც არაა სანდო.
ჩერქეზები კი მიყვარს, ამათ კი ვენდობი. ნაკუწ-ნაკუწ რომ დაჭრა,
ყონაღს მაინც არ გაყდიან. თავის დროზე ეგენი ბევრი მიხოცა,
ამისთვის ეშმაკები ჯოჯოხეთში ჩანგალს გამიყრიან ნეკნებში და ისე
ჩამომკიდებენ.

ეს ბოლო სიტყვები რომ წარმოთქვა, ისეთი სახე და ხმა ჰქონდა,
აი, ბრძოლაში თავგამოჩენილი ჯარისკაცები რომ იტყვიან, ამ საქმის-
თვის აუცილებლად გიორგის ჯვარს ჩამომკიდებენო გულზე. ჰოდა,
ვერ მივხვდი, ნანობდა თავის ნამოქმედარს თუ პირიქით — ამაყობდა
ამით. კნიშევმა ამოიოხრა.

რახს ვსვამდით, ირმის მწვადებს ვატანდით. თავი მიგუგუნებდა.
ილია შემომცქეროდა და თან რალაცაზე იცინოდა. მერე მკითხა:

— გინდა, ზღაპარს მოგიყვები?

— მოყევი, ოღონდ მალე, ჩემი წასვლის დროა.

— შენც რა გაჩქარებს, ნუ გეშინია, იმ ქვეყანას წასვლას ყოველ-
თვის მოესწრები... მაშ ასე: იყო და არა იყო რა, ჯარისკაცადა ვარ გამ-
წესებული. — მარცხენა მკლავი ნიდაყვში მოხარა, მარჯვენა ხელის
თითები ჩამოუქნია, თითქოს სიმებს ჩამოჰკრაო, და დააგუგუნა:

გავიხედოთ, ვინ მოდის:
ბილწი მამასახლისი,
ბილწსა მამასახლისისა
მოჰყავს ქურდი-მწერალი,
იმ ქურდ-მწერლის კალამი
მეფის მწე და დამქაში,
ჯარისკაცად ჩაგვწერს და
გაგვყრის დასაკარგავში!

ეს შესავალი იყო, ზღაპარი წინაა. მაშ, ჯარისკაცად ვიყავო გამოწვე-
სებულები-მეთქი, გიყვებოდით. ფორტში ვართ, საშინელი მოწყენილო-
ბაა, რაღა ის და რაღა სიკვდილი. ციებ-ცხელება ძირს აფენს ხალხს.
პოლკოვნიკი გვყავს, ყველაზე მთავარი, გვარად კრუგომსტოი...

— რაო, რა გვარით? — კითხვა შევაგებე.

— კრუგომსტოი ჯარისკაცებმა შეარქვეს, ისე კი კრუზენშტერნი გახ-
ლდათ. სულ ჯარის თვალიერებაში იყო, დაგვამწყრივებდა ხოლმე,
ამაზე უფრო არაფერი უყვარდა. ჩვენმა ბატალიონის უფროსმაც
უშოვა სენთი: ავადმყოფ ჯარისკაცებს კედელზე მიაყუდებდა, რომ
არ წაქცეულიყვნენ. აბა, ძმებო, სწორდით!

იღია ხითხითებდა, თითქოს მასხარაობდა და მეც ვერ გამეგო, მარ-
თალს ამბობდა თუ გვატუტუტებდა. ასეულებში მუდამ გვყავდა ხოლ-
მე თითო ასეთი ტყუილების გულა.

ჩემი მზერა რომ დაიჭირა, მკითხა:

— რა თვალები მოგიჭყეტია?

— შენ როდის იყავი ფორტში? რეაას ორმოცში, არა?

— გაჩუმდი! — გადაიხარხარა ილიამ. — დამაცა, შეკითხვა მერე
იყოს... მაშ ასე, მთავარს ახლა ვიწყებ: გვიბრძანა ერთხელ ამ ჩვენმა კრუ-
გომსტოიმ, ვინც ტყვეს მოიყვანს, ორდენს მიეცემ და ბლომად რომს
დავალევინებო. გამოვედი, მე ვიზამ-მეთქი. წავედი ტყეში, დავდივარ,
ჩიტების ჭიკჭიკს ვუსმენ, ბილიკებს ვათვალიერებ, ბოლოს ერთი, უფ-
რო კარგად გაკვალული ბილიკი ამოვარჩიე და დავადექი. არჩევანი
სწორი გამოდგა, აულს მივადექი, ჩავეწეკი ბუჩქებში, ვზვერავ იქაუ-
რობას. ვხედავ, ბაღები დარბიან, ქალები თავიანთი ქმრების ტანსაც-
მელს რეცხავენ წყალზე, ერთი ვილაც კაცი მიწას ხნავს კავით, ხა-
რებს მიერეკება. უცებ აღარ მომინდა მისი დატყვევება, საქმე როგორ
ჩავუშალო-მეთქი. არადა, აქეთ რომიც გამახსენდა, ვიფიქრე: რას მას-
ხარაობ, ნაჩუქარზე უარი ვინ უთქვამს-მეთქი. ვეცი იმ კაცს, ჩავბლუ-
ჯე. კარგა ღონიერი გამოდგა, სანამ შევეკრავდი, სულ გავიხვითქე. მო-
ვივდე ზურგზე და წამოვიყვანე... კრუგომსტოი სიხარულისაგან აღ-
არ იყო, დაუწყეს ჩერქებს დაკითხვა, სიტყვას არა ძრავს, სტაცეს ხე-
ლი ყურში და ჩაუძახეს სარდაფში, სიცივე და წესტი დააფიქრებს
და ენას გაუხსნისო. მე კიდევ, დიდ პატივში ვარ: ვზივარ, წელში თასი
მიჭირავს და უნტერი მისხამს შიგ რომს. ერთი გაყოლა რომ დამისხა,
მეკითხება: იქნებ გეყოფაო? მიდი, დაასხი-მეთქი, ვუყვირე, ნუ გე-

ნანება, ხელმწიფის რომია, შენი კი არა-მეთქი! ახლაც მაგარი ვსვამ, მაშინ კი... გავუტეე და გავუტეე. ყველაფერი კარგადაც იქნებოდა, კრუგომსტოის ხალხის დაწყობა რომ არ მოეფიქრებინა, ჯვარი უნდა ჩამოეკიდა ჩემთვის. მე კიდე, ძმებო, ეგეთი ჩვევა მაქვს: როცა ნასვამი ვარ, ყველა მიყვარს ხოლმე, მუშლი რომ მუშლია, ისიც კი. პოლკოვნიკიც შემეყვარდა, ჯვარს როცა მკიდებდა, მოვეხვიე და ვკოცნი. უშნოდ აწოწილი კაცია, ჭოლოკივით გრძელი, მე კი, თავად ხედავთ, სუსტი არ ვახლავართ — ვერ გამიძლო და წაიქცა, მეც ზედ დავაწყდი, ვკოცნი და ვკოცნი, ჯარისკაცები სიცილით კვდებიან, ოფიცრები მეწვევიან, მაგრამ არა და არ ვეშვები...

კნიშევი თვალებს ახამხამებდა, შიგ სახეში შესციცინებდა მთხრობელს.

— თავი რომ არ შეგაწყინოთ, ბარემ დავამთავრებ: ჩამსვეს ამ კოცნის გამო სარდაფში, საცა ის ჩერქეზი ჰყავდათ დამწყვდეული. შემეყვარდა ის ჩერქეზიც, ხელი მოვხვიე, გადავკოცნე, პატიება ვთხოვე. ვუთხარი, მოდი, ყონალები ვიყოთ მე და შენ, ვსვათ გემოზე და თუ დავიხოცებით, არა უშავს, იმ ქვეყანას წმინდა პეტრე დაგვხვდება სამოთხის კარებში და თასს მოგვაწვდის ნაბახუსევზე-მეთქი. დამიწყო ახსნა: რახი აულში მაქვს, თან არ წამომიღიაო. კარგი, წავიდეთ შენს აულში-მეთქი....

ილიამ მუხლებზე დაიტყაპუნა ხელები.

— იმ ღამითვე წავედით, კედელში ქვეები გამოვშალეთ და ისე. როცა გამოვფხიზლდი, ვერ მივხვდი, სად ვიყავი, წყალი მოვითხოვე. რახი მომცეს. დავლიე და კვლავ ამიდულდა გული. ჯანდაბას ეგეთი სამსახური, სადაც პოლკოვნიკის კოცნასაც კი არ განებებენ კაცს-მეთქი, ვიფიქრე...

— ხომ ყველაფერი ტყუილია, რაც მოჰყვევი? — ვკითხე. გადაიხარხარა.

— ოჰ, რა სასაცილო ვინმე ხარ! იქნებ ტყუილია, იქნებ არა. — დამცინავი მზერა შეგვაგლო მე და კნიშევს და ჩაილიღინა:

თვალი თვალში იხედება,

თვალი თვალთან საუბრობს!

— შენ მართლა ილია გქვია? — ვკითხე.

— მართალი თუ გინდა, — უცებ დადინჯდა და ისე მომიგო, —

როცა მომნათლეს, აფანასი მიწოდენ, სხვა სახელი მერე, დედამ ვინა
გაზე დავირქვი. ერთ ძმაკაცს გავუცვალე.

— გავუცვალე? — გაცდა კნიშევი.

— ჰო, ასე იყო საჭირო.

— რვაას ორმოცის აქეთ სულ ჩერქეზებთან ცხოვრობ? — კვლავ
კვითხე.

— სად არ მიცხოვრია, დედამიწა დიდია... მთაში რომ მოვედი, აფა-
ნასი ვიყავი, დავბრუნდი და ილია ვარ, ეგეთი მაქცია ვინმე... რაო, ძმე-
ბო, თავსატეხი გაგიჩინეთ, არა?

— არაფერი თავსატეხი არ გაგიჩენია, — ვუთხარი. — შენ არც აფა-
ნასი ხარ და არც ილია, ქაჯი ხარ, ოჩოპინტრე.

— აი, ყოჩაღ! — დაიბუბუნა აღტაცებულმა. — დიდად მაამეთ, თქვე-
ნო კეთილშობილებავ! კნიშ, ჩამოასხი! ვიბუჯებუჯოთ, ძმებო!

მას რომ ვუყურებდი, გავიფიქრე, ასეთი ვაჟაკები უამრავია-მეთქი
რუს ხალხში. ყველაფერი შეუძლიათ — გიჟური გმირობაც, უყოყმანო
თავგანწირვაც და თავაშვებული ღრეობაც. მთელი უბედურება ისაა,
რომ ჩვენი ცხოვრების პირობებში ხშირად სულ ტყუილ-უბრალოდ
იფლანგება მათი ბობოქარი ძალ-ღონე, იქით არ არის მიმართული, სა-
ითაც საჭიროა.

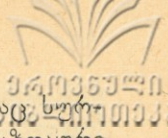
ეს შეხვედრა დიდი ხნის განმავლობაში წარსულის უკანასკნელ
მოსაგონრად დამრჩა. კნიშევთან და ილიასთან ისეთივე კეთილშობ-
ლური ურთიერთობა მქონდა, როგორც აულის ყოველ სხვა მცხოვ-
რებთან. ეს იყო და ეს. თითქოს პირი შევკარით, რომ წარსული არ
გვეხსენებინა. ეს კია, ერთხელ ილიამ გამაჩერა და მკითხა: „შენ,
იაშენკა, შემთხვევით, გერმანელი ხომ არა ხარ? ეჭვი მაქვს ეგეთი, მაშ
რად არა სვამ ხოლმე?“ — თქვა და ისე გადაიხარხარა, ხმა მთელს ხეო-
ბას მოედო. დაწვრილებით კი იმიტომ მოგყევი ილიასა და კნიშევის
ამბავი, უამისოდ იქნებ გაუგებარი გახდეს მათი ქცევა აულის უკანას-
კნელ დღეებში. მაგრამ მანამდე ჯერ კიდევ დიდი დროა.

საჭიროა ის ოჯახიც დავახასიათო, რომელშიაც ვცხოვრობდი და
რომელსაც თანდათანობით ნათესაურად დავუახლოვდი. თავისთავად
იგულისხმება, რომ ოჯახის უფროსით — აჯუკით უნდა დავიწყო. აულ-

ში მას „ხალხის ენას“ ეძახდნენ, როგორც ყველაზე საპატიო მკვერმეტყველ კაცს. ეს არ იყო ტიტული თუ წოდება, ანდა რაიმე უპირატესობის მომნიჭებელი თანამდებობა. სახალხო კრებაზე — მეხკემეზე „ხალხის ენას“ განსაკუთრებული ყურადღებით უსმენდნენ, თუმცა, კაცმა რომ თქვას, ზოგჯერ არ ეთანხმებოდნენ და შეკამათებასაც უბედავდნენ. შეფსულელებში გამორიცხული იყო ერთის უპირატესობა მეორეზე, ანდა ხალხის ერთი, თუნდაც დიდი ნაწილისა — დანარჩენზე. ერთადერთი ძალა, რაც მათ სწამდათ, სიტყვის ძალა იყო. იქნებ ამიტომაც, ყმაწვილები ერთად რომ შეიყრებოდნენ, თავი მოხუცებად მოჰქონდათ ხოლმე, აქაოდა ცხოვრებანახული, გამოჯეკილი მამაკაცები ვართო. რაიმე გადაწყვეტილება, ანდა ახალი ადათის შემოღება დამტკიცებულად მხოლოდ მაშინ ჩაითვლებოდა, როცა უკლებლივ ყველა თანახმა იყო. ამიტომაც, ზოგი მეხკემე მთელს წელიწადსა და მეტ ხანსაც გრძელდებოდა. ანლა, ამაზე რომ ვფიქრობ, უნებურად მახსენდება ენისეისკის სამაზრო პოლიციის უფროსი — მთელი იმ მხარის ტირანი, ანდა ჩვენი სათემო კრებები, სადაც სოფლის რომელიმე წუთრბელა ერთი ვედრო არაყითა თუ დაშინებით იმხრობს ხალხს, ან მთავრობის მოხელეს ქრთამს მისცემს და ჯარისკაცად გააშწესებინებს უჯიათ ჭაბუკებს, თვალში რომ არ მოსდის ხოლმე. რა ხშირად გვსმენია, ჩვილი ბავშვი გაგუდეს, ანდა წყალში დაახრჩვესო; ჯარისკაცთა ახალგაზრდა ცოლები, მთელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში უკაცოდ რომ რჩებიან, ვინც გინდა იყოს — იმასთან მრუშობენ, მერე კი ჩვილი ბავშვის მოკვლით ცდილობენ სირცხვილის დაფარვას, მაგრამ უფრო ხშირად დანაშაული აშკარა ხდება და სასჯელიც ზედა აქვთ ხოლმე. გაზეთები ყოველ ასეთ შემთხვევას აქვეყნებენ, მაგრამ ეს რა შედეგათია?

ომიანობისას აჯუკს ბელადადაც ირჩევდნენ, მაგრამ მხოლოდ ბრძოლის წინ, ან თვით ბრძოლაში ჰქონდა განმგებლობის უფლება. ერთხელ ისე მოხდა, ჩემი მოგონებები იმ ენისეისკელ ნაცნობს გავუზიარე, მან კი (რა დამახასიათებელია ეს ჩვენი აზროვნებისათვის!) მკითხა: „ხალხის ენას“ თუ ბელადს აკი ცოტა დრო რჩებაო მიწის დასამუშავებლად, ჰოდა, ხალხი როგორ ანაზღაურებს მის შრომასო. მე ავუხსენი, ხალხის რჩეულმა იცის, რომ თანამომძმეებს ეხმარება, კმაყოფილია ამით და მისი ანაზღაურებაც ეს არის-მეთქი. საერთო საქმის გამო თავის სახლ-კარს დიდი ხნობით მოცილებული ბელადის

მიწას რიგრიგობით ამუშავებენ მისი მეზობლები, მის ოჯახსაც სურს სათ-სანოვავით უმართავენ ზელს, ეს არის და ეს, სხვა საზღაური ხალხის რჩეულს არა აქვს. ნაღვლიც თანაბრად ნაწილდება, რადგანაც, როცა ომია, ყველა თანაბრად იგდებს საფრთხეში თავს. ჩემმა ნაცნობმა ყოველივე ეს უმართებულოდ მიიჩნია. მე ვავცხარდი და ვუთხარი, ასეთი აზრების მქონეს სხვა არაფერი დაგრჩენია, თუ არა ის, რომ „ვაშა“ უძახო იმპერატორს, თავად ბარიატინსკის და მისთანებულ-მეთქი.

შინ აჯუკი ყველასთან ერთნაირი იყო, ერთხელაც არ აუწევდა ხმას. ერთი შეხედვით, გეგონებოდა, განაპირებული ჰყავს ცოლი, შვილი, ცოლისდებო, მაგრამ მე ბევრჯერ შემომჩნევია, სინაზე რომ ჩაუდგებოდა ხოლმე თვალეში, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ცოლს შეხედავდა.

ზარა პირველი დღიდანვე თანაგრძნობით მეკიდებოდა, გულს მიჩვე-
ნებდა. ერთხელ ისიც კი თქვა, აჯუკი რომ არ მყოლოდა, ცოლად შენ გა-
მოგყვებოდიო. ეს რომ გაიგონა, აჯუკმა ხანჯლის ვადა ჩაბლუჯა, გან-
გებისად მოიქუფრა, მაგრამ თვალეში მაინც უცინოდა. მიუხედავად
ამისა, ზარას მოწიწებით ვეპყრობოდი, ვერიდებოდი, როგორც ყმაწვი-
ლი — თავის უფროსს, მკაცრ დას. ერთობ მტკიცე ქალი იყო, რაღაცით
მამაკაცსა ჰგავდა. ტყუილად კი არ დაახურეს რამდენჯერმე თავზე
კაცის ფაფახი, შაფსულებს ჩვევა აქვთ — გულად ქალიშვილს ფაფახს
თუ დაახურავენ, ეს უდიდეს ქებად ითვლება: მამაც ჯიგიტსაც, როცა
თავმოდრეკილობას უქებენ, ქალის თავსარქმელს დაჰხურავენ ხოლმე.
ზაიდეთმა მამამბო აჯუკისა და ზარას შეუღლების ამბავი.

მამა რომ დაეღუპათ, დედამ გოგონები მეზობლებს მიიბარა და
კლდიდან ჩანჩქერში გადაეშვა. ზარამ და ზაიდეთმაც გადაწყვიტეს,
ბიბა ტყეში დავტოვოთ, ვინმე ნახავს და აიყვანს, ჩვენ კი უფსკრულ-
ში გადავიხაფროთო. ბიბას ძილი უნდოდა და სლუკუნებდა. ზარამ ხმუ-
ლი ფოთლები მოაქუჩა და ბავშვს ჩანჩქერის ახლოს გაუკეთა სა-
წოლი. დააძინეს ბიბა, კლდეზე ავიდნენ, პირისახეზე თავსაფრები
მოიბურეს. ერთმანეთს გადავეხვიოთ და გადავხტეთო, თქვა ზარამ.
მაგრამ ზაიდეთი შეშინდა. ირწმუნებოდა — ცოდვას თავის მოკვლას,
ჯერ ხომ შვილები არ გვიშვიაო. ზარამ შესთავაზა, ზედ ფლატის
პირას დამსხდარიყვნენ: ჩაეძინებოდათ, ძილში კი ვერაფერს გაიგებ-
დნენ, ისე გადავარდებოდნენ უფსკრულში. მართლაც ჩაეძინათ, მაგ-

რამ არსადაც არ გადავარდნილან, დილით მზემ გამოაღვიძა ორივე. —
ხედავ? — უთხრა ზაიდეთმა დას, — ალაჰმა არ ინდომა ჩვენ სხე-
ვლილი. ძლივს ჩაცოცდნენ ძირს. გზად კლდეებზე გადმოკიდებული
რამდენიმე თეთრი თავსაფარი შენიშნეს. არ შეხედოო, უთხრა ზარამ
დას. მერე ბიბას წამოსაყვანად წავიდნენ. უცებ ხმაური შემოესმათ,
ვიღაც ხმამალა ლაპარაკობდა ტყეში. რუსი ჯარისკაცები ყოფილიყ-
ვნენ, შეჭამადს ხარშავდნენ კოცონზე. ერთ ხნიერ ჯარისკაცს ბიბა
მუხლზე დაესვა, საჭმელს აჭმევდა. ზაიდეთი შეშინდა, ზარა კი გულ-
დაგულ გამოვიდა ბუჩქებიდან და ჯარისკაცს ბავშვი გამოართვა. ზარა
და, შემდეგ, ზაიდეთი რომ დაინახა, რუსი ძალიან გაოცდა. ჯარისკაცებ-
მა დააპურეს გოგონები, არაფერი დაუშვებიათ მათთვის. მხოლოდ
ერთმა ახალგაზრდა ჯარისკაცმა სცადა ზარასთვის ლოყაზე ხელი მო-
ეცაცუნებინა, მაგრამ ზარამ ისეთი თვალეები შეაფეთა, რომ იგი მაშინ-
ვე უკან გახტა, სხვებმა კი ხარხარი ატეხეს. წამოვიდნენ იქიდან და
მავე დღეს დაეწივნენ თავისიანებს. ნათესავი არავინ ღარჩათ, ისევ
ზარას უნდა გაეწია დებისათვის მშობლების მაგივრობა. დაფიქრდა
აჯუკი — რომელიმე უცოლო ჯიჯიტისათვის უნდა დაეკისრებინა ობ-
ლებზე ზრუნვა. ერთხელ, როცა ზაიდეთიც იქ იყო, ჰკითხა ზარას:
რა გგონია, ვინ წავა შენთვის სანადიროდ? ზარამ, წარბიც არ შეუხრია,
ისე წარმოთქვა: — ვერ გამიგია, სხვებს რაღად კითხულობ, აქი თავადაც
უცოლო ხარ? აჯუკმა ხმა ჩაიწყვიტა, თითქოს სწორ გზაზე მიდიოდა
და უცებ წაიბოროძიკა. მალე ერთმანეთს თვალი-თვალში შესცქეროდ-
ნენ და ისე სხაპასხუბით ლაპარაკობდნენ, თითქოს ციცაბო ფერდობზე
უფსკრულისაკენ დაცურებულან და, ვიდრე ლოდებს დაენარცხებოდ-
ნენ, სათქმელი უნდა მოასწრონო. — გინდა ჩემთვის საჭმელი აკეთო? —
შენ გინდა ჩემი ხელით გაკეთებული საჭმელი ჭამო? — მაშ, ცეცხლი
დაანთე და დებს რამე აჭამე, — უთხრა აჯუკმა. — ზაიდეთი უკვე დი-
დია, ამასაც უბრძანე, — მიუფო ზარამ. — ზაიდეთ, წადი და ცეცხლის-
თვის ფიჩხი მოაგროვე, — დაუყვირა აჯუკმა ზაიდეთს. — კარგი, —
თქვა ზაიდეთმა, ბიბა აიყვანა, შევიდა ტყეში და განგებ დადიოდა
დიდხანს, რათა აჯუკსა და ზარას ერთად ყოფნა დასცლოდათ. ტყიდან
რომ გამოვიდა, ისინი აღარ დაუხვდნენ... აული მაშინ გზას ადგა,
მაგრამ საღამოთი მაინც ქორწილი ჰქნეს. კაცებმა სამი ირემი მოკ-
ლეს, ქალებმა საჭმელი გაამზადეს და კოცონების შუქზე კარგა ხანს
ცმკავდა და მხიარულობდა ყველა.

ადრე როგორც ვთქვი, ეს ყველაფერი დაწვრილებით მომიტონო
ზაიდეთმა. იგი, თუკი შეიძლება ასე განვსაზღვროთ ჩვენი ურთიერთო-
ბა, ჩემთან მეგობრობდა, ხალისით მპასუხობდა კითხვებზე, მაგრამ
მხოლოდ თავისი უფროსი დის თანდასწრებით მელაპარაკებოდა და,
თუკი ზარა შინ არ იყო, მარტოოდენ შორიდან მიჭვრეტდა, სიანცითა
და ეშმაკობით სავსე თვალებს მიუყუყუნებდა. თქვესმეტი წელი შეუს-
რულდა, ზარაზე უფრო გულითადი და მოქნილი იყო, მე კი ჯერაც
ბავშვად მეჩვენებოდა.

სულ უმცროსი და — ბიბა დიდი ყაჩაღანა ვინმე გახლდათ. ქალი-
შვილური კდემა ჯერ არ დასტყობოდა, ყველას თვალწინ ტანთ გაიხ-
დიდა ხოლმე და ბიჭებთან ერთად პერანგისამარა ხტუნაობდა მდი-
ნარის ყურეში. მკერდი არ ემჩნეოდა, ძუძუს კერტები ოდნავ შებუ-
ქებოდა და ორი ღილივით უჩანდა პერანგში, დიდრონი თვალეები ჰქონ-
და და აქედანვე ეტყობოდა, რომ თავის დებზე უფრო ლამაზი დად-
გებოდა. აი, ვის შეშვენდებოდა მამაკაცის ფაფახი!..

ახლა ოჯახის ყველაზე უმცროსი წევრი — ზაკირი. იგი ყველაზე
უფრო დამიახლოვდა. ერთი ღამე რომ გაათია ჩემს ოთახში, მერე,
თანდათანობით სულ გადმობარგდა, უკვე ძიას მეძახდა და აულშიაც
ჩემს გაზრდილად თვლიდნენ, თუმცა სინამდვილეში, წესით, მე არ
შეიძლება მის გამზრდელად — ათალიკად ვწოდებულყავი, რაკი-
სრულ კმაცოფაზე არა მყავდა. ჩემთან თავისუფლად ეჭირა თავი, შე-
ეძლო, როცა მოეპრიანებოდა, მხარზე შემომჯდომოდა, ეკითხა, რაც
ენაზე მოადგებოდა, საათობით ეტიტინა; სულ კუდში მდევდა ხოლ-
მე. მამის შიში ჰქონდა. მამა საღლაც მაღლა, ორივე ჩვენგანზე ზე-
მით ეგულებოდა, მე კი ძიასავით ვყავდი, რომელსაც შეიძლება კი-
დეც გაუბრაზდე და გაებუტო. შაფსულებში მშობლები, განსაკუთრე-
ბით მამა, მკაცრად ეკიდებოდნენ შვილებს, ხშირად სახელსაც არ და-
უძახებდნენ ხოლმე, სამაგიეროდ ალერსიანად ეპყრობოდნენ ძმის-
წულს, მეზობლის ბავშვებს, საერთოდ — პატარებს. ბიბა კი ისე ახ-
ლობლად ითვლებოდა ძმისწულისათუ გაზრდილისათვის, ადათის მი-
ხედვით შურისძიება მას ეკისრებოდა, თუკი ძმისწულს ან გაზრდილს
ვინმე შეურაცხყოფდა. ხუთ წლამდე ზაკირი საქალებოში ცხოვრობ-
და დედასთან ერთად, მერე მამასთან გადაიყვანეს. გაზაფხულზე მა-
მის ხანჯალი დაუვარდა, ხანჯლის წვერი ფეხში ჩაერჭო და ღრიალი
მორთო. აჯუკს სიტყვა არ დასცდენია, ისე შეხედა ვაჟიშვილს, დაე-

ლოდა, ვიდრე იგი ტირილს შეწყვეტდა, მერე ხანჯალი ამოაძრო და
 ისე, თითქოს სიტყვები ქვებივით მიაყარაო, უთხრა:

— ვაჟკაცი მხოლოდ მწუხარებაში ტირის. თუკი ტკივილის გამო
 ღვრის ცრემლს, ვაჟკაცი კი არა, ტურაა. აბლაბუდა დაადე მაგ განა-
 კაწრს, ჩვრით შეიხვიე.

სწავლება ამით არ დამთავრებულა. იმავე საღამოს აჯუკმა ორი ამ-
 ბავი მომიბხრო, ჩემს გვერდით მდგარი ზაკირის გასაგონად რომ იყო
 თქმული.

— ერთი ბერიკაცი, სახელად ხატუკი, კვდებოდა. ეწვივნენ მეზო-
 ბელი აულიდან კაცები, რათა მოენახულებინათ, გამოთხოვებოდნენ.
 ხატუკს ტკივილი აწამებდა, თითქოს ხანჯლებს ურჭობდნენ, მაგრამ
 მაინც ღიმილით დაუხვდა მეგობრებს. — ვინ გითხრათ, რომ ავად
 ვარ? — თქვა და მანამდე იცინა, სანამ მართლა არ დაუჯერეს. სტუმ-
 რებმაც იცინეს, იხუმრეს, მერე შესხდნენ ცხენებზე და წავიდ-
 ნენ. მაშინ ცოლმა ჰკითხა ხატუკს: რატომ მოატყუე ხალხი, აკი ასე
 ეწამებო. ხატუკმა კი ვერაფერი უპასუხა, რადგან უკვე სული აღარ
 ედგა, მომკვდარიყო. მაშინვე კაცი დაადევნეს სტუმრებს, ის-ის იყო
 აულიდან გასულიყვნენ... ორი ყონადიც მახსოვს, ერთი ნაძვის ხესა-
 ვით ახმახი იყო, ხუშტი ერქვა, მეორე — დაგვალული, დაბალი, სახე-
 ლად გუჩიპსი. ორივეს დიდი ხუმარა კაცის სახელი ჰქონდა დავარ-
 დნილი. გაიწვდიდა ხუშტი ხელს და ეტყოდა — მოდი, გუჩიპსო, ხელის-
 გულქვეშ დამიდექი, წვიმისგან დაგფარავო. გუჩიპსი კი აფრთხილებ-
 და: ემანდ, თავით ღრუბელი არ გახიო! როცა იქნება, მეც მივწვდე-
 ბი ღრუბლებსო — არწმუნებდა. ერთ ბრძოლაში ხუშტი ხმლით დააკა-
 რეს მიწას, გუჩიპსი კი ხიშტზე ააგეს. გადმოხედა თურმე ზემოდან
 ხუშტს და, სანამ სული ამოუვიდოდა, სიცილით უთხრა, ხროტინით:
 ერიპა, ზემოდან რა პატარა ჩანხარო. ხუშტმაც ჩაიციხა და მიუგო,
 თუმცა ცას კი მისწვდი, მაგრამ არ გეთვლება, ფეხები მიწაზე არ გიდ-
 ვას, ჰაერში აქნევო...

ვერ ვისწავლე შეფსულთა მსგავსად ტკივილის ატანა. ეტყობა,
 თმენა და ამტანობა ბავშვობიდანვე უნდა შეისისხლხორცოს კაცმა.
 როცა აჯუკს ამაზე სიტყვა ჩამოვეუგდე, მითხრა: ცდები, თუ გგონია,
 რომ მამაკაცები ტკივილს ითმენენ; მოთმენა ნიშნავს, რომ ტკივილს
 დაჰყვე, დაემორჩილო; ასე შეიძლება კიდეც მოკვდეს ადამიანი. არა,
 უნდა უთხრა საკუთარ თავს — კარგად ვარ, არაფერი მტკივაო, და

უკვე ვეღარც იგრძნობ ტკივილს, თვითონ იგი დაგყვება და დაგემო-
ჩილებათ.

იმ საღამოს, ამაზე რომ ვლაპარაკობდით, სახლთან ვიჯექით ჩრდილ-
ში, ნიაზე. ზარა და ზაიდეთი მარცვალს ანიავედნენ. ზაკირი ჩემ
გვერდით იჯდა და ელოდა, როდის მოვრჩებოდი ხის ხანჯლის გამოთ-
ლას. ბიბა, ჩვეულებისამებრ, სადღაც დაკარგულიყო. ხანჯალი რომ
მივეცი, ზაკირი საომრად გავარდა, ჭინჭრებს დაერია. აჯუკს ვუთხარი:

— კარგი ბიჭი გყავს. მასში გაგრძელდება შენი სიცოცხლე.

აჯუკმა ხუჭუჭა წვერზე ჩამოისვა ხელი. მას უყვარდა კამათი,
ამტკიცებდა — კარგი კამათი იგივეა გონებისათვის, რაც სალესი — ხან-
ჯლისათვის.

— ის, რაც შენა თქვი, იაკუბ, მართებული არ არის. სულთანს ასე
და ასზე მეტი შვილი ჰყავს, მე კი — ერთი. შენი თქმით ისეა, თითქოს
ერთი ადამიანი თავისი სიცოცხლის სანაცვლოდ ას სიცოცხლეს მიი-
ღებს, მეორე — ერთს, უშვილო კი — სულაც არც ერთს.

— ასეცაა, — კვერი დაუქარი. — რა არის უმართებულო? ყველას
იმდენი შვილის ყოლა შეუძლია, რამდენსაც მოისურვებს. ერთი ეს
მითხარი, თქვენში რატომ არავის არა აქვს ჰარამხანა?

აჯუკი გამოცოცხლდა.

— ყველა ამას გვეკითხება — რუსებიც, თურქებიც, ფრანგებიც...
ერთმა ბრძენმა კაცმა ამაზე კარგი პასუხი თქვა. მისი პასუხი — ჩემი
პასუხია. ჯერ ერთი, მე მიყვარს ჩემი ცოლი, მეორეც — ბევრი ცოლის
ყოლა ძალიან ძვირია, მესამეც — ძალიან დიდი აყალმაყალი იცის ბევ-
რი ცოლის ყოლამ. შენ თუ იცი, რომ ჩვენში კაცს შეუძლია გარდაც-
ვლილი ცოლის და შეერთოს, ქალს კი — განსვენებული ქმრის ძმას
ეცოლოს? მართლა ჭკვიანური ჩვეულებაა: ქვრივები, კაცი თუ ქალი,
მარტონი არ რჩებიან, თან სისხლიც ერთი და იგივე ირევა... მაგრამ
ჩვენ არ დაგვიმთავრებია ლაპარაკი. შენ, იაკუბ, მართალი იქნებოდით,
კაცს შვილები გარდაცვალების შემდეგ რომ უჩნდებოდეს, ისე კი-
აგერ, მეც ცოცხალი ვარ და ჩემი შვილიც...

— მაგრამ, მას აკი შენ და ზარამ მიეცით სიცოცხლე, — არ დავე-
თანხმე აჯუკს.

— არა, ჩვენ მხოლოდ გადავცემთ ერთმანეთს სიცოცხლეს, მონი-
ჭებით კი აი, ესენი გვანიჭებენ ყველა ჩვენგანს, — და მან დამანახა ცა,
მთები და ჩანჩქერი.

ვერაფერი ვუპასუხე, დავდუმდი, თან ზაიდეთის სხარტ მისხარტ
მოხრას ვადევნებდი თვალს. ზაიდეთი არც მიგულისხმია, უნებლო
ვი გავიფიქრე, რომ ჩემი დროც დადგებოდა, ვინმეს შევიყვარებდი
და ჩვენც გვეყოლებოდა შვილები, რომლებსაც მშობლებისაგან მო-
წებულ სიცოცხლეს გადავცემდი.

იმ შემოდგომაზე ქალებს დავუწყე თვალთვალი, დავდიოდი ჯარო-
ზაზე, სადაც შეიძლებოდა სიმღერების მოსმენა, ცეკვა, მერე კი თუნ-
დაც დილაძე სეირნობა არჩეულ ქალიშვილთან, თუკი ისიც თანახმა
იყო. გულზე ხელი რომ დავიდო, იმ დროს მთელი საქალეთი მომწონ-
და, თითოეული ქალიშვილი — თავისებურად. მხოლოდ ერთი იქცე-
და საგანგებო ყურადღებას, თანაც მარტო შე კი არა, მთელს აულს
მოსწონდა. ჩაბახანი! ერქვა, საოცრად დიდრონი რუხი თვალები ჰქონ-
და, რომლებშიაც ცის ყველა ელფერი ირეკლებოდა; ნიავეით დადი-
ოდა ხოლმე, იფიქრებდით — ამ ჩვენი მიწიერი ცხოვრების შვილიცაა
და რაღაც სხვა სამყაროსაც ეკუთვნის, ჩვენთვის, ადამიანთათვის უცხო
სხეყაროსო. მისმა უფროსმა ძმამ, ხუმარა ვინმემ, ერთხელ თავზე
ერთმანეთზე აკოკოლავებული წყლიანი ჯამები დაადგა და ჩაბახანსაც
ისე გაიარა მთელი აული, ერთი წვეთი წყალიც არ გადმოღვრია, ძმას
კი მაგრად გაუბრაზდა ამ ოინზე. ყოველივე ამის გამო ვფიქრობ, რომ
ჩაბახანისადმი ჯიგიტთა დამოკიდებულებაში რაღაც შიშნეული თაყ-
ვანისცემის მსგავსიც გამოსჭვიოდა. მეც ასევე — რაც არ უნდა დამეძაბა
წარმოსახვა, ჩაბახანს ვერც ჩემს, ვერც სხვა ვინმეს ცოლად წარმო-
ვიდგენდი. აბა, შენც მოსინჯე მკითხველო, და საკუთარ მეუღლედ წარ-
მოიდგინე მომავალი ღვთისმშობელი!

მაინც რა უცნაურია კაცთა ბუნება! ვერ ამისხნია, როგორ ეგუე-
ბოდა მთიელებში ერთმანეთს ქალისადმი მოწიწება და მათი ჩაგვრა.
უმცროსი და ჰყავდა ჩაბახანს, ზაიდეთის მეგობარი, მასავით გული-
თადი და ტანკენარი. მამამისმა იგი აულში მოსულ თურქსა თუ სირი-
ელ ვაჭარს მიჰყიდა. ვაჭარმა ფართალი, სამაჯურები და ყელსაბამები
ჩამოიტანა ქალთათვის, მამაკაცებისათვის კი — თოფები, თუ არ ვცდე-
ბი — შტუტელები. ორ თოფში გაცვალეს ქალიშვილი. როცა ჩემი გუ-
ლისტკივილი აჯუკს გავუზიარე, მან გულჯრილად მითხრა: ყველა სა-

¹ რუხთვალა.

კუთარი თავის პატრონია, მე არც ბიბას და არც ზაიდეთს არ გავყიდდი, ოღონდ ეს არავის ავალდებულებს, რომ ჩემსავით მოიქცესო. რამდენი არ ვეკამათე, მაგრამ ვერ შევთანხმდით, მაინც თავისაზე იდგა.

გაზაფხულის ერთ ღღეს მე და აჯუკი სიმინდის სათონხად წავედით. ჰაერი უჩვეულოდ ჩახუთულიყო, ხეებს ფოთოლი ჩამოჰყუროდა, როგორც ავდრის წინ იცის ხოლმე. ჯერ კიდევ ადრე, აღმართს რომ ავდიოდით, ვიგრძენი ეს უჩვეულოდ ჩახუთული ჰაერი, ჩოხის სახელოს ხელი გავუსვი და უმაღლესი სუსტი ტკაცანი; ეტყობა, ქეჩა-ქუხილი ახლოვდებოდა. ქედს გავხედე — ვეება ღრუბელი მოაწვედა მთებიდან. არა უშავს, შეგვეძლო სადმე ნაძვნარში დავმსხდარიყავით და გადაგვემყუდროვებინა.

გავიხადეთ ჩოხები, ბეშმეთის სახელოები ავიკაპიწეთ, კალთებთ ავიკეცეთ და თოხნას შევუდექით. სიმინდი კარგად აყრილიყო, ოღონდ ნაწვიმარზე სარეველა მოსდებოდა ყანას.

შორიახლოს ასლანი მუშაობდა, მაღალი მუხა იდგა მის ყანაში, შუა მინდორზე.

ღრუბელი ქედზე გადმოგორდა და აულისაკენ გამოემართა. მოლურჯო-მეწამული იყო, უჩვეულოდ მომრგვალებულიყო, ქვემოდან ნელ-ნელა ეტოტებოდა ვეება ჩოხის სახელოს მსგავსი ვეჯანი გამონაზარდი და ზედ მიწაზე დასთრევედა. სიცხის აღმურმა სახე ამილანძა. მივაგდე თოხი და აჯუკთან მივედი. დამდგარიყო, თხუნელა ეჭირა, დასცქეროდა. თხუნელას ხორთუმივით წაგრძელებული პატარა თავი ჰქონდა, აქნევდა ფართო წინა თათებს — ადამიანის ხელისკულებს ჰგავდა ეს უბალნო, შიგნით შებრუნებული ვარდისფერი თათები. ბეცი თვალები ცხვირზემოთ კი არ ასხდა, როგორც ყველა სხვა ცხოველს აქვს ხოლმე, არამედ ქვემოთ, თავის ქვედა მხარეს მოუჩანდა. ეტყობა, სიბნელეში ასე უკეთ ხედავდა.

— ჩვენში ჰგონიათ, თითქოს თხუნელა ხეხილს ფესვებს უჭამს, — თქვა აჯუკმა, — მაგრამ ტყუილია. ასე რომ იყოს, ერთი ხეხილიც არ დარჩებოდა. ესენი თავგებს ჰამენ ხოლმე. — მან ფრთხილად ჩამოსვა თხუნელა მიწაზე და მკითხა: — არ წავიდეთ, სადმე არ შევეფაროთ?

უახლოესი ნაძვის ხეს შევეფარეთ. აჯუკი რაღაცაზე ჩაფიქრდა, იდ-

გა და სახელოთი შუბლზე ოფლს იწმენდა. მე ასლანს გავცქეროდი სხარტად აქნევედა თოხს. ჯირკვიით იყო ჩადგმული და კვადრატული გეგონეიოდა — გინდ ფეხზე დააყენე, გინდ წამოაწვინე, მაინც ერთნაირი იყო. შორიდან პირისახეზე ნაიარევი და ნაყვავილარი არ ემჩნეოდა. შემოდგომაზე ასლანმა დათვის ბელი ნახა, იფიქრა — შეეკრავ და შინ წამოვიყვანო; ბელმა წკმუტუნე მორთო, ჰოდა, გაიგონა ძუ დათემა და ასლანს ეცა. სანამ ასლანი გულში ხანჯალს გაუყრიდა და მოკლავდა, დათემა მთელი პირისახე და მკერდი ჩამოაღარა, მკლავიც დაუვაზა. შემდეგ ბიჭები ხუმრობდნენ, ბელმა იმიტომ იწკმუტუნა, ასლანის ჩოფურა სიფათმა შეაშინაო.

ჩიტები გაყუჩდნენ, ჭრიჭინობლებმაც შეწყვიტეს კრული. რაღაც ავბედითი იგრძნობოდა ამ გულისგამაწვრილებელ დუმილში.

—ასლან! — დაუძახა აჯუკმა, — აქ ამოდი!

ასლანი წელში გაიმართა, თოხი დაიქნია, რაღაც თქვა და კვლავ სამუშაოს მიუბრუნდა.

— კარგი მშრომელი გაზარდა გოშნახმა, — თქვა აჯუკმა ასლანის დედაზე.

უცებ ჩვენს თავზევით მოგრაგნილი ღრუბლის შავი, ვეება ჩოხის სახელოს მსგავსი წამონაზარდიდან შუბივით გამოიჭრა გრძელი, კლაკნილი ელვა და ასლანის ყანაში მდგარ მარტოხელა მუხას ჩაერჭო. წამით თვალთ დამიბნელდა. ყურებში გამაყრუებლად, ზარბაზანივით იჭექა მესმა და მგრგვინავი ექო მთელს ხეობას მოედო.

თვალში სინათლე რომ მომივიდა, ორად გაჩეხილი მუხა დავინახე. ძირს დაცემულ ნაჩეხზე ცეცხლის ენები ცეკვავდნენ, ასლანი კი სიმინდებში იწვა დაკრუნჩხული. აჯუკი უმალ წამოხტა, მეც მივბაძე და ორივენი ფერღობზე დავეშვიით. ასლანი გვერდზე იწვა, ცალი ხელი ტანქვეშ მოჰყოლოდა, პირისახე გაშავებოდა. იქვე თოხი ეგდო — პირი ელვას დაედნო და გაეშავებინა, ტარიც დაენახშირებინა.

აჯუკმა გადმოაბრუნა ასლანი, დაიჩოქა და ყური მკერდზე დაადო. შერე თვალეები დაუხუჭა და თქვა:

— შიბლემ თავისთან წაიყვანა ასლანი.

მეხით სიკვდილს შაფსულები უზენაეს ნეტარებად თვლიდნენ, ასეთი სიკვდილი სწრაფად უნდა მიეხარებინათ ახლობლებისათვის, მიცვალებულს იქვე ასაფლავებდნენ, სადაც მეხი დაეცა — ცეკვითა და მხიარული სიმღერით.

სანამ ასლანის გვამს დავცქეროდით, ღრუბელმა, წვეთიც არ დაღუპ-
ვრია, შორეული ზღვისკენ ჰქნა პირი.

ჩავიცვით ჩოხები, ფაფახები დავიხურეთ. აჯუკი აულისკენ გაეშუ-
რა, მე კი ერთხანს იქვე დავრჩი, დავცქეროდი ასლანის გაშავებულ,
გადასხვადფერებულ სახეს, ვფიქრობდი ამ წამიერი სიკვდილის იდუ-
მალებაზე და იმაზე, თუ რა მართალი არიან შაფსულები, როცა სჯე-
რათ, რომ განგებას ვერავენ ვაღუვა, რამეთუ იგი ყოვლადწმიდი
ბედისწერითაა წინასწარ განსაზღვრული.

მერე აჯუკს დავედევნე და მაშინ დავეწიე, როცა უკვე ასლანის
სახლს უახლოვდებოდა.

— რად დასჭირდა შიბლეს მისი წაყვანა? — ჩაილაპარაკა საგონე-
ბელში ჩავარდნილმა აჯუკმა და შეჩერდა. — ასლანი ყანაში მოკვდა,
შუშაობისას. ასეთი სიკვდილი ომში დაღუპვაზე არანაკლებ საპატიოა.
მე მგონი, თუ ცეკვა-სიმღერას არ დავიწყებთ და ასლანს ომში დაღუ-
პულად ჩავთვლით, შიბლე ამაზე არ გავვიბრაზდება.

— არ გავვიბრაზდება, — მოწონებით დავეთანხმე და შეურევბულ
სახეზე შევხედე.

იგი ხშირად მაკვირვებდა ხოლმე. ბევრი სხვა შაფსულივით, აჯუკიც
არ იყო რწმუნის მკაცრი დამცველი. პირველ საუკუნეში, როცა შავი
ზღვის სანაპიროებზე ებრაელები გამოჩნდნენ, ჩერქეზებმა მათგან
ქრისტიანული სარწმუნოების გადმოღება იწყეს, მეშვიდე საუკუნეში
კი მსოფლიო საეკლესიო კრებამ შაფსული მღვდლები — შოგენები
საქართველოს მცხეთელ პატრიარქს დაუქვემდებარა. იმდროინდელი
საყდრები, ჯიორი ანდა ჯურო! რომ ერქვათ და რუსულ T ასოს ჰგავ-
დნენ, აქამდე შემორჩენილია ჩერქეზეთის ტყეებში. ოღონდ შაფსუ-
ლებმა ნაწილობრივ აითვისეს ქრისტიანული სარწმუნოება, ადამიანსა
და სამყაროზე თავიანთ წარმართულ წარმოდგენებს მიუსადაგეს იგი.
ქალის მებოტბე მთიელებს ერთობ კარგად მოერგო ღვთისმშობლის,
როგორც თვითონ უწოდებდნენ — მერემის კულტი. არ შემიძლია არ
გადავუხვიო და არ მოვითხოვოთ ციმბირელ ჩალდონებზე. ბევრი არ-
წმუნება, თითქოს რუსი ხალხი განსაკუთრებით მორწმუნე იყოს,
მტკიცე მართლმადიდებლური სარწმუნოების მქონე და რელიგიურ
წესჩვეულებათა გულმოდგინე დამცველი. მაგრამ აქ — ვამბობ იმ სოფ-

„ქართული სიტყვიდან — „ჯვარი“.

ლების მიხედვით, რომლებშიაც ყოფნა მომიხდა — რწმენის ერთადერთი ნიშანი ისაა, რომ სახლებში ხატები აქვთ და ჭამის წინ თუ ჭამის შემდეგ პირჯვარს იწერენ ხოლმე.

XV საუკუნის ბოლოდან ქრისტიანობა ჩერქეზებში ქრება. ისლამის მომძლავრებამ თავისი ჭქნა, შაფსულებმა ზოგი რამ შეითვისეს, მაგრამ ძირითადად მათთვის უფრო ახლობელ ღვთაებებს სცემდნენ თავიანთ — უზენაეს მიწათმოქმედ სოზერისს, მუშა ხარების ღვთაებასა და თავიანთ უახლოეს მფარველ ხაკუსტაშს, მძლეობაძლე მჭედელ ტლეპწს. აჯუკი ამკარად არ არღვევდა ამა თუ იმ რწმენას, მაგრამ მუდამ საკუთარი საღი აზრით მოქმედებდა. ვხედავდი, სულაც არ უნდოდა თავი ისე მოეჩვენებინა, თითქოს უხაროდა ასლანის სიკვდილს, და სიცილით შეხვედროდა მის უბედურ დედასა და ცოლს, რომლებმაც ვერ არაფერი იცოდნენ.

ასლანის სახლის სიახლოვეს ერთ პატარა ბორცვზე ავედით და ასლანის ცოლს — ხაცაცს დავუძახეთ. ქალი ეზოში გამოვიდა და კითხვის თვალით მოგვაჩერდა.

— ასლანი დაბრუნდა შინ? — გასძახა აჯუკმა.

ხაცაცმა არაფერი უპასუხა. დავინახე, როგორ დაეძაბა პირისხე, გაეყინა თვალები. ვერაფერი გაეგო, აკი ასლანი ბრძოლაში არ იყო წასული.

— ასლანი თუ დაბრუნდა ყანიდან? — კვლავ ჰკითხა აჯუკმა. — იქაა, შიბლემ წაიყვანა. ჭეჭა-ჭუხილს გაიგონებდი...

ხაცაცმა წამოიკივლა, სახეზე ხელები აიფარა და სახლში შევარდა.

— გავახარე, — კუშტად თქვა აჯუკმა. — წამო, ნიჩბები ავიღოთ.

მკვდარს სიკვდილის ღღესვე მარხავდნენ ხოლმე, რომ საიქიოს მალე გარდასულიყო; ახლობლებსაც უფრო ნაკლებ ხანს უწევდათ გლოვა-ტირილი. ქალები მუდამ როდი მიჰყავდათ დასაფლავებაზე. მე ამიხსენს — სუსტი გული აქვთ და მამაკაცზე მეტად უმძიმთ იმის ყურება, ახლობელ ადამიანს მიწას როგორ აყრიანო. მაგრამ, მე მგონი, აქ სხვა მიზეზია: მიცვალებული სირბილით მიაქვთ სასაფლაოზე, სასაფლაოც აულის ზემოთ, მთაზე იციან, ქალები კი, განსაკუთრებით მოხუცები, ძალაუნებურად დააბრკოლებენ სირბილით მიმავალთ. შეიძლება ეს ისლამის გავლენაც იყოს — ისლამს ხომ ბევრ რამეში განაპირებული ჰყავს ქალი. ზოგჯერ, როცა სხვა აულებიდან მიცვალებულის ნათესავებსა და მეგობრებს უნდა დალოდებოდნენ, გასვენება ჰი-

ანურდებოდა ხოლმე. ასლანი კი რაც შეიძლება სწრაფად უნდა დამარხათ, რათა შიბლეს დიდხანს არ მოსწეოდა თავისი რჩეულის ლოდინი და არ განრისხებულიყო.

მუხის ქვეშ სამარე გავჰერით თუ არა, აულიდან უკვე გამოჩნდა ასლანის დასაფლავებაზე გამოჩქარებული ხალხი. ყველაზე წინ გომნახი და ხაცაცაი მობობდნენ.

მოგვეახლა ერთი ჯივიტთაგანი, სალიხი. სხვა მთიელთაგან განსხვავებით, სალიხი ზონზროხა ტანისა გახლდათ, მაგრამ მსუბუქად დადიოდა, სხარტი მიმოხრა ჰქონდა. ყველაზე უფრო სახით გამოირჩეოდა, სულ დაჩეხილი ჰქონდა თავ-პირი და დიდრონი, ერთთავად კეთილად მომღიმარი თვალები მოუჩანდა ამ იარებში. რამდენიმე მტერთან მოუხდა შეტაკება და ასე დასახიჩრდა. გონს რომ მოეგო, ფორთხვა-ფორთხვით მიაღწია თავის სახლს, სპილენძის კრიალა ტამბში თავის სახეს ჩააჩერდა და საკუთარი ხელით ამოიკერა კრილობები.

— შიბლემ წაიყვანა? — გვკითხა და ასლანის გვამს დახედა.

— ჩვენს თვალწინ წაიყვანა, — მიუგო აჯუკმა.

სალიხმა მუხას შეხედა. ნამეხარი ხე კვლავ ბოლავდა, თუმცა ცეცხლი თანდათან ქრებოდა.

— ვალლაჰ! — სალიხმა მოწონების ნიშნად გააქნია თავი. — ბედი ეწია, არც კი გაუგია, ისე ამაღლდა კაცი.

დაიწყო წესის აგება.

— დიდება შიბლეს, ძლიერსა და ბრწყინვალეს! — მხიარულად წამოიტირა მოხუცმა გომნახმა. — რა ბედი ეწია ჩემს ვაჟს...

ხაცაცმაც ბანი მისცა:

— კურთხეულია ასლანი, ბედნიერია!..

მას დალალი მოკვეცეს, მიცვალებულს მკერდზე დაადეს, შემდეგ ასლანი სამარეში ჩაასვენეს და მიწის დაყრა დაუწყეს.

ვიდაცამ სამხიარულო სიმღერა წამოიწყო, დღესასწაულებსა და ქორწილებზე რომ მღერიან ხოლმე. ყველამ აიტაცა ჰანგი:

— ორი-და-და!..

ცეკვა-სიმღერა დამთავრდა.

ყანაში მხოლოდ მე და აჯუკი დავრჩით. მან შეხედა სიმინდის მწვანე ღეროებში მიგდებულ თოხებს და მკითხა:

— მოვითავოთ ეს ყანა?

თავი დავუქნიე და ჩოხა გავიხადე. მზეს რომ არ დავეწვით, თავი

ზღვრებით შევიხვეთ, სახელოები ავიკაპიწეთ და თოხს მოვიკიდეთ
ხელი. მალე მომშივდა. სვე რომ გავიტანეთ და ყანის ბოლოს გავედით,
შესასვენებლად დავსხედით. ბუჩქში შენახული საჭმლის თოფრა და
ლოქი გამოვიღე.

ნიავმა დაუბერა. სიგრილეს მივუშვირე გათაკარებული სახე. მეხ-
დაცემულ მუხას ჯერაც უდიოდა დამწვრის სუნი. იქვე შავად მოჩანდა
ახალი საფლავის ბორცვი.

ყოველივე ეს თითქოს გუშინ მოხდა...

აულში ძალზე განვიცდიდი უწიგნობას. ერთხელ კიდევ მესიზმრა,
თითქოს მაგიდას ვუჯექი, წინ სქელი ფოლიანტი მედო და თავისით,
ერთიმეორის მიყოლებით იშლებოდა ფურცლები. ჩემი გამდელისაგან
ზავშეობაში უამრავი ზღაპარი და თქმულება მქონდა მონასმენი. ყვე-
ლაფერს, რაც კი დამახსოვდა, ახლა ზაკირს ვუყვებოდი. ხარბად
მისმენდა. ზოგჯერ ზაიდეთი და ბიბაც შემოგვემატებოდნენ ხოლმე.
აჯუკმა კიდევ იხუმრა, შინ საკუთარი ჯეგუაკო გავვიჩინაო.

დამწერლობის უქონლობა, რასაკვირველია, ხელს უშლიდა მთი-
ელებს, რომ განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ასულიყვნენ, და
ეს მათ კარგად გაეგებოდათ. ერთხელ ტყრუშულ ღობესთან ვიჯექი,
ათასჯერ გადაკითხული ჩემი მცირეოდენი წიგნებიდან ერთ-ერთს ვკი-
თხულობდი, რომ წიგნზე რაღაც ჩრდილი დაეცა. ავიხედე და სალიხი
დავინახე — შუბლზე ნაოჭები დასხმოდა, თავისი სხივიანი თვალებით
გაფაციცებით დასცქეროდა გაშლილ ფურცელს. ეტყობა სწყუროდა,
რაიმე მაინც გაეგო და ამის გამო ავადმყოფურად უთრთოდა იარე-
ბით მოფარული პირისახე.

— ბოდიში, — ჩაიბურტყუნა, — ასე დაუკითხავად მოგადექი...

— გინდოდა რამე გეკითხა?

— ეს არაბულია?

— არა, რუსული.

თვალეში თითქოს სხივი ჩაუქრა, ამოიოხრა და გამცილდა.

ასე ერთმანეთის მიყოლებით დიოდნენ დღეები, სანამ ერთ დღეს
არ გავიგე, რომ ქალი შემეყვარდა, უფრო სწორად — თურმე რახა-
ნია მყვარებია. ერთობ საინტერესო იყო ეს ჩემი აღმოჩენა, თითქოს პატ-

რუქი დიდხანს, დიდხანს იწვოდა და უცებ აფეთქდა — ზაიდეთს შევ-
ზვდი ჯარობაზე, რალაც ერთი საათის წინ შინ მყავდა ნანახი, მაგრამ აქ
რომ თვალი-თვალში გავუყარე, სახეზე რომ დავაჩერდი, უკვე ვეღარ
მოეწყვიტე მზერა. არც მან ამარიდა თვალი და ასე, შეთქმულებივით,
გამოვედით სახლიდან და გზას გავუყევით, გადავიარეთ ნაკადულები,
გავარღვიეთ ბარდები, გამშაგებით მივიღტვოდით ერთი, ორივე
ჩვენგანისათვის საერთო მიზნისკენ. ვარსკვლავთა ციმციმით განა-
თებულ მდელოზე ზაიდეთმა დაკვირვებით შემომხედა და ტყისკენ
გაიქცა. როცა დავეწიე, მიმოიხედა, ვეება მუხის ხეს მივარდა, თვალის-
დახამხამებაში აცოცდა ქვემო ტოტზე და ფოთლოვანში მიიმალა. გული
იღუმალმა სიხარულმა ამიძგერა, მეც ხეზე ავცოცდი. მგონი, თოვლით
დაფარული ძიტაკუს მწვერვალი რომ ყოფილიყო ახლომახლო, იმაზეც
კი ავიდოდით. ზაიდეთმა გამიღიმა და მისაყვედურა, ეს რა ზოზინა
ყოფილხარ, სანამ შენ კეთილინებებდი და ყურადღებას მომაქცევდი.
ზომ დავბერდებოდი ადამიანიო. მე ვუთხარი, შენი ბრალია — გიც-
დიდი, სანამ თვრამეტი წლისა გახდებოდი, შენ კი ნელა იზრდებოდი-
მეთქი...

ჩიტებივით ვქანობდით ტოტებზე და ისე ხმამაღლა ვლაპარაკობ-
დით და ვიცინოდით, ნაღდად მთელს აუღს ესმოდა. ერთმანეთს არ
მიგკარებოვართ, არც გვიკოცნია ერთმანეთისთვის. დიდი სიყვარულის
დროს არ ჩქარობენ ხოლმე, რამეთუ ჭეშმარიტი სიყვარული — მარა-
დისობის ნაწილაკია. ბედისგან ნაბოძებ საჩუქარს ხარბად მხოლოდ ის
აცხრება და ის ჩქარობს, ვისაც მტკიცე სიყვარული არ ძალუძს. მაგ-
რამ ასლა, როცა იმ დროს ვიგონებ, ცალკე იმით ვეწამები, რომ ადრე
არ ამეხილა თვალები და ცალკე იმითაც, იმ ვარსკვლავიან ღამეს რომ
არ შევეუღლებთ ერთმანეთს.

დილით აუღმა იცოდა, ზაიდეთს იაკუბი ქმრად რომ მიჰყავდა.
დაითქვა ქორწილის დღეც და მე და აჯუკი ახალი სახლის აგებას
შევეუღებით.

ჩვენს ხეობამდე აღწევდა ხმები, რუსი მეფის ჯარი ახლოვდებო.
რუსებმა გადმოლახეს მდინარე შეპსი, გადმოიარეს ხაკუჩინკა, გაატი-
აღეს შახეს ხეობა, მდინარე სოჭს უწიეს... ყოველივე ეს ჩემგან სამუ-
დამოდ მიტოვებული წარსულის ამბები იყო, წარსულისა, რომელსაც,
როგორც მეგონა, უკვე აღარასოდეს დავუბრუნდებოდი. სიყვარულით
ვიყავი აღსავსე და ეს ხმები გულზე არ მეკარებოდა.

ჩვენი ქორწილის დღეს, როცა აჯუკს ირმის გატყავება-აჩარიქებაში ვეზმარებოდი, აქოშინებულმა ზაკირმა მოიბრინა და გვაცნობა: მოსისხლე გამოჩნდა ტყიდან, აულში მოვიდა, შეილად აყვანას ითხოვსო.

ირემი ქალებს მივაბარეთ და სურეთის — ერთი დედაბრის სახლისაკენ გავეშურეთ; ტყიდან გამოსულ ჭაბუკს მისი ვაჟი მოეკლა ამ ერთი წლის წინათ. მკვლელს, როგორც აჯუკმა მითხრა, შუმაფი ერქვა. დედა შაფსული ჰყავდა, მამა — აჩხიფსოუს ტომის კაცი. სურეთის სახლთან ხალხი შეგროვილიყო. მე შეგნით შევედი, აჯუკი კი ერთხანს გარეთ დარჩა, რაღაცას ბჭობდა სალიხთან და ერთ ბერიკაცთან, ედილე რომ ერქვა.

სურეთი საყონალოს კუთხეში იჯდა ტახტზე. თავზე შავი თავსაფარი მოეხვია და მოთქვამდა:

— შეილო, სადა ხარ, შეილო? კაცი აღარავინ დაგვრჩა გვარში, ვერავინ აიღებს შენს სისხლს, ვერავინ მიუზღავს შენს მკვლელს... აგერ, შენი პირშავი მტერი, ხედავ? ნეტა როგორ გაბედა შემოსვლა! გადაშენდა აული, აღარავინაა ვაჟკაცი...

სურეთთან ქალები იდგნენ და ისინიც ტიროდნენ.

შუმაფი მაღალი ჭაბუკი იყო, გაქუცული, ჭუჭყიანი ჩოხა და წულღები ეცვა, ფაფახი სულ დასორსოლებოდა. წვერგაუპარსავი იყო, ყბა ყბაში ჰქონდა გაყრილი. თავჩაკიდებული იდგა, მკლავები გულზე დაეჭლო. უიარაღოდ მოსულიყო. მოპირდაპირე კედელთან მამაკაცები ჩარიგებულებიყვნენ, ხელები ხანჯლის ვადაზე დაედოთ და კუშტად შესცქეროდნენ მოსისხლეს. შემოვიდა ედილე, აქეთ-იქიდან აჯუკი და სალიხი შესდგომოდნენ მხარში. სამფეხა სკამი მიართვეს მოხუცს. ისედაც მოკუზული იყო და სკამზე დამჯდარი სულ პატარა გამოჩნდა; მაგრამ ნათელი თვალები ჰქონდა, სულაც არ უგავდა ბერიკაცისას. ედილემ შუმაფსა და სურეთს შეხედა და თქვა:

— შენზე უბედური არავინაა, ჩემო შეილო. აღარავინა გყავს მომხედავი, ვაჟიშვილი დაგეკარგა.

დედაბერმა თავსაფარი აიწია, შუმაფს თვალები ჩაასო და დაიკივლა:

— აი, აქ არის! მოკალით!

შუმაფი არ გატოკებულა, უფრო დახარა თავი და ის იყო. აჯუკისაგან გაგონილი მქონდა, რომ სახლში შემოსულს არ კლავენ ხოლმე. დავუმატებ, რომ არა მარტო ჭერქვეშ არ შეიძლებოდა მკვლელობა.

საერთოდ არავის მოკლავდნენ, თუ იქ ქალი იქნებოდა. სადმე ტყეში თუ მინდორში მამაკაცები ჩხუბს რომ ატეხდნენ, საკმარისი იყო ვინმე ქალს დაენახა, მივარდნილიყო და მეომართა შორის თავისი მანდილი ჩაეგდო, შუღლი უმალ ჩაცხრებოდა, ყველაზე უფრო მოსისხლე მტრებიც კი ქარქაშში ჩააგებდნენ ხოლმე ხანჯლებს.

— ილაპარაკე, შუმაფ, — ბრძანა ედილემ. — ყველანი გისმენთ.

შუმაფმა თავი ასწია, ყველას მოგვავლო თვალი, კედელს მოსცილდა და ყრუ ხმით დაიწყო ლაპარაკი. ძალიან დელავდა და ისევე, როგორც მთიელებს სჩვევიათ დიდი მღელვარების ქამს, გრძნობით ლაპარაკობდა, თითქოს ლექსად ამბობსო:

— ყველამ იცის, მკვლელი ვარ. ვაი ჩემს თავს! სიკვდილი მოგიტანეთ აქ და შურისძიებაც დავიმსახურე. აგერ, ჩემი გული, თავს აღარ დავიცავ. ვინც ვაუკაცი ხართ, ხანჯლები აიღეთ...

მისი სიტყვები გამომწვევად გახმიანდა და კაცებმა ერთმანეთს გადახედეს.

— გესმით? — წამოიყვირა სურეთმა. — მხდალები ხართო, თქვა. პოკალით, მოკალით-მეთქი!

— განაგრძე, შუმაფ, — აღუღლებლად წარმოთქვა აჯუკმა და სურეთს მკაცრად შეხედა. ვერ გავიგე, მოხუცს მართლა შურისძიებას იწყებოდა თუ მკვლელის დასჯას მხოლოდ ადათისამებრ ითხოვდა. არც შუმაფისა და სურეთის ვაჟის ჩხუბის მიზეზი ვიცოდი. ვინ იყო მათში უფრო ბრალეული? გულწრფელად ინანიებს შუმაფი დანაშაულს, თუ შიმშილმა და მარტოობამ გააწამა და ტყიდან გამოაგდო?

— იმ სახლში, სადაც მე დავიბადე, — მჭექარე ხმით წარმოთქვა შუმაფმა, — ორი მეომარი: მამაჩემი და ჩემი ძმა. მტერი უკვე ხმაღს ლესავს და თოფს ტენის. ვილა დაიცავს სურეთს, სადაა მისი ქმარი, მისი შვილი?

კაცები დუმდნენ. ეტყობოდა, რომ შუმაფი დანაშაულს არ ინანიებდა და მხოლოდ იმიტომ მოვიდა, რომ მთებს რუსი ჯარისკაცები უახლოვდებოდნენ. როგორ შეაფასებდნენ ამას მამაკაცები? ყველა დაიძაბა.

— ჩემი შვილი შენ მოკალი, შენ! — კვლავ დაიყვირა სურეთმა და ქალებმა ხმამაღალი ტირილი გააბეს. ედილემ თავი გააქნია — გაჩუმდითო.

— დედი, — თქვა შუმაფმა და უკვე სურეთს მიუბრუნდა, — შვი-

ლად ამიყვანე და შენს სახლ-კარში ჩავდგები, როგორც შენ — შენს და როგორც მეომარი. მოვრჩი ჩემს სათქმელს. — კვლავ კედელთან მიდგა და თავი დახარა.

მამაკაცები მოწონების ნიშნად ახმაურდნენ.

— კარგი ნათქვამია, — ხმამაღლა წარმოთქვა ედილემ.

სურეთი ჭიუტად დუმდა.

ედილემ აჯუკს შეხედა.

— მე, — დინჯად თქვა აჯუკმა, — მოკლულის მამის მეგობარი გახლდით. ლამის უფროსი ძმა იყო ჩემი. ვინ იტყვის, რომ არა მაქვს სისხლის ალები უფლება? იქნებ, სწორს არ ვამბობ?

— სწორს ამბობ, — მშვიდად მიუგო ედილემ, — შენ სხვაზე უწინ გაქვს შურისძიების უფლება.

— ჰოდა, უარს ვამბობ შურისძიებაზე, — თქვა აჯუკმა. — მე ვფიქრობ, სურეთი უძეოდ არ უნდა დარჩეს.

ედილემ ახლა სალიხს შეხედა.

— მე, — მშვიდად თქვა სალიხმა, — სურეთის მეზობელი ვარ, მაგრამ მეც უარზე ვდგავარ.

— ვის სურს შურისძიება? — იკითხა ედილემ.

კაცები დუმდნენ. მაშინ ედილემ ხელი ჩამოისვა გრძელ, ჭალაოა წვერზე და სურეთს მიაჩერდა.

— დედაო, გსურს შუმაფი შვილად აიყვანო?

მოხუცმა არაფერი უპასუხა. თავსაფარს სმუსნიდა დაკრუნჩხული თითებით. დედაკაცები მისკენ დაიხარნენ, ჩურჩული დაუწყეს.

— მოვიდეს, — ხმადაბლა, მაგრამ მკაფიოდ თქვა მოხუცმა.

შუმაფიც მივიდა, მუხლი მოიყარა, კალთაზე დაუდო თავი. სურეთმა თავსაფარი მოიძრო და თავზე დააფარა. ორივენი ატირდნენ. შემდეგ ქალმა აცახცახებული თითებით გაიხსნა ბეშმეთის უბე და ბერანგი, დამჭკნარი ძუძუ გამოიღო და შუმაფმაც ბაგე შეახო ძუძუს-თავზე. ვაჟს ცრემლი სდიოდა.

— ალაპი იყოს თქვენი მფარველი, — თქვა ედილემ. — დედა ხარ და კიდეც მეტი, სურეთო, რაკი ასე კეთილი და ბრძენი გამოდექი. შენ, შუმაფ, ყველას ვაუკაცად გაგვაჩვენე თავი, ჰოდა, ერთგული შვილი იყავი შენი ახალი დედისა. წავიდე, ხალხო, მარტო დავტოვოთ...

სალიხი წამოდგომაში მიეშველა ბერაკაცს, კარისკენ წაიყვანა იგი.

დედა, მას თავისი სატკივარი უნდა დაეძლია. არ ვიცი, რატომ არის, მაგრამ ამ ცხოვრებაში ყველაფერი ტკივილის ფასად იბალება და ახლდება.

ვფიქრობ, ეს ჩემი მონათხრობი მკითხველს საფიქრალს გაუჩენს. ეს კითხვები თავიდან რომ ავიცილოთ, ზოგი რამის ახსნაა საჭირო. თუმცა აქედანვე ვიცი, ზოგიერთები ეჭვით მოეკიდებიან ჩემს სიტყვებს. აი, რა უნდა მეთქვა: სისხლის აღება ჩერქეზებში ისე ხშირი როდია, როგორც ჩვენ გვგონია. მათ იცოდნენ, რომ ამ ჩვეულების წახალისება ხალხის გაწყვეტას შეუწყობდა ხელს, მაგრამ ამის მიუხედავად, ადათით დაკანონებულ უფლებათა შორის, კერძო საკუთრების უფლების გარდა, შენარჩუნებული იყო იარაღის ტარებისა და შეურაცხყოფის შემთხვევაში ამ იარაღის გამოყენების უფლება, განსაკუთრებით მაშინ, როცა დედას, საერთოდ — ქალს შეურაცხყოფდნენ. მკვლელის მოქმედებას სამართლიანად რომ მიიჩნევდა, ადათი იმედროულად აღიარებდა პირადი შურისძიების შესაძლებლობასაც მამის ანდა ძმის მოკვლისათვის, დადგრილი სისხლისათვის, ოჯახის მარჩენალის დაკარგვისათვის. მკვლელი მაშინვე იხიზნებოდა თავისი სახლიდან, ტყეში დაეხეტებოდა, ამასობაში კი მისი ნათესავები და მეგობრები მხარეთა მორიგებაზე ზრუნავდნენ. უფრო ხშირად, იმისდა მიხედვით, როგორი იყო ჩადენილი დანაშაული, შეთანხმდებოდნენ და მოკლულის ოჯახს, გაჭირვებაში რომ არ ჩავარდნილიყო, ამა თუ იმ რაოდენობის საქონელს აძლევდნენ საზღაურად. არც ისე ხშირი იყო შემთხვევა, როცა მკვლელი, შუმაფის მსგავსად, შვილად აყვანას სთხოვდა მოკლულის დედას, მის ოჯახზე ზრუნვას კისრულობდა და მთელი თავისი სიცოცხლის განმავლობაში შვილივით ეზიდებოდა ამ ტვირთს. ჩვენ ყოველივე ეს უცნაურად და გაუგებრად გვეჩვენება. სიტყვამ მოიტანა და ჩვენს სოფელში მომხდარ მკვლევლობებს გავიხსენებ. მაგალითები საკმაოზე მეტია. მეზობელი მეზობელს კლავს სიმთვრალეში, ერთი მტკაველი მიწის გულისთვის, ანდა ძარცვასა და ცხენის ქურდობაზე შემოაკვდება კაცს კაცი — ციმბირი სავსეა ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს მიერ მკვლელობისთვის მსჯავრდადებული კატორღელებით. ამ დროს ორივე ოჯახი, როგორც მოკლულის, ისე მკვლელისა, უმარჩენალოდ რჩება ხოლმე. თანაც, აბა, რომელი დედა იშვილებს ჩვენში ღვიძლი შვილის მკვლელს?

საღამოთი მთელი აული ჩვენსა შეიყარა. კოცონებისა და ჩირაღდნე-

ბის ბრიალში ცეკვავდნენ ჩემსა და აჭუკის ეზოებში, ცეკვავდნენ მდელ-
ლოზე, გზაზე. ყველანი, კაცებიცა და ქალებიც ერთ დიდ, ბობოქარ
ფერხულში იყვნენ ჩაბმულნი, მე და ზაიდეთმაც ჩამოვუარეთ და ასე
მეჩურობდებოდა ჩემი გულის სასურველი:

— ბედნიერი ვარ, ჩემო იაკუბ, ბედნიერი ვარ...

ამქვეყნად გაჩენა მარტო ამ სიხარულადაც ღირდა — სიყვარულ-
ლით ათროლოებული, მხოლოდ ჩემთვის გასაგონი სიტყვების მოსას-
მენად.

გვიან ღამით შევედით ჩვენს სახლში და კარი მოვიკეტეთ. ზაიდეთი
თავის ოთახში გავიდა. ცოლის ალერსი, წესით, მხოლოდ სიბნელეში
შეიძლებოდა, მის საწოლზე. დავიცადე, სანამ ზაიდეთი გაიხდიდა,
მეც გავიხადე და კარის ზღურბლს გადავაბიჯე.

იმ ღამით ჩვენ შორის არაფერი მომხდარა, ერთმანეთს ჩახვეულენი
ვიწექით ალიონამდე, ერთმანეთს ვეჩვეოდით და, როცა შევეჩვიეთ,
უკვე მზეც ამოვიდა.

ზაიდეთი ჩაცმას შეუდგა.

— ნეტავი არ გათენებულყო! — ჩავიბურტყუნე.

ზაიდეთმა გაიცინა, მაკოცა და გარეთ გავარდა. მეც გავიღიმე და
ძილს მივეცი თავი.

ჩემს ირგვლივ თითქოს ყველამ პირი შეიკრა, რომ წერაში შეეშა-
ლათ ხელი. მეზობელი გლეხი ბირკავასავით მომეწეება — თოფი გამი-
მართეო. სულერთიანად დაქანგული იყო და საღამომდე მოვუნდა,
მეორე დღეს კი ტყვიას ვასხამდი: თოფ-იარაღის ოსტატად მთვლიდნენ
სოფელში. მერე სახლის პატრონს თივის ზიდვაში მივებმარე. ამასო-
ბაში ენისეისკში დამიბარეს. შევშფოთდი, შემთხვევით ჩემი გაქცევის
გეგმები ზომ არ შეიტყვეს-მეთქი. ენისეისკელი ნაცნობი ვერ დამას-
მენდა, მაგრამ... ჩემი შიში ფუჭი გამოდგა — ენისეისკში გადასვლა
შემომთავაზეს, კანცელარიაში საქმისმწარმოებლად დაგაყენებთო.
მოხელეთა გასაკვირად, უარი ვთქვი, დავეთხოვე ყველას და გულდამ-
შვიდებული წამოვედი.

კარჭაპს რომ ველოდებოდი, შორს, პატარა დაჭაობებული მდინარე
მელნიჩნაიას პირას ვილაც თეთრწვერა ბერიკაცი დავინახე. არგანს

დაყრდნობილი, მოკუზული იჯდა კუნძზე და კაცებს უტყუროდა წყალში ნავს რომ უშვებდნენ. ახლოს მივედი. შიშველ, გასიებულ ფეხებზე ბუზები დახვეოდა, იქვე, მიწაზე ჩანთა ედო. ჩემკენ მობრუნდა... ისევ ის ჩაყანგული კისერი, ჩაცვენილი ლოყები და დანაოჭებული შუბლი, ჭალარა წვერის ქვეშ მოღვლილი პერანგი... შეხედვაც არ უნდოდა — მკერდიც უეჭველად ჭალარა ბალნით ექნებოდა მოფარული. უკვე მერამდენედ!.. ხან ხელში ამიტატებდა და დაკოჭრილი ხელებით ფერდებს მიჰყლევდა, ხან დაღონებული იდგა, სადავით ცხენი ეჭირა, ხან უძრავად იწვა და ხელები აქეთ-იქით გადაეყარა, ახლა კი კვლავ ჩემ წინ იჯდა არგანს დაყრდნობილი და გულკეთილად შემომტყუროდა.

— რაო, ყმაწვილო? — მკითხა.

გაოგნებამ ნელ-ნელა გამიარა.

— სად ცხოვრობ, ბაბუ?

— აი, იქა, წყალგაღმა.

— ისე, სადაური ხარ?

— შორიდანა ვარ მოსული. შენ კი, ბატონო, ალბათ გადმოსახლებული ხარ, არა?

— როგორღა მიხვდი?

ბერიკაცს ჩაეცინა.

— ზამთარში მეწვია ვიღაც გადმოსახლებული, ქოხში გასათბობად შემოირბინა. შენა გგავდა, მაგრამ შენ არ იყავი, სხვა ვიღაცა იყო. იმას, იმ წყეულს თარსი თვალი ჰქონდა, ხბოს შეხედა და ეგრევე წაიქცა ის ხბო, მოგჭამა ჭირი. რა თვალი ჰქონდა, შემიწყალე უფალო!

შევხედეთ ერთმანეთს, ორივეს გაგვეცინა და ჩემი დაძაბულობაც საბოლოოდ გაქრა. დედამიწაზე უთვალავია ერთმანეთის მსგავსი ბერიკაცი. და განა მარტო ბერიკაცები? კავკასიაშიც, მალოროსიაშიც და კიდევ საღდაც-საღდაც უამრავი ჩემსავით მიუსაფარი, ჩემნაირი კაისაროვი წუხს და ეწამება.

გამოჩნდა კარჭაპიც. გამოვეთხოვე ბერიკაცს და ნავმისადგომისაკენ გავეშურე...

არის ისეთი დღეები და ღამეები, ერთნაირი კენჭებზე რომ შეგროვდებიან ხოლმე; გადაყრი ამ კენჭებს და ვერაფრით გაიგებ, პირვე-

ლიყო, თავის წულებს ხელს ადვილად დაუწვდენდა. წინააღმდეგობა
ჩემს ყოველ — სულიერ თუ ხორციელ — მოძრაობას. ის იყო, თავის-
თვის ძალა უნდა დამეტანებინა და მის ტუჩებს მოვწყდომოდი, რომ
თვითონვე, ნელა გადასწია უკან თავი და თვალები გაახილა. მის ზედა
ბაგეზე პირველად ახლა შევნიშნე ძლივსშესამჩნევი ბუსუსები.

— ნეტავი მალე დადგებოდეს ღამე! — ვუჩუჩუღულე ვარდისფერ,
ფითქინა ყურში.

წამწამები დახარა, მკერდი გამიხახუნა და ექოსავით გაიმეორა:
— ნეტავი...

დანანებით შეგუშვი მკლავები და თოხის მოსატანად წავედი. ეზო-
ში დამეწია და საგზლის თოფრა მომაწოდა.

ზოგჯერ, განსაკუთრებით მაშინ, როცა გარეთ, ქოხის სარ-
კმლებთან ქარბუქი ღრიალებს ანდა ვარსკვლავთა სუსხიან, მკრთალ
შუქზე ტყეში ტაკატაკუცი გაუღით კედრის ხეებს, მეჩვენება, თით-
ქოს ის დილა არასოდეს მქონია და მე გამოვიგონე, რათა ცოტა ხნით
მაინც დამევიწყა ჩემი ახლანდელი ყოფის მათხოვრული სიცარიელე.

მე და აჯუკმა თითქმის შუადღემდე ვიმუშავეთ ყანაში. ასიცხდა.
თოხი დავუშვი და პირისახეზე ოფლი შევიმშრალე. აჯუკი მომიბრუნდა:

— იაკუბ, რუსები გვიანლოვდებიან.

მეგონა, ლტოლვილ ჯარისკაცებზე ამბობს-მეთქი და თავი დავუქ-
ნე, ისევ თოხს მოვკიდე ხელი.

როცა შინდის ბუჩქქვეშ დასასვენებლად ჩამოვსხედით ჩრდილში,
აჯუკმა განმიმარტა:

— არდილერიდან მოემართებიან, ბევრნი არიან, თან ზარბაზნები-
ცა აქვთ.

კვლავ არაფერი გამეგებოდა, ღოქიდან წყალი მოვსვი, ჭურჭელს
სიმიინდის ნაქურჩალით დავუცე თავი, ჩრდილში მივდგი და ახლალა
შევფორიაქდი.

— აქეთ მოდიან?

— ჰო, რატომღაც ძალზე მოიჩქარიან. — აჯუკი უფრო მოხერხე-
ბულად დაჯდა, ფეხები გაწვართა. — დილაუთენია სალიხი და კიდევ
სამი კაცი ვავგზავნე, ყველაფერი გაიგეთ-მეთქი...

ჩავფიქრდი. მერე ვკითხე, ამ ათი წლის წინათ ჩერქეზებმა რატომ
არ ისარგებლეთ თურქეთ-რუსეთის ომით, მოკავშირეთა მიერ სევას-
ტოპოლის გარემოცვით, ინგლისელებს და თურქებს რატომ არ შეუ-

ერთდით და თავს არ დაგვესხით-მეთქი? აჯუკს არც გაუცინია, რათა უხერხულ მდგომარეობაში არ ჩავეგდე — მთიელები არასოდეს დაიწყობენ ხოლმე თავიანთ უპირატესობას უგუნურ თანამოსაუბრეზე. მხოლოდ თავლისფერ თვალეებში გაუკრთა ნაპერწკლები და ღმობიერად მიპასუხა:

— რამდენჯერ მითქვამს, არავისთან ომი არ გვინდა-მეთქი, აღარც რუსი მეფე გვინდა გვეჯდეს კისერზე, აღარც თურქი სულთანი და აღარც ინგლისის დედოფალი, თუმცა კი ქალია. თურქებთან და ინგლისელებთან მეგობრობა თავისუფლების ფასად დაგვიჯდებოდა...

ჩვენი სამხედრო ისტორიკოსები და თვით რ. ფადევიცი კი ამ მხრივ ჯერაცნად აფასებენ ჩერქეზებს. მთიელები სანაპიროზე არ აჰაჰანებდნენ თურქებს, ინგლისელებსა თუ ფრანგებს, და იმ წლებში კავკასიის სარდლობამ თავისი ჯარები თამამად მოხსნა სანაპირო ხაზიდან, და საქართველოში, თურქეთის საზღვარზე გადაიყვანა, რადგან ზურგი საიმედოდ ჰქონდა დაცული. მეფე რომ ეყოფილიყავ, მარტო ამიტომაც, რუსეთისათვის თუნდაც უნებლიეთ, სულ ერთია, რა მოსაზრებით აღმოჩენილ დახმარებისათვის მადლობას გადავუხდინდი ჩერქეზეთის ტომებს, მოკავშირეებად ჩაეთვლიდი და სამუდამოდ დავეტსნებოდი...

— ჯერაც პატარა ბიჭი ვიყავი, — თქვა აჯუკმა, — როცა ვიტორია დედოფლის დესპანი მოგვივიდა. სტუმარი იყო და ფეხები დავბანე, სუფრაზე საჭმელს ვაწვდიდი და მესმოდა რაზე ლაპარაკობდა ჩვენს უხუცესებთან. — აჯუკს წვრილი ნაოჭები დაასხდა თვალთა კილოებთან და მივხვდი, ეცინებოდა ამ ამბის მოგონებაზე. — სტუმარი რუძივით იყო გაბერილი, მაგრამ ცდილობდა გაჭიმული მჯდარიყო, გეგონებოდა სარზე ჩამოუვიათო. საჭმელს არ მიჰკარებია, სულ ჩიბუხს აპლაკუნებდა. სულ ეს ეკერა პირზე: ეომეთ რუსებს, ჩვენ კი იარაღს მოგაწვდით, მერე ბედნიერი იქნებით, რადგან დედოფალი გეყოლებათ განმგებლადო. ჰკითხეს, როგორიაო, ლამაზიაო დედოფალი? გაბრაზდა, თვალეებში კი ჩაუწითლდა... ერთი მსახური ახლდა, გამხდარი, შავტუხა — საყონადოში არ გააჩერა, გარეთ აცდევინებდა. დავსვით ეზოში და დავაპურეთ, ბევრი ჭამა, ბევრი რახი სვა, მერე კი ტირილი მორთო. გვეუბნებოდა — არ დაუჯეროთ ჩემს ბატონს; თუკი დედოფალს დაემორჩილებით, ყველას ზარბაზნის ლულეებზე მიგაბამენ და ყუმბარებით დაგვლეთენო...

აჯუკი ჩაფიქრდა, მერე თქვა:

— ცუდია.

— რაზე ამბობ? — ვკითხე.

— დაქსაქსულია ყველა ჩვენი ტომი, ყველა ცალ-ცალკე ცხოვრობს, თითოეული აული თავისთვისაა. ერთი ხელია, თითები კი ველარო გრძნობენ ერთმანეთს. ჰოდა, ყველას თითო-თითოდ მოკვეთენ. აზნაურებიც ნაცარს აყრიან უბიხებს თვალში — ვისაც მეფის წყალობა უნდა, დაჩოქებას უჩიჩინებს ხალხს, ვინც თურქეთში ცდილობს ხელის მოთბობას, ქადაგებს: უნდა წახვიდეთ, იქ ისე იცხოვრებთ, როგორც სამოთხეში, ჰურიები გააღერებენ და ცივ-ცივ შარბათს მოგართმევენო...

დადუმდა და მოიღუშა.

კვლავ მუშაობას შევუდექით. დროდადრო აჯუკს გავყურებდი და გულში მოძალებულ შიშს იმის იმედით ვახშობდი, ზღვისპირიდან ამომავალი ჭარი აულს ვერ შეამჩნევს და გვერდს აუვლის-მეთქი. რა უცნაურია: რამდენჯერ მე თვითონ ვმონაწილეობდი აულების გადაბუგვაში, ახლა კი, სულ რაღაც ორი წლის შემდეგ, ყანაში თოხით ვიდექი და მთელი სისრულით ვერ წარმომედგინა მოახლოებული საშიშროება. ბედი არ გაგვწირავს, გადავრჩებით-მეთქი, ვფიქრობდი.

აჯუკის თოხის წკარუნი შემომესმა. წყენით გააქნია თავი, დაიხარა, აილო ქვა და შინდის ბუჩქებს მიღმა ისროლა. ჩემი მზერა რომ იგრძნო, ისე გამიღიმა, ახლობელ, ღვიძლ ადამიანს რომ გაუღიამებენ ხოლმე. ძმები არც მას ჰყავდა და არც მე და რომელიმე ჩვენგანი რომ მომკვდარიყო, ცოცხლად დარჩენილს უნდა ეზრუნა მეორის ოჯახზე. თუმცა მიზეზები მქონდა, მაგრამ ეს ვალი რომ ვერ აღვასრულე, სამარადისოდ მქენჯნის სინდისი.

აჯუკმა უცებ სხაპასხუბით თქვა:

— კი მინდოდა, კიდევ ორი ვაჟიშვილი მყოლოდა. სამიც კი. ხუთიც, თუკი გამიჩნდებოდა...

— ღმერთმა ავისრულოს! — ისე ვუთხარი, მისი სიტყვების აზრს ყურადღება არ მივაქციე.

ასლანის საფლავს ბალახი და წითელი ყაყაჩო მოსდებოდა. გომნახი ხშირად მოდიოდა საფლავზე და მეც მსმენია, ცრემლნარევი ღიმილით რომ ადიდებდა უძლეველ შიბლეს, მისი შვილის წამყვანს.

დედაჩემი გამახსენდა, საღდაც შორს, კალუგის გუბერნიაში დღე-ღალამ ჩემზე რომ ფიქრობდა. სხვათაშორის გამახსენდა და არც გული

მომწურვია. ახლა სხვა საფიქრალი ამჩენოდა, იმას ვანგარიშობდი. შევძლებდი თუ ვერა, რომ შემოდგომაზე ზაიდეთისათვის ბემმითი ანუ, როგორც შეფსულები ეძახდნენ — საი მეყიდა. ამ სტრიქონთა წამკითხველი უგულობას მისაყვედურებს და მართალიც იქნება. მაგრამ ასეთი ყოფილა ადამიანის ბუნება — როცა ლაღად ვართ, გვავიწყდება ხოლმე დედა, ასე გვეგონია, ჩვენი კარგად ყოფნით იმასაც უადვილდება ცხოვრება. ერთადერთი, რაც იმ წლებში დედას გაუუკეთე, ის იყო, რომ პატარა წერილი გავატანე ერთ ვაჭარს. აღმიტქვა, რომ სადმე, რომელიმე ცივილიზებულ ადგილას ჩააგდებდა ფოსტაში. მალე მზვერავეებიც დაბრუნდნენ. ყანას სალიხი მოადგა, ტომარა მოეგდო მხარზე.

— არის რაიმე ახალი ამბავი? — ჰკითხა აჯუკმა.

— არის.

— დავსხდეთ, ვილაპარაკოთ.

ყანის გაღმა, ნაძენარისაკენ წავედით და დავსხედით. სალიხი გვერდით დავვიჯდა, თავისი ტომარა იქვე მიაგდო.

ჩაცუცქულიყო, ხან მე, ხან აჯუკს შეხედავდა სხივიანი, მომღიმარი თვალებით და ღინჯად ელოდა შეკითხვებს.

— ყველანი დაბრუნდით? — ჰკითხა აჯუკმა და ტომარას ცერად გახედა: ტომრის ძირზე სისხლი შემხმარაყო.

— ყველანი. რუსები ზემოთ, მიჯნისაკენ მოდიან. ღამით დაიბანაკეს, მერე ორად გაიყვნენ... დაახლოებით ორასი ჯარისკაცი ჩვენკენ მოემართება.

— ჩვენკენ? — გაუმეორა კითხვა აჯუკმა.

— ჰო. ალიამ მიაყურადა და ყველაფერი გაიგონა. ისიც გაიგო, თურმე კბადაზე რუსი მეფის ძმა თავის ლაშქარს ელოდება. წინ კაზაკი მზვერავეები გამოუშვეს, შორიდან დაინახეს ჩვენი აული. უკან მობრუნებულებს გზაში ვუყელეთ, სამნი წაგვივიდნენ, ოთხნი კი აგერ... — სალიხმა ტომარა ასწია და ბალახზე მოჭრილი თავები წამოჰყარა. სამი წვერულვაშიანი იყო, მეოთხე კი, როგორც პირველად მომეჩვენა — სახეგაპარსული.

მოულოდნელობისა და შიშისაგან სუნთქვა შემეკრა. აქამდე არასოდეს მენახა და, უფალს ვევედრები — ნუმც აწ მანახოს ადამიანის სხეულს მოცილებული თავი. წვერულვაშიანი თავები ხან ძველ უნტერს, ტიმოფეის მაგონებდა, რომელმაც ოდესღაც პირველად მომიტხ-

რო ჩერქეზთა ამბავი, ხან ფელდფებელ კოყენიკოვსა და ჩემი ასეულის სხვა ხნიერ ჯარისკაცებს, ხოლო უწვერული რაღაცით თვითონ მე მგავდა.

ბალახზე მიყრილი ეს სისხლიანი თავები იმ წარსულს ეკუთვნოდა, რომელსაც, ჩემი ჭკუით, სამარადისოდ მოვცილდი. ახლა იგი კვლავ მოდიოდა მთელი თავისი მრისხანე სისასტიკით, მაგრამ მე ისევ არ მინდოდა დამეჯერებინა უამთა სიავის შემობრუნება და, კაზაკთა ჩასისხლული თვალები რომ არ დამენახა, განზე გავიხედე. სალიხმა შემხედა და მერე აჯუკს მიაჩერდა. მეც ქვისლს მივაპყარი მზერა. მან უწვერულ თავს ქოჩორში ხელი წაავლო, ასწია და მიცვალებულს ყმაწვილურ, უწვერულ სახესა და ღია თეთრლიბრგადაკრულ თვალებში ჩააცქერდა. შუბლზე წარბები გადაბმულიყვნენ, თითქოს ტკივილისაგან მოჭმუნხულანო. აჯუკმა თითი გადაუსვა ნაოქს, მაგრამ ვერ გაასწორა.

— ყმაწვილია, — თქვა აჯუკმა, — ჯერ უღვაშიც არ გაზრდია, გოგოსა ჰგავს. კიდევ რა?

— უბიხები შეგვხვდნენ, იმათ თქვეს, ზღვის სანაპიროზე უკვე აღარ დარჩა აულებიო. ხაკუჩინკას სათავეებში შეიდასი მეომარი შეყრილა, ომს ეპირებიან, აჩხიფსოუც საომრადაა გამზადებული, ზოგიერთი არდილერზე დაცემას ფიქრობს...

აჯუკმა ყმაწვილის თავი სხვა თავებთან მიაგლო — მიწაზე დაცემისას კბილებმა კრაჭუნნი მოიღეს. ქვისლს მივაჩერდი. უცნაური გრძნობა მქონდა — ველარა ვცნობდი. ანდა, სხვანაირად რომ ვთქვა, რაღაც შევნიშნე მის ხასიათში, ჩემთვის უცხო და გაუგებარი. ასევე ვერაფრით ვუკავშირებდი ერთმანეთს სალიხის ნათელ, ბავშვივით სუფთა თვალებსა და მის ნამოქმედარს — აკი ალბათ მან მოსჭრა ჩემს თანამემამულეებს თავები.

— მორჩი? — დუმილის შემდეგ იკითხა აჯუკმა.

— მოვრჩი, — დაეთანხმა სალიხი.

— აულამდე როდის მოაღწევენ?

— ზარბაზანი მოაქვთ. ალბათ, მზის ჩასვლისას.

— ტყეს ჩეხავენ?

— არა, ჩქარობენ.

აჯუკმა მზეს ახედა და წამოდგა.

— დრო კიდევ გვაქვს. წავიდეთ, მეხკემე შევყაროთ. სალიხ, ეს თავები მიწაში ჩაფალი.

კახაკ-მზვერავთა გასისხლიანებული, ბალახზე მიყრილი თავები ამქვეყნიური ყოფის არარაობას მაგონებდა, უკვე ვიცოდი, რომ ჯარისკაცები — ალბათ, მთელი ბატალიონი — აულისაკენ მოიქჩაროდნენ, მაგრამ მაინც აჭუკის კვალზე მავალი, იმაზე კი არ ვფიქრობდი, რომ მეც ამ კახაკთა ბედი მელოდა, არამედ სრულიად სხვა რამეზე — ზაიდეთისათვის ამ შემოდგომაზე საი კი არა, ქარვის ყელსაბამი ხომ არ მეყიდა-მეთქი? ასეთები ვართ ადამიანები. მუდამ, დღე იქნება თუ ღამე, სულ ამას ვჩიჩინებთ: სიკვდილი გარდუვალია, მაგრამ სხვას მოკლავს, მე კი არაო; ისინი წავლენ, მე კი დავრჩებიო. ნეტა ეს ხომ არ არის ჩვენი გადარჩენის, გამძლეობის საწინდარი?

მალე მამაკაცები მეხკემეზე შეიყარნენ. მშვიდად, ყურადღებით უსმენდნენ აჭუკსა და მზვერავებს და სწორედ ამ სიმშვიდით ჩანდნენ პირქუშნი. რუსთა ჯარის მოქმედებისა და დასავლეთ კავკასიაში საქმის ვითარების შესახებ მიღებული ცნობები, რასაკვირველია, არასრული იყო და მხოლოდ ზოგადად იქნებოდა სარწმუნო. სინამდვილეში კი აი, რა ხდებოდა:

1863 წლის დასაწყისში ზღვასა და მდინარე ადალუმს, ყუბანსა და ბელაიას შორის მოქცეული მთელი მიწა რუსთა ჯარს ჰქონდა დაპყრობილი. იმ წლის გაზაფხულზე, რომელი წლის ამბებსაც ვყვები, მთიელები უკვე კავკასიონის ქედის მთელი ჩრდილო ფერდობებიდან განდევნეს — მდინარე ლაბადან ზღვამდე; ქედის გადმოღმდიანაც — ყუბანის სათავეებიდან მდინარე ტუაფსემდე. მერე გეიმანის რაზმი ნაპირის გასწვრივ, სამხრეთისაკენ იმავე გზით ჩამოვიდა, რომლითაც ოზერმესმა წამომიყვანა, მივიდა მდინარე სოჭის სათავემდე და აქ, ნავაგინის ფორტის ადგილას ახალი სიმაგრე ააგეს, რომელსაც რაზმის საპატივსაცემოდ დახოვსკი ეწოდა. მერე გენერალი გეიმანი მთიელთა თურქეთში გადასახლებას შეუდგა, გრაფ ევდოკიმოვს ერთთავად გემებს სთხოვდა და ასახლებდა ხაკუჩინებს, შაფსულებს, პსხუსა და აჩიფსოუს ტომს. დაუმორჩილებელი დარჩათ მხოლოდ უბიხები, აგრეთვე მდინარე მძიმთან ქვაბულში მცხოვრებ ხაკუჩინთა და აჩიფსოუს ერთი ნაწილი. აქეთკენ, მდინარე მძიმთას სათავისაკენ, კბადას მიჯნისაკენ, გამოემართნენ: გაგრის მხრიდან გენერალ-მაიორ შატილოვის რაზმი, სოხუმიდან — გენერალ-ლეიტენანტ თავად სვიატოპოლკ-მირსკის რაზ-

ში, მალაია ლაბადან უღელტეხილისაკენ — გენერალ-მაიორ როგორც, ზოლო მდინარე სოჭიდან — გენერალ გეიმანის რაზმები. ამ რაზმში, როგორც მალე გავიგე, ჩემი ყოფილი პოლკიც ერია. გაკვირით აღვნიშნავ, რომ ოფრეინმა ისე გამოიჩინა თავი, კავკასიის ბრძოლების ჩამთავრების შემდეგ მისი სახელი კადეტთა კორპუსებისათვის შედგენილ სახელმძღვანელოშიც კი მოხვდა. იმ სახელმძღვანელოში ასეთი წინადადება ამოვიკითხე: „პშეხასა და ბელაიას შორის აულთა განადგურება ბოლომდე ჭერაც არ იყო მიყვანილი და პოლკოვნიკი ოფრეინი წარმატებით განაგრძობდა დაწყებულ საქმეს“. როგორც ვხედავთ, ოფრეინი უკვე პოლკოვნიკი გამხდარა. ომის მიწურულს სამხედრო ჩინებს ისე არიგებდნენ, გეგონებოდათ, სააღდგომო სეფისკვერიაო. ოფრეინთან ჩემს საბოლოო შეხვედრაზე კიდევ ვიტყვი სიტყვას. ახლა რას შვრება, არ ვიცი. უთუოდ ქონება შეიძინა, გენერლის ჩინით გავიდა თადარიგში და ახლა სადმე, რეველსა თუ თბილისში ხელს ისევამს მოტკვლებილ თავზე და შვილიშვილებს თავის საგმირო საქმეებს უყვება.

ვერაფრით გავიგე, რა მიზეზი იყო, რომ დიდი თაიადი ასე ჩქარობდა კბადას ქვაბულში ჯარების თავმოყრას. შეიძლება უნდოდა ეამებინა თავისი რძლის — ოლდენბურგის პრინცესა ალექსანდრასათვის, ნიკოლოზის მეუღლისათვის, ვისდამიც, როგორც ჭორები დადიოდა, გულგრილი არ გახლდათ — მისი ღლეობა, ალექსანდრობა 21 მაისს აღინიშნებოდა.

მეხკემემ აულის დაცვა გადაწყვიტა. უმრავლესობა დაეთანხმა ედიღეს ნათქვამს:

— ისევ რომ წავიდეთ, უფრო გონივრული იქნება. მაგრამ სად? იქ, — მან მზის სხივებში აელვარებული თოვლიანი მწვერვალებისაკენ გაიშვირა ხელი, — არაფერი ხარობს. სადმე ცხრა მთას იქით სიკვდილს ისევ შინ სიკვდილი ჯობს.

რვა ოჯახმა წასვლა თქვა. არავინ ცდილა მათ გადარწმუნებას. არც წამსვლელთ უცდიათ დანარჩენებისათვის შეეგონებინათ — ჩვენ გამოგყევიითო.

აჭუქს ედიღე მიუახლოვდა.

— თუ ყველაფერი კარგად იქნა, — თქვა მან, — მინდა ხალხს ვთხოვო: დამეხმარონ და აი, ფიჭვნარსიქითა ფერდობი დამიხნან და გამიბატივონ, ვაშლი მინდა დავრგო. უცხოური ვაშლი ვიშოვე; იმოდენაა, ბავშვსა

თავი გეგონება, თავლის სუნი უდის, ოღონდ დედაკაცივით სუსტია. შევაჯვარებ ჩვენებურ ჯიშთან და მამაკაცის ძალა მიეცემა, ყინვას გაუძლებს...

— გონიერი კაცი თავისი საქმეებითაა ქებული, — მოწონებით დაეთანხმა აჭუკი.

არ ვიცოდი თავი დამეკრა მოხუცისათვის (შაფსულებს არცა აქვთ ჩვევად თავის დაკვრა), თუ გამცინებოდა უკეთესი მომავლის ამ ყოველად გაუგებარ რწმენაზე. აქაც ის ამბავი იყო, რაზედაც შემოთ ვწერდი: მე თვითონ იმედი მქონდა, სხვისი იმედნეულობა კი უაზრო მეჩვენებოდა.

— რაო, მართლა იმედი აქვს, რომ გადავრჩებით? — ვკითხე აჭუკს, როცა ედიღე გაეცალა.

აჭუკმა არაფერი მიპასუხა.

ხალხი შდუმარედ უთვალთვალებდა, როგორ აქუჩებდნენ აულიდან წამსვლელნი თავიანთ ბარგი-ბარხანას. რა უნდა წაიღოს კაცმა? თოფი, ნაბადი, საგზლიანი ჩანთა, შეჭამადის მოსახარში ქვაბი, მხარზე შემოსმული ბავშვი... გავოცდი, როცა მიმავალთა შორის კნიშევის ცოლი, ბავშვიანი გერი და სიძე დავინახე. თვითონ კნიშევი არ ჩანდა.

— სად მიდიან? — ვკითხე სალიხს.

— სადაც თვითონ ეგუნებებათ, — გულგრილად მომიგო სალიხმა.

აჭუკმა თადარიგი დაიჭირა, რომ ხეობიდან ამომავალი ბილიკები ჩაეხერგათ. ილიას მოტანილი სპილენძის ძველი ზარბაზანი, თუჯის ყუმბარები რომ არა ჰქონდა და ქვებით შეუცვალეს, მდინარეზე გადმოსასვლელი ფონის პირდაპირ, გორაკზე დაადგმევინა. ათი ჯიგიტი სათვალთვლოდ გაგზავნეს, მტრის მოახლოება რომ ეცნობებინათ. მამაკაცები წავიდ-წამოვიდნენ, რათა საომრად გამზადებულიყვნენ. სამოცდაათი კაცი თუ იქნებოდა. ლულიდან გასატენი კაჟიანი თოფები და ფისტონიანი ხირიმები ჰქონდათ, მხოლოდ ზოგიერთს თუ მოეძევებოდა შაშხანა. მაგრამ შაფსულები ისედაც ცივ იარაღს — ხმალსა და ხანჯალს ამჯობინებდნენ, თანაც, როგორც წესი, ერთ მწყობრად კი არა, ცალკეულ, ოც-ოცაკაციან ჯგუფებად იბრძოდნენ.

მოულოდნელად ოზერმესი მომეახლა. ვახარებულები ერთმანეთს მივესალმეთ. ვუსაყვედურე — ყონალი ხარ, ჩემს ქორწილში რად არ მოხვედი-მეთქი. დამნაშავესავით გაშალა ხელები და მკითხა, ახალი ცხოვრებით ხომ ხარ კმაყოფილიო.

— როგორ იმოგზაურე? — ახლა მე ვკითხე.

— მთელი სანაპირო შემოვიარე. ვინც კი ცოცხალია, ყველა ზღვისგაღმა მიდის.

— შენ რას იზამ, ჩვენთან დარჩები თუ ისევ წახვალ?

— ერთ გოგოს მათრახი უნდა ჩავუგდო ეზოში, — მითხრა ხმადაბლა, — მერე ვნახოთ, რა იქნება. იქნებ კი გესტუმრო ამ საღამოთი მათრახს სასურველ ქალიშვილს უგდებდნენ ხოლმე ეზოში. თუკი უკანვე გადმოგიგდებდნენ, აღარაფრის იმედი არ უნდა გქონოდა.

ნეტა ვინაა მისი რჩეული? ყველა ჩვენი საპატარძლო გავიხსენე, მაგრამ ვერ მივხვდი, ვის უნდა დაეპყრო ჯეგუჯოს გული. მგონი არც მინახავს, რომ ვინმესთან გაველო. მოვიდა კნიშევი და ჩემ გვერდით დადგა, რატომღაც ფაფახი მოიხადა — გაჩეჩილი, რახანია გაუკრეჭავი თმა ჰქონდა.

— რაო, თქვენო კეთილშობილებავ, გვიახლოვდება აღსასრული? გავგიტენდა შავი ღღე.

უსაშველო სასოწარკვეთა ედგა თვალებში, მისი შემხედვარე უცებ მეც შევჩქვიფდი და დავიბენი. სადღაც, მუცელსა და გულს შორის რალაცამ მწვავედ მიკბინა და კარგა ხანს ვერ მოვიცილე ეს ტკივილი.

— ვინ იცის, იქნებ მოვიგერიოთ.

— ჰო, შეძლებით კი შეიძლება, — ჩაიბურტყუნა კნიშევი, — ოღონდ...

ჩაფიქრებულმა თავზე ფაფახი დაიხურა, კვლავ მოიხადა, ერთხანს ხელში ატრიალა, მერე კვლავ დაიხურა და ხელი ჩაიქნია.

— ცოლმა რაღად მიგატოვა? — ვკითხე.

— მე რა მაგისი თავმდეგი ვარ, ჩასიძებული კაცი. თქვა, შვილიშვილის გადარჩენაზე უნდა ვიფიქროთო...

— შენც წასულიყავი.

— სადა, თურქებთან?! — უცებ გაბრაზდა და მგელივით შემხედა, მაგრამ წამსვე შეშინდა, დაცხრა და გამცილდა.

მე და აჯუკი ყანაში წავედით თოხების წამოსაღებად. დავსხედით. საფიქრალმა წამიღო. მერე მოფეხიზლდი და აჯუკს შევხედე. ნაფოტით თოხს მიწას აცლიდა და რალაცას ლილინებდა ხმადაბლა. სხვა შაფსულდებისა არ იყოს, კარგი სმენა ჰქონდა, რიტმის შეგრძნებაზე ხომ არას ვამბობ. სიმღერა ყველას უყვარდა აულში, დიდსა თუ პატარას. სიმღერით იქარვებდნენ გულის დარდს, სიმღერა იფარავდათ გაჭირვებაში. ზამთარში მე და აჯუკი გარეულ თხებზე სანადიროდ წავედით, ხუთი

მონადირეც გვახლდა. დიდი თოვლი მოვიდა, კაცს დაფარავდა, კინალამ ზვავემა წაგვიღო, ძლივს მივარღვევდით თოვლს, სიქა გაგვძვრა, მივეყარნით ნამქერში, სასიკვდილო თვლენა მოგვერია. მაშინ აჯუკმა ძალით აგვაყენა, ჩავეხვიეთ ერთმანეთს, თავი-თავზე მივაჭუჭკეთ, აჯუკმა კი სიმღერა წამოიწყო. ჩვენი გზა ძნელიაო, — მღეროდა, — მაგრამ მაინც დავბრუნდებითო აულში, იქ დედაკაცები კერაზე ცეცხლს აღვივებენო. მონადირეებმა უმალ აიტაცეს ჰანგი, მეც მათ ავყევი და ნელ-ნელა მომეშვა დადლილობა, უძლურება.

წმენდა აჯუკი თოხის პირს, რალაცას ფიქრობდა.

— მომისმინე, — ვკითხე მე, — მართალია, ძველ დროს ვილაც შაფსულე ეგვიპტეში ფარაონად მჯდარაო?

— ეგრე ამბობენ, — გულგრილად მიპასუხა.

ყირიმის ხანები ძველად თავიანთ ვაჟიშვილებს აღსაზრდელად შაფსულეებს აძლევდნენ ხოლმე. ზოგი ხანუკო (ასე უწოდებდნენ მათ შაფსულეები) მერე აღარც კი ბრუნდებოდა ბაღჩისარაიში. გამახსენდა, რომ აჯუკის პეპერაც ხანუკო იყო და ვკითხე, შენი პეპერა რატომ არ დაბრუნდა-მეთქი სამშობლოში.

— თავისი ათალიკი შეუყვარდა და მიხვდა, ძალაუფლება როდი იყო ბედნიერება.

— მაშ, შენს ძარღვებში ხანების სისხლი ჩქეფს? — ვკითხე კვლავ. თვალებით შემომცინა.

— რომ ავიღოთ ერთი წილი მჭადის ფქვილი და ერთი წილი ფეტვი, ფაფა გამოვა, სადაც სიმინდი და ფეტვი თანაბრად იქნება. სისხლის შერევა ასე არ ხდება, ერთ-ერთი სისხლი იმარჯვებს ხოლმე. ხანების სისხლმა ჩემამდე არ მოაღწია, ჯერ კიდევ პაპაჩემს გამოუვიდა ორთქლივით. არც ჩემს პეპერას უშლიდა ხელს თავისი სისხლი — მიწასაც ხნავდა და საქონელსაც მწყემსავდა.

— თქვენი წინაპრები და წინაპართა წინაპრები, ასევე ნატუხაელთა, შაფსულთა თუ უბიხთა მამა-პაპანი მუდამ ამ ადგილებში სახლობდნენ?

— იმ ქვეყანას წასული ჯერ არავინ მობრუნებულა, ამბავი რომ მოეტანა, — აჯუკმა თოხი გვერდზე გადადო. — ამბობენ, უნსოვარ წარსულში, ჯერ კიდევ იესომდე და მაჰმადამდე, ხალხი შორს, ზღვისგალმა ცხოვრობდა, სადღაც არაბეთში. სულ რვა ტომი ყოფილა. ქვეყნის ნახვა მოუნდათ და, ვინ საით წავიდა და ვინ საით. ყურანშიც ასეა ნათ-

ქვამი: ვაცნი ოდესმე წარმოადგენდნენ ერთს ხალხსა, მერე დასცილდნენ... დაკარგეს ერთმანეთი, ტომი ტომს ხვდებოდა და ველარა სცნობდა, ისე ებრძოდნენ ერთმანეთს, თითქოსდა უცხოები იყვნენ.— აჯუტს კვლავ ღიმილი ჩაუდგა შუერაში.— აგერ, შენც ხომ ვერ მიცანი, როცა ერთმანეთს შეეხვდით. მეც ველარ გიცანი.

— მაგრამ მაინც ხომ ვიცანით ერთმანეთი, — შევებასუხე.
მოწონების ნიშნად თავი დამიქნია.

— ჰოდა, იმას გიყვებოდი... ჩვენმა ტომმა ის მიწა-წყალი გამოიარა, სადაც მერე და მერე ყირიმის ხანის სამფლობელო გაშენდა. ზოგიერთი იღლებოდა გზაში, ჩერდებოდა და რა ადგილიც მოეწონებოდათ, იქ იშენებდნენ ხოლმე აულებს¹. დანარჩენები კი ამ ადგილებში მოვიდნენ და დაესახლნენ... შენ კარგად თქვი: მაინც ვიცანით ერთმანეთი. მე ასე მგონია: ადამიანებს დაავიწყდათ, რომ ყველანი ერთი ხალხი ვართ; ვიდრე ამას არ გაიხსენებენ, ქვეყანაზე მშვიდობა არ იქნება.

კიდევ დიდხანს ვილაპარაკეთ და, ჩვენ-ჩვენს სახლებში წამოსასვლელად რომ ავდექით, შორიდან დაგვიძახეს:

— აჯუტ, იაკუბ! მოდიან!

ოზერმესი აულის ბოლოს ჩაეგება ჯარს. ჩვეულებისამებრ, ოფიცერებს სთხოვა, თავი დაგვანებეთ, ტყუილ-უბრალოდ სისხლი რად დაიღვაროსო! მაგრამ, როცა დაბრუნდა, უარის ნიშნად გააქნია თავი.

ჯარი აულის შეღამებულზე მოადგა და მდინარის გაღმა, დიდ ველზე დაბანაკდა. სიჩუმეში ცულების კაკუნი გახშიანდა. აჯუტმა იცოდა, რომ ღამით, სიბნელეში აულს არ შემოუტევენ, ამიტომ რამდენიმე კაცი ჩასასაფრებლად გაგზავნა, დანარჩენები კი ალიონამდე შინ გაუშვა.

„მოდიან“ რომ გავიგონე, თითქოს მეხი დამეცა. მივყიალედი, საითაც ფეხები წამიყვანდა, უაზროდ დავდიოდი, არც რაიმე მემდი მქონდა, გამოთაყვანებული მორჩილად ველოდი ოზერმესის დაბრუნებას,

¹ ყირიმში ერთ ციხე-სიმაგრეს მართლაც ჩერქეს-კერმენი ერქვა, ხოლო მდინარეების — ბელბეკისა და კაჩას შუა ტრამალს — ჩერქეზ-დიუზი (ჩერქეზთა ველი).

გულგრილად ვისმენდი აჯუკის განკარგულებებს და იმაზე ვფიქრობდი, რა ამათ იყო-მეთქი მთელი ჩემი მცდელობა წარსულისაგან გაქცევისა, სულ ერთია, წარსული მაინც მიყვებდა, დამეწეოდა და ისევ ის ჯობდა, სულაც არ გამოგყოლოდი ოზერმესს, ტყვია მეკრა შუბლში, რამეთუ ამით მაინც არაფერს დავკარგავდი, თანაც განვთავისუფლდებოდი ყოველივე იმისაგან, რაც ასე მქენჯნიდა. მით უმეტეს ახლა, როცა თავისუფლების გემო გავიგე, როცა შრომისა და სიყვარულის მადლი შევიცანი. რა უაზრო ჩანდა ახლა თავის დამშვიდება-შეგულიანება, გადარჩენის იმედი, ყანაში მუშაობა, საუბარი, სიცილი, როცა უკვე ყულფი მქონდა ყელზე მოხვეული და საცაა კიდევ დაიჭიმებოდა ეს ყულფი, ამომძვრებოდა სული და მეტად ველარასოდეს დავინახავდი ვარსკვლავებით მოჭედულ ცას.

არ ვიცი, რის ბრალი იყო, მაგრამ უეცრად გაგიყვებით მომიინდა, რაღაც მექნა, რამე გამეკეთებინა. ასე მგლებისაგან დევნილმა, დაზარულმა ძაღლმა იცის, ციცაბო კლდის პირას მიჩიხულმა — უცებ მოუბრუნდება მდევნელთ, კბილებს დაკრეჭს, შიშისგან ქვეშ გასდის, მაგრამ მაინც იბრძვის, თუმცა კარგად იცის, რომ, სულ ერთია, მალე დაგლეჯენ. გულში აყუვლებული ტკივილი უკვე დამიცხრა. ადგილს ვერ გპოულობდი, თავს ძალას ვატანდი, რომ სადმე წავსულიყავი, რამე მელონა. იქნებ ამიტომაც ვთქვი, ბანაკთან მივიბარები და ჯარისკაცთა ლაპარაკს მივაყურადებ, იქნებ გავიგო, ჯარი რას აპირებს-მეთქი.

— აფერიმ! — მომიწონა განზრახული აჯუკმა. — წადი, კარგად მისმინე, რა ვითხრა: ქვემოთ, კლდესთან გადადი მდინარეზე, მერე ტყე-ტყე იარე, ბუჩქნარში ჩაწეკი ტყის მხრიდან, ისე, რომ პირქარი გცემდეს. ძაღლები თუ ჰყავთ, სუნს ვერ აიღებენ. დიდხანს ნუ დაყოვნდები, მთვარე ამოვა და ვაითუ შეგამჩნიონ. ალიასთან დაგელოდები, ზარბაზანი რომ დგას, იქა.

ჩანჩქერს ჩავცდი, მერე ერთხანს გავჩერდი და სმენად ვიქეცი. ცის კაბადონზე შვიდი ძმა ანუ, როგორც ჩვენ ვეძახით — დიდი დათვის თანავარსკვლავი ციმციმებდა. სადღაც, აულში, სათლი გაჩხარუნდა, წკრიალა ხმით გაიცინა ვიღაც გოგონამ, ცხენმა წამოიჭიხინა. კვლავ გაისმა სიცილი. ბიბას ხმას ჰგავდა. ნეტავი თუ მოდენა საძოვრიდან ჩვენი ცხენი? ორწლიანი კვიცი იყო, თავზე უბალნო ნიკორი ჰქონდა და ამიტომ კუიჯი — ქაჩალი დაარქვეს. დაუდევარი იყო, სულ ბიბასა

ჰგავდა. გოგონამ რამდენჯერმე სცადა ზურგზე შეჯდომოდა და ექვნი ბინა, მაგრამ კვიცმა უმალ გადმოავდო, გაიქცა. მუდამ თავს გვათენებდა ხოლმე.

— აბა, თითო-თითო ჭიქა, დადექი-ით! — გაისმა ფელდფებელთა მჭექარე ხმები.

— იით, იით! — ექო გახმიანდა ხეობაში.

რა ხანია, არ მსმენია ეს ბრძანება. გადავიარე ფონი, ტყეში შევედი. ფისის სურნელი იდგა. უჩუმრად მივაბიჯებდი წიწვით მოფენილ მიწაზე, ტყის პირას გავედი. ბუჩქნარი კონცხვით შეჭრილიყო მინდორში.

ვახშმის მაუწყებელი დაფდაფთა გრიალი გაისმა — ესეც მთელს ხეობაში გახმიანდა. რაღაცამ მომიღიტიანა ყელში, აი, მაისის მომწარო თავლმა რომ იცის ხოლმე. ხეს მოვეფარე და ბანაკის თვალიერებას თაფლმა რომ იცის ხოლმე. ხეს მოვეფარე და ბანაკის თვალიერებას შევეუდექი. ბანაკს ირგვლივ ხერგილი ჰქონდა მოვლებული. აქეთ, ბუჩქნარისაკენ საზიდრები ეყენათ, მათ შორის ორთვალას მოხსნილი ზარბაზანი იდგა. საზიდრების უკან კოცონები ენთო. აქედან ვერ ვიგებდი ჯარისკაცების ლაპარაკს. მარცხნივ, ტყის სიახლოვეს, რაღაც მრუმე ილანდებოდა. ჩავჯექი, კარგად დავაკვირდი. უცებ თამბაქოს ალმა გაიკიაფა და ჩაქრა. ეტყობა, ფარულად ჩასაფრებული ჯარისკაცები იყვნენ — ვიღაცა ვერ გაფრთხილდა და თამბაქო გააბოლა. არავის რომ არ შევემჩნიე, ბუჩქების მარჯვნივ უნდა გავცოცებულიყავი. ხანჯალი გვერდზე მოვიქციე, ჩოხის კალთები ქამარში ჩავიკეცი, ქალამნები ამოვიჭიმე.

— ლოცვაზე! — გაისმა ფელდფებელთა ბრძანება, როცა დაფდაფთა საღამო გრიალი მიწყდა.

სწორედ ახლა მქონდა მიპარვის დრო. დავწექი და ნელა გავცოცდი ბანაკისაკენ, თან მიწას ვუფათურებდი ხელს, ხმელ ტოტს არ გადავწყდე-მეთქი.

— მამაო ჩვენო, რომელი ხარ ცათა შინა, — ხმაუწყობილად გააბეს ასეულთა გუნდებმა.

ისევ რაღაცამ შემიღიტიანა ყელში, ცრემლებმა ამიწვეს თვალები. იმიტომ კი არა, რომ ლოცვა მესმოდა, — ბავშვობაში დასწავლილი მერე რამდენჯერ გამიმეორებია დილიდან საღამომდე, წლიდან წლამდე, — არა, სევდას მიღვრიდა გულში ეს სიტყვები, სევდას იმ ყოველივეზე, უკვე აღარასოდეს რომ არ დამიბრუნდებოდა, მანსენებდ

პროტვას, მდინარისპირა ჩრდილოვან პარკს, ტკბილ ქაფს, დღეებში სპილენძის ტაშტში მდულარ ალუბლის მურაბას ჩემთვის რომ მოხდოდა ხოლმე, კადეტთა კორპუსის საძინებელ ოთახს, სადაც ფანჯარასთან იდგა ჩემი საწოლი და ფანჯრიდანაც კრემლი და სამების ტაძარი ჩანდა, გუმბათებზე მუდამ ყვავე-ყორანი რომ დასტრიალებდა. ყურებში მიწკრიალებდა ეს გრძნობით მოპირთავებული სიტყვები, და მაინც ლოცვა არაფერ შუაში იყო, მთავარი ის გახლდათ, რომ ჩემს საკუთარ, მშობლიურ-რუსულ სიტყვებს ვისმენდი და ასე მეჩვენებოდა, სიტყვები კი არა, ერთმანეთში არეული ოქროსა და ვერცხლის მონეტები ცვიოდა გამოხარატებულ გობზე. უკვე სულ ბოლო ბუჩქთან მივცოცდი, აქედან ხერგილამდე ათიოდე მეტრზე მეტი არც იქნებოდა, ვიწექი, პირისახე ნესტიან მიწაში მქონდა ჩარგული და დარდიტ გულმოწყლული ვტიროდი. გამკიცხოს, ვისაც სურს, მაგრამ იმ წამს ვინმეს რომ დავენახე და ეყვილა: სდექ, ვინ მოდისო, უეჭველად გავეპასუხებოდი. მაგრამ არავის შევეუმჩნევივარ, ვიწექი ცივ ბალახში და ვფიქრობდი: თუმცა აქამდე არ მიდარდია ამ ყოველივე ძვირფასსა და ჩემეულზე, სულ ერთია, ადრე თუ გვიან დარდი მაინც გაიღვიძებდამეთქი.

სმენად ვიყავი ქცეული. ბოლოს ქარმა ბანაკის მხრიდან მოუბერა და უახლოეს კოცონთან მსხდარი ჯარისკაცების ლაპარაკი მომიტანა. ამბობდნენ, ომი მალე დამთავრდებაო და ყველას, ვისაც კი ვადა გაუვიდა, სარჩევად დაუფრიგებენ აქაურ მიწებს; ოფიცრებს ოთხას დესეტინას, ჯარისკაცებს კი ოცდაათ-ოცდაათსო. ვილაცის ჯავრიანი ხმა არ დაეთანხმა: კაზაკებს, იქნებ ჰო, ჯარისკაცებს კი ხვიშტს მისცემენო; მაგრამ გენერლები, მოგეცა ლხენა, მიხედავენ თავიანთ თავს, არ იზარალებენო. მეზე ვილაცამ ტყუილ-უბრალოდ თავწაგებული ცუნცურუკა ვანიატკა შეიცოდა და უმალ ვიფიქრე, ალბათ იმ უწვერულ ყმაწვილზე ლაპარაკობენ, ვისი თავიც სალიხმა მოიტანა-მეთქი. არა მგონია, კაზაკი ყოფილიყოს იგი. ამ დროს ვილაც მოვიდა კოცონთან. ხრინწიანი ბოხი ხმა მომესმა და კინაღამ წამოვხტი — ჩვენი ფელდფებელის, კოჟენიკოვის ხმა ვიცანი, სწორედ იმ კაცისა, მე რომ მწვრთნიდა, მარტივ ჯარისკაცურ მეცნიერებას რომ მასწავლიდა, უფროსთაგან გაჯორვას რომ მაცილებდა. არ ვიცი, მოულოდნელობამ მიყო თუ მთელს ტანში გამჯდარმა სინესტემ, მაგრამ კანკალი კი ამივარდა.

სხვების ლაპარაკი მომესმა — ორი ვიღაც გამოსცდა საზიდასი და დღე
გნენ და შარდვა დაიწყეს.

— წყეული აული! — შეიგინა ერთმა და გადააფურთხა. — ეს რომ
არ გამოგვიჩხროდა, უკვე ადგილზე ვიქნებოდით.

გაივორონსკი იყო — ვიცანი და გამიხარდა. დიახ, ამ ოდესღაც სა-
ძულველი კაცის ხმაც კი მემა და, ერთმანეთს პირისპირ რომ შევ-
ყროდით, ალბათ ყელზეც ჩამოვეკიდებოდი. ბანაკთან საჯაშუშოდ გა-
მოგზავნილი მსტოვარი მათ ლაპარაკს ვისმენდი და გული მათკენ
მიმიწევდა, იმას მივლტვოდა, რაც უკვე ჩემეული არ იყო, მაგრამ მა-
ინც ჩამრჩენოდა გულში, არ გამქრალიყო ისევე, როგორც ხალი მიგ-
ვყვება ხოლმე მთელი ჩვენი სიცოცხლის განმავლობაში.

— გრადმა აღუთქვა ოფრენს, არ დაგივიწყებთო, — გაისმა მეორე,
ჩემთვის უცნობი ხმა. — ცერემონიას თუ მივუსწრებთ, ჩვენი ბატა-
ლიონი კოლონის თავში წავა და დიდი მთავარიც...

— კარგით, პორუჩიკო, — შეაწყვეტინა გაივორონსკიმ. — ვიღომ
არ იცოდეთ, ფლავი რომ დასწრებაზეა. სანამ ჩვენ იქ მივალთ, ყველა
ჯილდო დარიგებული იქნება. სახელი და დიდება არ ეყო ჩვენს პოლ-
კოვნიკს, შეუჯდა ეშმაკი, ამ აულის განადგურებას თხოულობს. კაცმა
ამდენი წელიწადი იომო და, უკვე ფონს გასულს როყიო ტყვიამ მო-
ვიღოს ბოლო.

— პოლკოვნიკმა ბრძანა, ტყვია და ყუმბარა არ დაინანოთო. აღი-
ონზე ჩანჩქერის ზემოთ ავაგორებთ ზარბაზანს, იქიდან სულ რიხინ-
რიხინით წავა...

— თქვენ რაღა გიჭირთ, პორუჩიკო, შორიდან ადვილია, მე კი ჩე-
მი ასეულით პირველი უნდა გადავიღე მდინარეზე, ტყვიების წვიმა-
ში...

წავიდნენ, საზიდარს მიეფარნენ. დახე, გაივორონსკი ასეულის მე-
თაური გამხდარა-მეთქი, გამიელვა თავში.

ახლა ხშირად მგონია, რომ თავს ვიტყუებდი მაშინ, როცა ვფიქ-
რობდი, თითქოს სამშობლოს კვამლმა მიმიზიდა, არა, ყველაფერმა ერ-
თად მაცთუნა, იმ გზამაც, რომელიც უარგყავი, კარიერამაც, რომელ-
იც არად ჩავაგდე, სხვაგვარად რომ ვთქვათ — ცხოვრების იმ მონურმა
წესმა, რომელშიაც ერთნი ჩემი ბედის განმგებელნი იყვნენ, ხოლო მე-
ორეთა, ჩემს ხელქვეითთა ბედს მე თვითონ განვაგებდი. ვერ მომისაზ-
რებია, რა გარდაქმნებია საპირო საიმისოდ, ანდა კიდევ რამდენი სა-

უკუნე უნდა გავიდეს, რომ ჩვენც შინაგანად განვთავისუფლდეთ და სხვების თავისუფლებაც ვიწამოთ. მაგრამ ასე ახლა ვფიქრობ, მაშინ კი მიწას დამხობილი ვიწექი, მესმოდა კოცონთან მსხდომი ჯარისკაცების ნაცნობი, მშობლიური სიმღერა და ვტიროდი. ვუსმენდი სიმღერას და ვფიქრობდი: აი, ახლა რომ დავიყვირო — ძმებო, არ მესროლოთ-მეთქი და წამოვდგე, რაღაც ერთი-ორი წუთის შემდეგ ბანაკში ვიქნები, ყველა მომვარდება და გადამეხვევა-მეთქი, ხოლო თუკი სიმართლეს არ ვიტყვოდი (ბანაკში მისული კი მართლაც არ ვიტყვოდი სიმართლეს), ჩერქეზთა ტყვეობიდან გამოქცეულ მამაც პორუჩიკს მეორე დღესვე დიდ მთავართან წარმადგენდნენ, გიორგის ჯვარს ჩამოძკიდებდნენ, დამაწინაურებდნენ, მომცემდნენ ორი წლის ჯამაგირს, ჯანზე მოსასვლელად შვებულებას, დამნიშნავდნენ ჯერ ასეულის, მერე ბატალიონის, მერე პოლკის მეთაურად, ბოლოს გენერალ-მაიორობას ვავიკრავდი, სამსახურიდან გადავდგებოდი, ხოლო კიდევ ერთი ასეთი ომი რომ ამტყდარიყო ანდა სადმე, დაღესტანსა თუ ვისოცკის სამშობლოში ამბოხი დაეწყოთ, იქნებ გენერალ-ფელდმარშლობამდე მიმეღწია თავად ბარიატინსკივით, იმ ამბით კი, ასე მოვიქცეოდი თუ აულში დავბრუნდებოდი, არაფერი შეიცვლებოდა სამყაროში გარდა სრულიად უმნიშვნელო რამისა — ერთი არამზადით მეტი იქნებოდა... საზოგადოება თუკი გაიგებდა სიმართლეს, არამზადას უეჭველად გამართლებდა, მაგრამ საზოგადოება ვერასოდეს გაიგებდა ამას. გაიგებდნენ სხვები, ისინი, ვინც აულში ჩემს დაბრუნებას ელოდნენ და, რაც მთავარია, მე მეცოდინებოდა...

მთის წვერს შუქი შემოაღვა — მალე მთვარე ამოვიდოდა. ტყისაკენ გამოვცოცდი, მერე ავდექი და, ცოტათი რომ შევმთბარიყავი, გამოვიქეცი. მივადექი მდინარეს, ზოგან ფონი გავტოპე, ზოგან ლოდიდან ლოლზე გადავხტი, ერთგან ორმოში ჩავვარდი, დავსველდი. გამოვედი ნაპირზე, ერთი დაბალი, დაკორძოლი მუხის ქვეშ ჩამოვჯექი, რათა პაპიჭები გამეწურა.

ვიღაცის წყნარი ხმა მომესმა — ჭაბუკი და ქალიშვილი ეშვებოდნენ მდინარისაკენ, ფერდობი ჩამოიარეს. მუხის ქვემოთა ტოტები მფარავდა და ვერ დამინახეს. ქალიშვილი ფეხშიშველა გატყაპუნდა წყალში და კლდეს მიეფარა, ჭაბუკი კი ჩოხის გახდას შეუდგა. საბანაოდ მოსულიყვნენ. ჭყუმპალობაში კვლავ ხმამაღლა დაიწყეს ლაპარაკი, რათა ჩანჩქერის ხმაური დაეფარათ და ერთმანეთისათვის მიეწვდინათ სათქმელი.

— მაინცდამაინც არ გიჩქარია, — საყვედურის კილოთი თქვა ქალი-
შვილმა და ნაცნობი მეჩვენა მისი ხმა.

— ჭეგუაკოს ცოტა დრო რჩება საკუთარი თავისთვის, — გაეპასუ-
ხა ჰაბუკი, — მაგრამ მე მუდამ მახსოვდა შენი ღიმილი.

ოზერმესი იყო. გამახსენდა მისი ნათქვამი — ერთ გოგოს მათრახი
უნდა ჩავუვდო ეზოშიო. ეტყობა, ქალიშვილს აუღია მათრახი, ისე აქ
საბანაოდ არ მოვიდოდნენ. ვინაა ოზერმესის რჩეული? ის-ის იყო, უნ-
და დამეძახა მისთვის, მაგრამ თავი შევიკავე, მივხვდი, რომ ხელი არ
უნდა შემეშალა... თითქოს შორიდან მესმოდა მათი ლაპარაკი. ასე მა-
ყურებლები უმზერენ და უსმენენ ხოლმე თეატრის სცენაზე წარმოდ-
გენილ სახიობას. რაც უნდა გაღელვებდეს მსახიობთა ნაუბარი, მაინც
არა ხარ მათ შორის, დარბაზში ზიხარ, რამზა და ორკესტრია
თქვენ შუა. მას შემდეგ, რაც ბანაკთან განვიცადე, ვერა და ვერ დაეუბ-
რუნდი სინამდვილეს, კვლავ ყრყოლა მედგა ტანში, მერე ბურანში
წავედი ისევე, როგორც ბავშვობაში მომსვლია ავადმყოფს, როცა დე-
დის ღბილი, გრილი ხელი შემხებია შუბლზე.

ქალიშვილი ღიმილით (მე მას ვერა ვხედავდი, მაგრამ ხმაზე ვატყ-
ობდი, რომ იცინოდა) შეეკითხა ოზერმესს, რა ქონება გაბადიაო, და
ოზერმესმაც ღიმილითვე მიუგო: არც სახლი მაქვს, არც ცხენი მყავს,
არც ხარები, ეს ერთი ქამანჩა მაქვს და მამისეული ნაბადიო.

საღღაც შორს, ზევით ვილაცამ დაიყვირა, მგონი, რუსულად. ბა-
ნაკიდან სროლა მოისმა. კვლავ რამდენჯერმე გაისროლეს. ექო მთებს
მოედო.

ოზერმესი და ქალიშვილი გაყუჩდნენ, მერე ისევ დაიწყეს ლაპა-
რაკი, ოღონდ ხმადაბლა. ცალკეული სიტყვებილა მესმოდა. ბოლოს მიგ-
ხვდი, რომ ჩებახანი ახლდა ოზერმესს და გამიხარდა, რამეთუ მხოლოდ
იგი, უცოდველი, უიარაღო ადამიანი, ხალხის ჭირთა მეოხი კაცი იყო
ამ მზეთუნახავის ღირსი.

ჩებახანმა გაიცინა და ხმამალა თქვა:

— ხვალ, როცა გაიგებენ, რომ მე ჭეგუაკო ავირჩიე ქმრად, სულ გაშ-
ტერდებიან ქალები, ისე გაოცდებიან, თითქოსდა შიბლეს ხმა მოეს-
მათო. მთელი აული მოვა ჩვენს ქორწილში.

— ქორწილი არ გვექნება, ჩებახან.

— უქორწილოდ როგორ იქნება? — შეჩქვიფდა ქალიშვილი.

— მეგონა, დღეს მოესწრებოდა, იაკუბსაც კი ვუთხარი, გამოგე-

ლი-მეთქი, მაგრამ უკვე გვიანია. აგერ, თოფის ხმა ხომ გაიგონე? ან
იცის, ხვალ იქნებ მზეც კი ვერ ვიხილოთ.

კვლავ ურუანტელმა დამიარა ტანში.

— ეს სულ დამავიწყდა.

— ხვალ მეომრებს უნდა ვუმღერო, — თქვა ოზერმესმა, — მერე კი,
თუ გადავრჩი, შენ გარდა არავინ მეყოლება მსმენელი. გავეცლებით
აქაურობას. შეიძლება იქ წავიდეთ, სადაც მუდმივი თოვლი ძვეს.
თოვლს მაინც არავინ წაგვართმევს.

— შეიძლება კი იქ ცხოვრება?

ოზერმესმა არაფერი თქვა, ან, იქნებ, მე ვერ გავიგონე პასუხი.

მთის თავზე მთვარის კიდე ამოჩნდა. მის მოყვითალო შუქზე დავი-
ნახე, როგორ მოჰხვია ოზერმესმა ჩებახანს ხელი, როგორ აუყვანენ აღ-
მართს, გავიგონე სიმივით დაჭიმული ხმა ქალიშვილისა:

— ამღამდელ ღამეს მაინც ვერავინ წაგვართმევს მე და შენ!..

მუხის ძირასვე დავრჩი, გული მქონდა დამძიმებული. მთელი ამ
ბოლო საათების განმავლობაში, ჯერ დაბნეული და გაბრუებული რომ
ვიყავი, მერე კი, ბანაკთან მიპარული, დარდით შეძრული ვტიროდი ბუჩ-
ქებში, ზაიდეთი ერთხელაც არ გამხსენებია. დაბრუნება რომ მეწადა,
სულ ერთია — კერძოდ სად დაბრუნება, მასზე არც მიფიქრია, ის კი არა,
თითქოს არც არასოდეს არსებულებოდა და თითქოს ასედაც უნდა ყოფი-
ლიყო — გვერდზე გავწიე ზაიდეთი, იმ მხარეს გავწიე, რომლის დატოვე-
ბასაც გაუცნობიერებლად, თუნდაც ცხოველივით ინსტინქტურად ვაპი-
რებდი, მოვიცილე არა როგორც ძალი ანდა ცხენი, არამედ როგორც
რაცაც უსულო, უმნიშვნელო რამ. ჩემივე ეგოიზმის გადამკიდემ, უბ-
რალოდ დავივიწყე იგი, ვინაც ასე ძალიან მიყვარდა. „უფალო, ალა-
ჰო, იეღოვა, ვინაც არ უნდა იყო, — დავიწყე ვედრება, — მომეც ძალა,
რათა დავიცვა ზაიდეთი, მერე კი დამსაჯე!“

აულში რომ დავბრუნდი, აჯუკს ვუთხარი, ალიონზე ზარბაზანს ჩან-
ჩქერს ზემოთ დადგამენ, პირველად კი ფონის მხრიდან შემოგვიტევენ-
მეთქი.

— ასეც ვიცოდი, — მითხრა კმაყოფილმა. — კარგა ხანს არ გამოჩ-
ნდი. მტერი რომ აებნია, ალიამ ყვირილი და გინება დაიწყო. ჰოდა,
სროლა ატეხეს.

მე ვუთხარი, სროლა გავიგე, მაგრამ უკვე ჩვენს ნაპირზე ვიყავი,

შეყოვნებით კი იმიტომ შეეყოვნდი, ოზერმესსა და ჩებახანს...
ლების წინა ღამეს ბანაობა დავაცალე-მეთქი.

— ირემი და მერცხალი! — თქვა აჯუკმა. — კარგი!.. ჯივიტები უნდა გავგზავნოთ ჩასასაფრებლად, ჩანჩქერში გადაუძახონ იმათი ზარბაზანი.

ღმერთმა იცის, რატომ, იქნებ იმიტომ, რომ ასე შეძრული და აწრიალებული ვიყავი, თავში მკრეხელური აზრი მომივიდა, ენა ვერ გავჩერე და აჯუკს ვუთხარი:

— ზოგი მშობლიურ მიწას ტოვებს და თურქეთში მიდის, ზოგი იარაღით ხელში კვდება, მაგრამ ზოგი მისთვის გამოყოფილ მიწაზე მიდის და სახლდება. ჰოდა, ჩვენზე უფრო ჭკვიანები და წინდახედულები ხომ არ აღმოჩნდებიან ისინი მომავალში? იმათი ერთი ნაწილი მაინც, ვინც ხვედრს შეუტრივდა, აკი თავისთავსაც იხსნის და შთამომავლობასაც გადაარჩენს?

„ჩვენზე“ უფრო ჭკვიანები-მეთქი იმიტომ ვთქვი, სიტყვები შემერბილებინა, მაგრამ აჯუკმა ამას ყურადღება არ მიაქცია, ცოტა ხანს ჩაფიქრდა და მითხრა:

— ჰო, ბევრი ბყედული, ნატუხაელი და სხვა, თავიანთ აზნაურებთან ერთად, მეფის სარდლების მიერ მითითებულ ადგილას წავიდა. არავინ იცის, რა ბედი ეწევათ მათ. არწივს ყველაზე მახვილი თვალი აქვს, მაგრამ თავისი სიმაღლიდან ისიც ვერ დაინახავს მომავალ ზაფხულსა და ზამთარს. აი, საიქიოში რომ კარგა ხანს ვიცხოვრებთ, მერე ვნახავთ, ვინ იყო მართალი. ზოგმა იქნებ ჩვენი შეცდომაც ვაღიაროთ, სხვამ სხვა თქვას... შენ რომ ამბობ — ჭკვიანები იქნებ ისინი აღმოჩნდნენ, ვინაც საკუთარი თავისა და შთამომავლობის გადარჩენისათვის ქედი მოიხარაო — ვერ ამბობ გზიანს, ცუდი ნათქვამია. აბა, ვის შეუძლია თქვას, როდის მორჩილება სჯობს და როდის ისეთად დარჩენა, როგორც ჩვენი მამა-პაპანი ყოფილან? კაცი ერთხელ რომ დაიჩოქებს, მერე ხოხვასაც მიეჩვევა, ხალხსაც ყბის ქვეშ მოექცევა თვალები, როგორც თხუნელას აქვს... მე ერთი რამ ვიცი: კაცმა თავისი სახლი უნდა დაიცვას, ხალხმა კი — თავისი მიწა. ასე იყო, ასე არის და ასე იქნება! ამან კიდევ უფრო გამიძლიერა ავბედითი მომავლის წინაშე შიში და დაბნეულობა.

ილიას ზარბაზანთან მივედი. ზარბაზანი ფიცრულ ლაფეტზე შეეყეუნებინათ, იქვე გროვად ეყარა მდინარიდან ამოტანილი, წყლისგან

მომრგვალებული რიყის ქვები. ხევში კი, ორ ვეება მუხას შორის დას-
თებული კოცონის პირას, სალიხთან ერთად ილია წამოწოლილიყრა.

— იაკოვ, გაიგონე, როგორ დავაწიოკე ისინი? — მკითხა ილიამ. —
სწორედ კრაზანების ბუდესავით აწრიალდნენ. გინდა, კიდევ სერი
ვუჩვენო?

წამოდგა, ფლატესთან მივიდა, ხელები პირზე მიიღო და მჭექარე
ხმით დაიძახა:

— ჰეი, ყურმოჭრილო მონებო! თქვე ჩანჩურა ფეხოსნებო, თქვენა!
ვისაც თავისუფლება გინდათ, ჩვენკენ გადმოდით! ქვეყნის რუსობაა
ჩვენთან, მიწას ვხნავთ, ქალები გვყავს, თქვენს მეფე ალექსაშკასაც თავ-
ზე ვაშარდავთ!

გულზე მომეფონა. ასე რომ თათხავდა ბანაკს, რომლის ახლოსაც
სულ ცოტა ხნის წინათ მწარედ ვიტანჯებოდი. თითქოს საკუთარ თავ-
ზე ვიძიე შური, შევაგულიანე:

— უფრო მაგრად, ილია, მისცხე, მისცხე მაგათ!

ბანაკი დუმდა.

ილიამ სული მოითქვა და კვლავ გააბა ღრიალი. დედ-მამა ამოუტ-
რიალა ალექსანდრე II-ს, ბრიყვი ნიკოლაშკასა და უნამუსო შურკას
ნაშიერს, ალექსაშკას ცოლი მაშკა-გერმანელიც არ დაინდო: კახბაა,
უამრავი ვილაც-ვილაცისგან დაყარა ნაბიჭვრებიო...

— რასა ყვირის? — მკითხა სალიხმა.

გინება შეფსულებმა არ იცოდნენ.

გამეცინა და მივუგე:

— მეფესა და მის ოჯახს ლანძღავს...

ბანაკში რამდენიმე ნაპერწკალი გაკრთა, გაისმა სროლა, ტყვიამ
ჩავგიწულია.

ილიამ ცხენივით დაიჭიხინა, ბანაკიდანაც ჭიხვინით გამოეპასუხა
რამდენიმე ულაცო. ილიამ გადაიხარხარა, კოცონს დაუბრუნდა და მი-
რა:

— დილამდე არ მოვასვენებ მაგათ, ძილს არ დავაცლი. ჩემთან დარ-
ჩი, იაკოვ, დედაკაცს რახსა და ხორცს მოვატანინებ, ვიქეიფოთ, ღამე
შევამოკლოთ.

— არა, შინ უნდა წავიდე, — ვუთხარი.

კვლავ გადაიხარხარა:

— დამავიწყდა, შენ ხომ ავერ ახლა დაქორწინდი. აბა კარგი, გაი-

ქე შენს გულისგარდთან. ოღონდ იცოდე, დილა არ გამოგვეგზავნა
ხვალ სისხლის კალო გვექნება. ვაჰმე, დავაფენ ცივ მიწაზე მაგ კაცუნ
ნებს, მაგ ბიჭბუჭებს!

ღობისკენ გამომავალ ფანჯრებში შუქი ენთო. ეზო გავიარე, ოთახ-
ში შევედი და ისე ღრმად ამოვისუნთქე, თითქოს ღობიდან კარებამდე
წყალქვეშ მევლო და ამოსუნთქვა არ შემძლებოდა.

ტკაცუნობდა კვარი. კუთხეში, ტახტზე ზაკირს ეძინა, პირს ამწლა-
კუნებდა ძილში. აქაც გადმომყვა! ზაიდეთი კი საქალღობოს კარებში იდგა
და შემომცქეროდა. გაკობტავებულიყო ჩემი მომლოდინე. გავიგონე
მისი ოღნავ შეკავებული სუნთქვა. სახეზე თითქოს არაფერს იმჩნევდა,
მაგრამ ჩემი დანახვის სიხარული ისე გამოუკრთოდა ნაკვებში, რო-
გორც შუქი — მკრთალი მინით დაფარულ სანათურში.

ყველაფერს ერთდროულად რომ მოვავლე თვალი, — ზაკირის ტახ-
ტსა და ტახტზემთ აკრულ ხალიჩას, საკვამურსა და კერას, საიდანაც
მოხარშული ხორცის სურნელი დიოდა, მოცახცახე კვარს, ესოდენ
დიდი შრომით მონაგარ ჩემს წიგნებს შუქს რომ ჰფენდა, მეუღლის
გაბრწყინებულ თვალებს — უმალ შევიგნე ის, რაც ჯერაც ვერ შემეგნო
რიგიანად: აი, სწორედ ეს იყო ერთადერთი, ყველაზე მთავარი და ფა-
სეული ჩემს ცხოვრებაში. მე მხოლოდ მეჩვენებოდა, რომ დამავიწყდა
ზაიდეთი, სინამდვილეში კი იგი მუდამ ჩემს გულში იყო, ჩემთან იყო
სწორედ ისევე, აი, გული რომ ძგერს ხოლმე საგულეში, ფილტვები
რომ სუნთქავს... გაუფწოდე ხელები, მანაც უმალ მომაშურა, მოვეხვიე,
ხელში ავიტატე, საქალღობოში შევიყვანე.

მერე ფრთხილად, ზაკირი რომ არ გამედვიძებინა, ტაბლა შევიტა-
ნე ზაიდეთის ოთახში. შევექცეოდით ყველაფერს, რაც კი ზაიდეთს
მოემზადებინა: წიწაკის სქელ წვეწვში ჩაწყობილ მოხარშულ ხორცს,
ნიგვზით შეკმაზულ დედალს, ღომსა და შიგ ჩამდნარ ყველს; ზედაც
ცივ წყალს ვაყოლებდით. დროდადრო ჭამას თავს ვანებებდი, რათა
ცოლი შემექო და მის მოწყურებულ ტუჩებს დავკონებოდი. სანამ იგი
სუფრას აალაგებდა, ზაკირთან მივედი და ნაბადი გავუსწორე. რაღაც
წაიბუტბუტა, მხოლოდ „იაკუბი“ გავიგონე და ვიფიქრე — ვუყვარვარ,
რაკი სიზმარშიც კი მე მხედავს-მეთქი. მეც მიყვარდა ეს კალმახივით

სხმარტალა ბიჭი, ჩემი შეგირდი, რომელიც ადათის მიხედვით კი არა, ჩვენივე ურთიერთარჩევანით მყავდა აღსაზრდელად აყვანილი. კვლავ რაღაც წამოიბუტბუტა და მის თავით დავინხარე — ახლა დედას ეძახდა...

ზაიდეთის ოთახში კვარი ჩაქრა. ვიცოდი, ბეშმეთსა და პერანგს იხდიდა სიბნელეში. თავადაც ტანთ გავინხადე, ფრთხილად გავემართე ტანტისაკენ, რომელზედაც უკვე მელოდა ჩემი სასურველი, ჩემსავით სულსწრაფი და მოწყურებული. ისე ჩავეხვებით ერთმანეთს, თითქოს მთელი ჩვენი ცხოვრების განმავლობაში გვეძებნოს და ახალა გვეპოვნოს ერთურთი — წამოვიყვირეთ ტკივილისაგან და, ტკივილისაგანვე სულშეგუბებულნი გავყუჩდით. არ იყო ქვეყნიერებაზე ალერსი, ჩვენ რომ არ აღმოგვეჩინოს იმ ღამეს. თითქოს სულ მაღლა და მაღლა ავდიოდით, გვედებოდით, რომ კვლავ გავცოცხლებულიყავით, მაგრამ სადღეისოდ კი არა, იმ დროისათვის, როცა არც ერთი არ ვიქნებოდით...

მთვარის შუქი შემოიჭრა ფანჯარაში, ზაიდეთის დაღლილ სახეს დაეცა. მან ხელი აიფარა სახეზე და ბედნიერმა, არც შემცბარა, ისე მიიხრა:

- მე შენ თორმეტ ბიჭს ერთად გავიჩენ.
- დაისვენე, — ვუთხარი ადგომისას.

ეზოში გამოვედი და დიდ, ბრინჯაოსფრად მოელვარე წითელ მთვარეს ავხედე. ახორში კუიჯიმ დაიფრუტუნა, კედელს ფლოქვი ჰკრა. უცნაური სუნი ასდიოდა ტყესა და მიწას, მაჭრის სუნსა ჰგავდა. გამახსენდა, აჯუკმა რომ მიიხრა, კიდევ სამი, ის კი არა — ხუთი ვაჟიშვილი მინდა მყავდესო, კიდევ ის, რა გრძნობით უთხრა ჩებახანმა ოზერმესს — ამ ღამეს მაინც ვერავინ წაგვართმევსო, ისიც ვიგრძენი, როგორ მეღვრებოდა ტანში მიწის დამათრობელი სურნელი და როგორ მიღვიძებდა ზაიდეთთან დაბრუნების სურვილს, ისიც თითქმის ცხადლივ დავინახე, ამავე სურვილით შეპყრობილი მთელი აულის მამაკაცები რარიგ ხარბად ეალერსებოდნენ თავიანთ ცოლებს, ცოლებიც კმაყოფილების კენესით შთაისახავდნენ შვილებს, რომელთაც დაბადება აღარ ეწერათ. ყველამ, ვინც კი სიყვარულს მისცემოდა იმ ღამეს, იცოდა, რომ მათი შვილები აღარ გაჩნდებოდნენ ამ ქვეყანაზე, იცოდნენ, მაგრამ მაინც იმედი ჰქონდათ, და უფრო ძლიერ ცდილობდნენ შვილთა ყოლას, საამისოდ არც საკუთარ თავს ზოგავდნენ და არც სატრფოებს...

შინ მობრუნებულს ზაიდეთმა დამიძახა:

— სადა ხარ ამდენ ხანს?

არც დაგვიძინია და განთიადიც მაშინლა შეენიშნეთ, როცა აჯუკის ზმა შემოგვესმა:

— იაკუბ!

გარეთ გავიხედე.

მთვარე ჩასულიყო. აღმოსავლეთით მკრთალად მოსდებოდა ცას ვარდისფერი აისი. აჯუკი და ზარა ღობესთან იდგნენ, აჯუკს შაშხანა ეჭირა, ზარასაც თოფი მოეგდო მხარზე. მათ ახლოს ბიბა დახტოდა, რაღაცას ტიტინებდა. ზარა უწყებოდა...

— წავიდეთ, — ვუთხარი ზაიდეთს.

სანამ იგი აცვამდა, მე ზაკირს დაუწყე ნჯღრევა. დიდი ძილისგულდა გახლდათ, გალვიძება არ უნდოდა, მხოლოდ მაშინ წამოდგა, როცა ვუჩუროხულე, მამაშენი გეძახის-მეთქი. იგი და ზაიდეთი ერთად გავიდნენ გარეთ, მე კი წიგნების თაროს შევხედე. იქვე იღო რვეული, რომელშიაც ხალხურ თქმულებებს, ადათ-წესებს, პატარ-პატარა ამბებს ვიწერდი, ჩემს მიერ ნახულს და გაგონილს. ამოვიოხრე, ავიღე შაშხანა, გარეთ გამოვედი, კარი გამოვიხურე.

ალიონის ბინდბუნდში ყველას ფერმკრთალი სახე ჰქონდა. ზაკირი ამთქნარებდა, გამწყრალი ზარა პირგამეხებით შეჰყურებდა ბიბას, მღუმარედ იდგა შაშხანას დაყრდნობილი აჯუკი. ზაიდეთი იბუზებოდა ნესტიან ქარში. ვუთხარი, შინ შედი და ნაბადი მოისხი-მეთქი. აჯუკიც, ზარაც, ყველანი სამგზავროდ გამზადებულ ხალხს მაგონებდა, ცხენების მოლოდინში რომ დგანან ხოლმე ფუნდუკის ეზოში.

გადავწყვიტეთ — ზაიდეთი, ბიბა და ზაკირი აულის ბოლოს გაგვეგზავნა, რათა ფიჭვის ჭალასთან დამალულიყვნენ ყოლოს ბუჩქნარში. სიკვდილი იყო, რომ იქაურობისთვის სროლა აეტეხათ. ზაიდეთის გაფითრებულ სახეს შევხედე. „მეც წამიყვანე — მევედრებოდნენ მისი თვალები, — მეც შენთან წამიყვანე“.

თავს ძალა დავატანე და ვუთხარი:

— ბიბასა და ზაკირს მიხედე. იქ დაგველოდეთ.

მორჩილად დამიქნია თავი, ბიბასა და ზაკირს ხელი ჩაავლო და წავიდნენ. თითქოს ბურანში ვხედავდი სამივეს.

ბორცვზე ილიას ზარბაზანმა დაიგრიალა და მთელი მიდამო გაადვი-

წერილმანებს აღარ მოვეყვები. დამჭრეს და, საბედნიეროდ, რამ არ დამინახავს. მაგრამ ისიც, რისი დანახვაც წილად მხვდა, საკმაოზე მეტი იყო, რომ მერე, მთელი წლების განმავლობაში დამ-დამობით ბოდვა არ მომცილებოდა. ამიტომ იმასლა გიამბობთ, რისი გამოტოვებაც არ იქნება. ჩემს თავზე მხოლოდ ერთს ვიტყვი: აქ, ანგარაზე, ერთხელ მასპინძელს სანადიროდ გავყევი და მხუთრით მოვიწამლე მონადირეთა საზამთრო სადგომში. აი, ასეთ მხუთრში ვიყავი მთელი ის დღილა.

როცა აჯუკმა, ზარამ და მე ილიასთან მივირბინეთ, იგი უკვე გაცხარებით საქმიანობდა: ზარბაზანს დენთითა და წვრილი რიყის ქვით ტენიდა, კოცონიდან მუგუხალი მოჰქონდა, ფალის ადებდა და ზარბაზანიც გრიალებდა, უკან იწევდა ფიცრულ ლაფეტთან ერთად, ილია კვლავ წინ ადებდა და ცოლს გასძახოდა, რომ მალიმალ მოეწოდებინა რიყის ქვები. ფონს უმიზნებდა, ჯარისკაცებს მდინარეზე გადმოსვლას არ ანებებდა, რამდენჯერმე რომ გაისროდა, ტყვიებს არად ჩააგდებდა და ხეების საფრიდან გამოხტებოდა ხოლმე, მტერს მუშტს უღერებდა, ივინებოდა და ხარხარებდა.

ის ზარბაზანი, გუშინ ბანაკში რომ ვნახე, დუმდა. ეტყობა, აჯუკის გავზავნილმა ჭიგიტებმა გადააგდეს ჩანჩქერში. მაგრამ მალე აულის მეორე მხრიდანაც მოისმა თოფების ბათქები.

აჯუკი, ზარა, სალიხი და მე, რამდენიმე მეომართან ერთად, ფერდობზე დავეშვით და ფონის სიახლოვეს გავიჯაჭვეთ. მე ერთი პატარა ბორცვის უკან ჩავიმაღლე. მარცხნივ, მეჩხერ ბუჩქნარში აჯუკი და ზარა ჩასაფრებულ იყვნენ და ისროდნენ. მდინარის გაღმა, გაივორონსკი დავლანდე, რალაცას ყვიროდა და ხელებს აქნევდა, ალბათ საიერიშოდ აქეზებდა ჯარისკაცებს. მივხვდი, ომის დამთავრება რომ გაიგეს, არ უნდოდათ ბოლო დღეს დაღუპვა, იწვნენ და ელოდნენ, როდის შესუსტდებოდა მტრის ცეცხლი. შემდეგ, როგორც გავიგე ლაპარაკში, თურმე არც პოლკოვნიკი ოფრენინი და არც სხვა ოფიცრობა ელოდა ამგვარ მედგარ წინააღმდეგობას.

ვილაც გამოქანდა, ჩემ გვერდით დაეცა მიწაზე და მომეკრო, ზაიდეთი იყო.

— ბიბა და ზაკირი სადლა არიან? — ვკითხე.

— დავმალე. აულში ჯარისკაცები შემოვიდნენ, კნიშმა მოასწავლა

გზა, ტყეზე გამოატარა, — მიიმედ სუნთქავდა და მიყვებოდა ზაიდეთმა.
თი. — დაჭრილი ხომ არა ხარ?

— წადი, — ვუბრძანე, — ახლავე წადი!

თვალეში შემხედა, მეც ხელი მოეხვე და წამით ყველაფერი დამავიწყდა. ისიც თითქოს ვერაფერს ხედავდა ჩემ გარდა, თუმცა ერთი წუთის შემდეგ მივხვდი, რომ ყველაფერს ხედავდა და ყველაფერი ესმოდა.

ილიას ზარბაზანი დადუმდა, ალბათ დენთი გამოეღია. ჯარისკაცებმა არეული „ვაშას“ ყიჟინით იწყეს მდინარეზე გადმოსვლა. ზოგიერთი, მოკლული თუ დაჭრილი, ეცემოდა, წყალს მიჰქონდა. ჩვენი მხრიდანაც თანდათან სუსტდებოდა სროლა — სულ უფრო და უფრო მცირდებოდა აულის დამცველთა რიცხვი.

— ესროლე, — გაფაციცებით მიჩურჩულა ზაიდეთმა, — ჩქარა ესროლე!

ჩვენი ჯერიც დამდგარიყო. პირდაპირ ჩვენკენ გამორბოდა ათიოდე ჯარისკაცი, ყველაზე წინ — ფელდფებელი კოჟევნიკოვი. დავუმიზნე მის ფართო მკერდს, მაგრამ არ ვესროლე, მომეჩვენა, თითქოს მან მიცნო და კეთილად ჩაიციხა.

ჯარისკაცები შედგნენ და ერთობლივ გვესროლეს. ჩვენი მეომრები ხანჯლებით ეკვეთნენ მტერს.

უცებ ზაიდეთი გაყუჩდა, ბალახზე დაუშვა თავი.

— რასა შვრები? — გკითხე და შაშხანა მივაგდე. არაფერი მიპასუხა. გულადმა გადმოვაბრუნე — მკვდარი იყო. ვერ ვნახე, ტყვია სად მოხვედროდა, რადგან ამასობაში ჯარისკაცები მომვარდნენ და ერთმა მათგანმა ორჯერ ჩამცა ხიშტი.

შემდეგ ხან გონს მოვდიოდი, ხან კვლავ არყოფნაში ვინთქმოდი. მგონი დავინახე, როგორ ჩამირბინეს აჯუკმა და ზარამ. სადღაც შორს ისევ „ვაშას“ ყვიროდნენ. ტყისაკენ გარბოდა ილია, რაც კი შეეძლო, ხმამაღლა ივინებოდა. ვიღაც მანჯღრევდა და რალაცას ჩამძახოდა, არ ვიცი — შაფსულურ თუ რუსულ ენაზე. თვალი რომ გავახილე, სახლების თავზე ამდგარი კვამლი დავინახე. აჯუკის სახლიდან სროლა მოისმოდა. თუმცა აქედან, ბორცვიდან, არ შემეძლო ამის დანახვა, ალბათ მერე დავინახე, როცა ჩვენს სახლამდე მივცოცდი. არ ვიცი, სად და რატომ მივათრევდი ზაიდეთის გვამს. მტანჯავდა იმის შეგრძნება, რომ კოჟევნიკოვს არ ვესროლე; იგი რომ არ დამენდო, ზაიდეთი ცოცხალი

იქნებოდა, ყოველ შემთხვევაში, იქ, მდინარესთან იქნებ არ მდებარეობდა ტყვია და, მაშასადამე, ჩემი ბრალი იყო მისი სიკვდილი, მე უნდა დამეცვა ცოლი, მაგრამ ვერ დავიცავი, მან კი იმიტომ მომაშურა, რომ ჩემი ხვედრი გაეზიარებინა... მახსოვს მოკლული შუმაფი და მის გვამზე მტირალი მოხუცი სურეთი. მაგონდება, როგორ იწვოდა ჩვენი სახლი, როგორ გამოვარდა ახორიდან კუიჯი, როგორ მიჭენაობდა და მღვდვარ ჯარისკაცებს გაურბოდა. სხვა ჯარისკაცები გაცხარებით ჩეხავდნენ აყვავებულ ხეხილს. მახსოვს, უცებ როგორ წამოხტა მოკლული ზარას გვერდი: მწოლი აჯუკი, ახლოს მდგარ ჯარისკაცს როგორ ჩასცა ფერდში ხანჯალი, დანარჩენებიც როგორ ეცნენ მას და დაუწყეს კონდახებით ცემა, ხიშტებით ჩხვერა. ზაიდეთი სადღაც დავკარგე, გავცოცდი და თავგაჩეხილ ედილეს გადავაწყდი, გზაზე რომ ეგდო. ალბათ, მართლაც ასე იყო ყველაფერი — ახლა ძნელია ერთმანეთისაგან გავარჩიო ნამდვილი და აღგზნებული გონების ნაყოფი. ზაიდეთი უნდა მეპოვნა, აუცილებლად უნდა მეპოვნა, მივცოცავდი ნახევრად დამრმავებული და ძალღონემიხდილი, ვაწყდებოდი რაღაც ლოდებსა თუ მკვდარ სხეულებს, დროდადრო გულაღმა ვწვებოდი სულის მოსათქმელად, ჩემ ზემოთ კი შავი კვამლი იბოლქვებოდა ცაზე... სულ ახლოს ტკაცუნობდა ცეცხლი, ალი მილოკავდა თმას, სახესა და ხელებს მიწვავდა, მაგრამ ტკივილს ვერ ვგრძნობდი, მხოლოდ კვამლი მიხრჩობებდა ნესტოებს და ვახველებდი, ვიხუთებოდი, თვალები მებინდებოდა... ვილაცამ ქამანჩა აახმიანა და სადღაც შორს ოზერმესი და ჩებახანი დავლანდე. აულს სტოვებდნენ, ზედ მიწის პირზე მიცურავდნენ და მთებიც გან-გან დგებოდნენ, გზას უთმობდნენ მათ მზით გაბრწყინებული თოვლიანი მწვერვალებისაკენ... მერე ჩემს თავით დახრილი კოყვენიკოვი დავინახე, ხრინწიანი ხმით ჩამძახოდა:

— თქვენო კეთილშობილებავ, თქვენო კეთილშობილებავ!

ნჯღრევამ გამომათხიზლა, ყოველ განძრევაზე მკერდში ტკივილი მივლიდა, სადღაც მივდიოდი საზიდრითა თუ ცხენით. მაშინვე გრძობა დავკარგე და ხელახლა იმან გამომათხიზლა, რომ წვიმის ცივი, წვრილი წვეთები დამდიოდა სახეზე. დიდი, რუხი კარვის ახლოს, ფარაჯაზე ვიწექი. კარვიდან ხმამალალი ლაპარაკი მოისმოდა. ვილაც გამოვიდა, ჩემს ახლოს გაჩერდა.

— შეხედეთ, ბატონებო, რა სქელი ღრუბლები ფარავენ მთებს.
 — ეს იმიტომ, თქვენო უმაღლესობავ, — თქვა მეორე ხმამ, — რომ მთებს უმძიმთ მათი მძლეველი ლაშქრის ცქერა!

— ბრავო, გრაფო!

— აბა, როგორა თქვენი გმირი? საკაცე ისე დადგით, ცერემონიის ცქერა შეიძლოს.

— თქვენო საიმპერატორო უდიდებულესობავ, ჩვენი ბატალიონის ჯარისკაცები ამბობენ, ხელით ვატართოთ. — მომეჩვენა, რომ ეს ოფრინის ხმა იყო.

— ძალიან სუსტად ხომ არ არის? რას ამბობენ მკურნალები?

თავი ამიწიეს და კეფის ქვეშ რაღაც რბილი ამომიდეს.

— ბატონო პორუჩიკო! გესმით, ბატონო პორუჩიკო? დიდი თავადი გდებთ პატივს...

ქუთუთოები ავწიე და დიდი თავადის — მიხეილის სახე დავინახე, აქამდე მარტო პორტრეტებით რომ ვიცნობდი. ისეთივე დაქანებული შუბლი ჰქონდა, როგორც მის ძმას, მკერდზე სცემდა ფართო, ფაფუკი წვერი, კახაკური ფაფახის ქვემოდან თანაგრძნობით დამყურებდნენ ლამაზი, ოდნავ ცივი თვალები.

— თავს როგორა გრძნობთ, პორუჩიკო?

მივხვდი, რომ არაფერი მეღანდებოდა და მართლაც დიდი თავადისა და მისი ამაღის ფერხთით ვიწექი. მინდოდა სიტყვა გამომეგო, მაგრამ მკერდში რაღაც ამითუხთუხდა, ამოვახველე და ენაც გამეხსნა:

— თქვენ მკვლელი ხართ, — ვთქვი, თან მძულვარედ ავყურებდი დიდი თავადის ჯანსაღ, ნატიფ სახეს, — თქვენ მოკალით ჩემი ცოლი...

— ბოდავს! — შემფოთებით წამოიძახა ვილაცამ.

— მე ტყვედ არ ვყოფილვარ. — განვაგრძე სათქმელი. — თქვენ კი, სირცხვილი ყველას, მკვლელებო!..

ძალა გამომელია, გრძნობა დავკარგე, ხოლო როცა ისევ ვონს მოვეგე, უკვე პარაკლისი დაწყებულიყო, ქუდმოხდილნი იდგნენ ჯარისკაცები, საწიგნესთან ქარში ფარფარებდნენ დახრილი დროშები. რამდენიმე მღვდელი წირავდა. ბორცვზე ჩანდა გენერლებში ჩამდგარი დიდი თავადი, ქვემოთ კი, ბორცვის ძირას გიორგის ჯვრის კავალერი ოფიცრები და ჯარისკაცები გამწყრივებულებიყვნენ. ღვთის სადიდებელს გალობდნენ გუნდები, ქუხდა და მთებს ეჭოდ ედებოდა ზარბაზნების ბათქები, დაფდაფთა გრიალი ისმოდა.

დიდი თავადი გახარებული იყო, რაკი ამიერიდან სახელგანთქმულ მხედართმთავრად შევიდოდა ისტორიაში, ოფიცრებს გამარჯვება და ჯილდოები ახარებდათ, დაბალჩინოსნებს კი ის უხაროდათ, ბოლოს და ბოლოს ომი რომ დამთავრდა და ცოცხლები გადარჩნენ. ყველაფე-

რი მხიარული, საზეიმო ჩანდა, სინამდვილეში კი ეს ალღუმი ვერცა
გადაშენების პირზე მიმდგარ შაფსულთა და უბიხთა პანაშვილი იყო!

ჩემს ახლოს არავინ ჩანდა. წვიმა შეწყდა, ღრუბლებში მზის სხივი
გამოკრთა. დიდი თავადი ცხენით უვლიდა გარს ჯარს და იმეორებდა:
— ხელმწიფე-იმპერატორის სახელით გმადლობთ, ვაჟკაცებო.
ძნელი, პატიოსანი და ერთგული სამსახურისათვის!

ვხედავდი საზეიმო სვლას, მერე დიდი თავადის სუფრაზე ამტყდა-
რი შამპანურის საცობების ბათქაბუთქი და სადღეგრძელოები მეს-
მოდა. ვილაც ვილაცას ხმამაღლა კარნახობდა მეფისათვის გასაგზავნ
სატელეგრაფო დებეშას: „მაქვს პატივი მოვულოცო თქვენს უდიდეს-
ბულესობას კავკასიის სახელოვანი ომის დამთავრება წერტილი ამიერი-
დან არ რჩება არც ერთი დაუმორჩილებელი ტომი წერტილი დღეს
სამადლობელი პარაკლისი გადავიხადეთ მთელი ჯარის თანდასწრებით...“

ჯარისკაცებმა საჭმელი მომიტანეს. მათ შორის დავინახე კნიშევიც —
ძველი მუნდირი ეცვა, აცაბაცა გაურბოდა წვრილი მოცისფრო თვა-
ლები. ზიზღით ვიბრუნე პირი. ჯარისკაცთა ნაუბრიდან გავიგე: ილიას
დაუვლია ხელი ზარბაზნისთვის, დაძაბულა, აუწევია და ბორცვზე
ამომავალი ჯარისკაცებისათვის უტყორცნია; სამი კაცი სასიკვდილოდ
დაუშვებია და უვნებლად გაქცეულა. იმასაც წავკარი ყური — აულის
მახლობლად გოგო და ბიჭუნა უნახავთ ბუჩქებში, გოგონა ერთ შტა-
ბის ოფიცერს აუყვანია, ბიჭი კი ვილაცის დენშჩიკს დაუყენებია
მოსამსახურედ. იქნებ, ბიბა და ზაკირი იყვნენ. გამოკითხვა ვერ შეე-
ძელი, რადგან კვლავ ცუდად შევიქენი.

ერთი დღის შემდეგ გავრის ციხე-სიმაგრეში გადამიყვანეს, ლაზა-
რეთში დამაწვინეს და მკურნალობა დამიწყეს. არ გამკვირვებია, რაკი
ვიცოდი, რომ ეს ჩვენი ჰუმანური წესი იყო — სიკვდილმისჯილ კაც-
საც კი, თუკი ავადა, ჯერ მოარჩენენ, მერე კი გასაპნელ ყულფს ჩა-
მოაცვამენ კისერზე. რამდენიმე დღე რომ გავიდა, სულ სხვა რამ გა-
მიკვირდა: მკურნალები ისე მეპყრობოდნენ, თითქოს გამოჩინებული
პიროვნება ვიყავი. გამოვიკითხე ამ უცნაური ყურადღების მიზეზი და
გავიგე, რომ თვითონ მთავარსარდალს უბრძანებია ჩემდამი ასეთი მოპყ-
რობა. ჯავრი მომერია, მივხვდეთ დიდი თავადის თვალთმაქცობას —
უცქირეთ ერთი, რა გულკეთილი და დიდსულოვანი ვარო. მსახიობე-
ბი გახლავან ამა ქვეყნის უფალნი, თანაც უხეირო მსახიობები!

ისიც გავიგე, თუმც ხმამაღლა აცხადებდნენ — ომი დამთავრდაო,

ბრძოლა მაინც გრძელდებოდა, ხაკუჩინები კვლავ იგერიებდნენ თა ჯარს. განძრევის თავი რომ მქონოდა, მათთან გატყვევებულ ბოდი, მაგრამ რა შემძლო, ციებ-ცხელებით ვიყავ გათანგული, ხოლო როცა მოვმჯობინდი, აულთა უკანასკნელ დამცველებსაც მოუთავეს ხელი.

ერთ დღეს, როცა გამოვიღვიძე, ჩემდა გასაკვირად, ოფრენი დავინახე, საწოლთან მეჯდა. მივაშტერდი, მოჩვენება მეგონა, მან კი მშვიდად გამიღიმა და ჯანმრთელობის ამბავი მკითხა.

— იმიტომ მოხვედით, რომ ციხეში წამიყვანოთ? რა პატივია! — ვუთხარი.

არ სწყენია, ლაპარაკი გამიბა. ყურებს არ ვუჯერებდი. მითხრა, ლაზარეთის შემდეგ შევებულებას მოგცემენ და, იქნებ, სამსახურის გაგრძელების ნებაც დაგრონო.

— ეს როგორ გავიგო? — გკითხე.

კვლავ ალერსიანად გამიღიმა, ჩემი გაბოროტება თითქოს არც შეიმჩნია და დამიწყო ახსნა. შემპარავად, არც ისე შთამაგონებლად ლაპარაკობდა, რატომღაც სულმთლად ლაქუცად იქცა. კარგა ხანს ვერაფერი გავუგე, მხოლოდ ბოლოს შევიგნე, თურმე პატიების თხოვნა უნდოდათ ჩემგან, სხვა არაფერი. მოკლედ რომ ვთქვათ, არამზადად უნდა ვექციეთ. ეტყობა ვიღაცას, იქნებ თვით დიდ თავადს გულზე არ ეხატებოდა ლალატი. რუსეთის არმიას არ უნდა ჰყავდეს მოღალატე ოფიცერი. ჰოდა, რომ არ ჰყოლოდა, მე ყველაფერი მეპატიებოდა, მხოლოდ არ უნდა გავკერპებულიყავი. დუმილის წილ მთავაზობდნენ კარიერას, ფულს, უფროსთა ყოველგვარ წყალობას. გამახსენდა, სწორედ ამგვარი საცთური რომ მქონდა ბანაკთან მიცოცებულს, აფეთქდი, გააფთრებულმა გინება დავუწყე ოფრენს, ვუყვირე: აქედან იბარგე-მეთქი, მაგრამ იგი მხოლოდ ახამხამებდა თავის წვრილ, ღორულ თვალებს და გაუნძრევლად იჯდა ტაბურეტზე. მერე რაღაც თქვა. მის ნათქვამს აზრი არა ჰქონდა, რადგან, ბოლოს და ბოლოს, მაინც დავარტყამდი... არ ვიცი, ძალა რამ მომცა — ისეთი სილა ვუთავაზე, მაშინვე ძირს დავცა.

თხრობას აღარ გავაჭიანურებ. ვაიძულე ისინი, რომ გავესამართლებინეთ. კატორღაში მაინც არ გამგზავნეს. ციმბირში სამუდამო გადასახლება მომისაჯეს.

ამ დღეებში ენისეისკში წავალ, მივიღებ საჭირო ქაღალდებს და

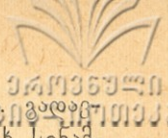

დავტოვებ აქაურობას, ზემოთ როგორც ვთქვამ, ზაქარისა კვალი მინდა მოვძებნო. ამ ხეობაში ასვლა, სადაც ახალი მდებარეობდა, ალბათ არა ღირს — ამ ახალი წლის განმავლობაში უკვე ბალახი დაფარავდა ყველაფერს.

ზოგჯერ ჩემი სათაყვანისმცემლები მოდიან თბილისს ვინაობა, ზოგჯერაც ხმა მესმის მისი. რაც უფრო შორს და შორს მივყავარ წლებს მისგან, მით უფრო მწარედ ვგრძნობს ტემურლანის აკარგვას, რაც უკვე ველარანის შევიყვარებ, როგორც ზაიდეთი მიყვარდა და არც მე შემეყვარებს ვინმე ისე, როგორც ზაიდეთს ვუყვარდებ. ზოგჯერ ისიც მგონია, რომ ზაიდეთმა მხოლოდ ვინაობა დაკარგა, რაც კი მკვლარად ჩავთვალე. თუმცა, სინამდვილეში, შეცდომა შეუძლებელია იყო — სადაც რომ მივათრევი, აქი თანდათან ვგრძნობდი სხეული. იმასაც ვხვდები, რა არის ამ დევნების მიზეზი: ზაიდეთის გარდაცვალება, თუმცა შეიძლება არც შევხვედროდიტ ვინმანგანს; ისიც, ზარაც და შაფსულთან ბეგრი სხვა ასულიც მხეუნიანგვებად ვაეჩინა ბუნებას; პოდა, როგორ უნდა შეურგდე კაცი იმ აზრს, როგორ უნდა დაიჯერო, რომ ხილვამაზე მოკლეს, რომ სილაშაზეც ისევე დასველი მოკლავენ? ამგვარად ვხვდები წარმოადგენდენ ერთს ხალხსაც, მეუფე დასცილდნენ — ხალხურად ამხარსენდება ეს სიტყვები. რამდენიმე დღის წინაშე მესიზმრა, თბილისის მინდოდა ფანჯრის მინა ვამეტებო და ვაუფიქროს სქელი კედლის მიღმამყოფი ხალხისთვის დამეყვირა, ერთმანეთი ეციანთ-მეთქი, მაგრამ ვინა არ დამეყვა, მხოლოდ ხელი ვავიჭებო და ვაულისტკივილი ვამომადვიდა... ამანვე წყდება კიდევ იაკოვ კაისაროვის ჩანაწერები.

ეპილოგი

სარული ამოწმდომას გვანჩხრეხეხები მხროლოდ ოქტომბრის რევოლუციამ იხსნა. 1926 წლის ალყის შემდეგ მთხრელთა შორის სულ 3733 სული იყო. ისინი ამჟამად ლაზარეოსკაიას და ტუაფესს ჩამონებში, ავსრეთვე კერასნოდარის მხარეს ოქტობრისკაის რაიონის ხუთ აუღლში სახლობენ. რამდენიმე წლის წინათ მთხრელთა შორის მრავალი ვახუშტის მხარეც სკაიამში მითხრეს. მხოლოდ ალყის შემდეგ მხოლოდ მრავალი ვახუშტის მხარეც და 1864 წელს თოთხმეტის წლისა

იქნებოდა. ალბათ შეეძლო იმდროინდელი ამბების მოყოლა წყვიტე, აულში აესულიყავი და ის ქალი მენახა. მაგრამ, ვაგლახ, სინამდვილე უფრო მკაცრი და მოულოდნელია, ვიდრე ზოგჯერ გვგონია — მოხუცი ჩემს მისვლამდე ერთი დღით ადრე გარდაიცვალა.

აული პატარა, ბობოქარი მდინარის გაღმა, ძველი ფორტის ნანგრევების ირგვლივ იყო გაშენებული. მდინარეზე ბონდის ხიდი გაეგბათ. მთების კალთებზე დაბალი ტყე შეფენილიყო. აღმოსავლეთით, ცის პირზე თოვლიანი მწვერვალები აღმართულიყვნენ.

ასობით ადამიანი შეიყარა შაფსულთა შორის ყველაზე ხნიერი ქალის გასვენებაზე. ჯგუფ-ჯგუფად მოსდებოდნენ ფერდობებს და ეზოს ჩაპყურებდნენ. სახლიდან წნული საკაცით გამოასვენეს სუღარაში ვახვეული მიცვალებული. უჩვეულო სიჩუმე იდგა, მხოლოდ მდინარე ეტლაშუნებოდა ლოდებს. წინ წამოდგა მიცვალებულის უფროსი ბაღიშიშვილი, ყველასაგან პატარავემული მშრომელი კაცი, დიდი სამამულო ომის მონაწილე და ამ არემარეზე განთქმული მონადირე, ხალხს ღვალი მოავლო და თქვა:

— ბებიაჩვენი სრულ გონებაზე მყოფი გარდაიცვალა. გამოგვეთხოვა და დაგვაგალა — ყველას, მის გასვენებაზე მოსულს, კურთხევა გადმოგცეთ. აი, რა დაგიბარათ: გაუფრთხილდით ერთმანეთს, დაეხმარეთ ჭირში მყოფს, ყველა ხალხს ემეგობრეთ; არც ერთ ქალს არ დასჭირდეს ჩანჩქერთან მისვლა, თეთრ თავსაფარში განვევა და კლდეზე გადაჩეხვა დაღუპული მამებისა და ქმრების მისაწევად...

ხალხი გაისუსა, ბუზის გაფრენასაც კი გაიგონებდით, თითქოს მდინარეც გაყუჩდა.

— აი კიდევ რა დაგიბარათ ბებიაჩვენმა, — განაგრძო ბაღიშიშვილმა: — ჩვენს აულში ორი კაცი კარგად ვერ ირჯებო, ხშირად ცდებო. — მან დაასახელა ერთი მათგანი, მიუბრუნდა და კაკალ-კაკალ უთხრა, რაც კი ბრალი ჰქონდა.

ისიც ფეხათრეული, ნელა ჩამოუყვა ფერდობს, მიცვალებულთან მივიდა, ქუდი მოიხადა, დაიჩოქა, მკვდარს ფეხზე ეამბორა, მერე ხალხს მოუბრუნდა და ჩამწყდარი ხმით თქვა:

— დამნაშავე ვარ, ხალხო... მაპატიეთ, რაც კი საწყენი შეგამთხვიეთ. თუკი კიდევ ბრალეული ვიყო, ნუ მაცოცხლებთ, მომკალით.

ის რომ წავიდა და თავის ადგილს დაუბრუნდა, მიცვალებულის ბე-
დიწიწივილი და მისი ცოდვებიც ჩამოთვალა.

მეორე კარგა ხანს არ გამოდიოდა, მაგრამ არავინ აჩქარებდა მას.
იდგნენ მღუმარედ და ელოდნენ. ბოლოს იმანაც ფეხათრევით ჩამოი-
რა ფერდობი. ჭარმაგი, ჯმუხი კაცი იყო, ხელში ფაფახი ეჭირა, ჭმუჭ-
ნილა. იმ პირველივით, ფეხზე ეამბორა მიცვალებულს და ხმადაბ-
ლა, ოღონდ ისე, რომ ყველას ესმოდა, წარმოთქვა:

— გეფიცები, არასოდეს, არასდროს, ამის მეტად... ყველა ჩვენგა-
ნის დედაო...

გვერდზე გადა და თავაწეული გაჩერდა, თითქოს ლოდი აეცალა
გულზე, თითქოს შუბლზე ნათელი დაადგა.

მცირე ხნის დუმილის შემდეგ მამაკაცებმა ასწიეს საკაცე, სირბი-
ლით შემოატარეს აული, სირბილითვე აუყვნენ მთას, სადაც სასაფ-
ლაო იყო მწვანე მდელოზე. აგურითა და ლოდებით შეკრულ აკლდ-
მაში ჩაასვენეს მიცვალებული, დააყარეს მიწა და სამარის ბორცვი ისე
შემოტყებნეს — ნავს დაამსგავსეს. თავ-ბოლოშიაც ორი გამოკოპიტე-
ბული ლოდი დაუდეს. ასეთივე იყო დანარჩენი საფლავებიც.

დავბრუნდი სახლში, სადაც დამე უნდა გამეთია. აქ ცხოვრობდა
მიცვალებულის ქალიშვილი, ბებია სკოლის მასწავლებლისა, რომელ-
მაც ამ აულში მომიყვანა. ნახევრად ბნელ ოთახში პირველად რომ შევ-
დგი ფეხი, დიდებული გარეგნობის ლამაზი ქალი დავინახე ოთახის
ბოლოში. ასეთი მშვენიერი მანდილოსანი არასოდეს მგნახა. ჩემმა
მხლებელმა ქალს ვინაობა უთხრა ჩემი, ისიც აუხსნა, რისთვის მოვ-
სულიყავი აულში. ქალმა ხელი გამომიწოდა და ტკბილად მითხრა:

— ბედნიერი ვარ, ჩემს სახლში რომ გხედავ, შვილო.

მივეახლე. შუბლზე მაკოცა და ახალა დავინახე, რომ ძალზე მოხუ-
ცი ყოფილიყო.

ქელეხი არ გაუმართავთ. სხვა აულებიდან მოსულნი ბონდის ხილამ-
დე მიაცილეს.

ვახშმის შემდეგ ბაღში გამოვედი. მთები ნათელ ცას შესდგომოდ-
ნენ. ფერდობებზე შეფენილი გაძარცვილი ტყე ჯერაც არ გაეღვიძებინა
გაზაფხულს, მაგრამ ბაღში, ხეებზე უკვე ისმოდა კვირტების ჩუჩუნა.
შორით ჩანჩქერი გრიალებდა სადამოსპირული ზავით, წყალი ლო-
დებს ასკდებოდა და ზრიალებდა. სადღაც კი, ტყეში, შეშფოთებით ყი-
ოდა რომელიღაც ჩიტო...

Доживший (Аджук-Рирей) Михайл Юрьевич

ГРОМОВЫЙ ГУЛ

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартвело»

Тбилиси, Марджанишвили, 1985

...დებენ ...ტიტონ ...ძობის ...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...თქვა იყო ...ძობის ...ტეოპოსი ...ინციფენ —

კოლეგის ...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

...ტეოპოსი ...ინციფენ —

Кутаيسское полиграфическое производственное объединение
Государственного комитета по делам издательств, полиграфии и
книжной торговли Грузинской ССР.
г. Кутаиси, пр. И. Чавчавадзе, 33.

მ 34/9